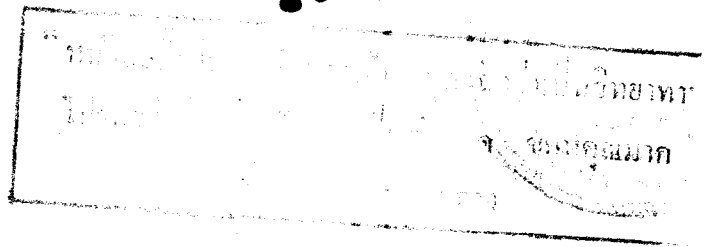

อีสานปริทัศน์

900838

(อีสานคดี ๒)

ร.ร. ๒๐๐๐/๒๐๐๐
๙/๑๖/๒๓
๐.๕๐'

รวบรวมโดย ผ.ศ. สิริวัฒน์ คำวันสา

"ขุนต๋อคือครุฑอน"

คำนำ

อีสานคดี ฉบับแรกพิมพ์ในนามคณะโบราณคดี เมื่อ ๖ ก.พ. ๒๕ เพื่อหาทุนให้มูลนิธิสืบนาคะขำ ต่อมาได้ปรับปรุงพิมพ์อีก ๒ ครั้ง แต่ก็เกิดปัญหาเพราะการพิมพ์ครั้งแรกเป็นการพิมพ์ในนามคณะ ดังนั้นในการพิมพ์เล่มที่ ๒ ผมจึงเปลี่ยนมาใช้ชื่อ “อีสานปริทัศน์” ทั้ง ๆ ที่ตนเองและมีตรสหายต้องการอยากให้เป็นชื่อเดิม เพราะมันมีความหมายดี และเป็นชื่อที่น่ารักมาก แต่เพื่อความสบายใจก็ขอใช้ชื่อใหม่ และขอความกรุณาท่านผู้อ่านโปรดได้เปลี่ยนความทรงจำจากชื่อเก่ามาเป็นชื่อใหม่ด้วย อีสานปริทัศน์ เคยส่งเข้าโรงพิมพ์มาครั้งหนึ่ง แต่ต้องถอนกลับเพราะทุนไม่พอ เมื่อปลายเดือนมกราคม ผมส่งต้นฉบับเข้าโรงพิมพ์อีกครั้ง กำลังลงมือ ทางศูนย์ส่งเคราะห์ส่งชื่ออีสาน ก็ได้ติดต่อกับให้เร่งหนังสือออกให้ทันงานชุมนุมชาวอีสาน ทอดผ้าป่าหาทุนบำรุงมูลนิธิสงเคราะห์สงฆ์อีสาน และมูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจะจัดงานในวันที่ ๙-๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ณ วัดเบญจมบพิตร กทม. ผมจึงเร่งทางโรงพิมพ์ให้เสร็จทันงานนี้ให้ได้ เพื่อหาผลกำไรบำรุงมูลนิธิทั้งสอง ในเวลาเดียวกัน หนังสือเล่มนี้ก็จะได้ทำหน้าที่อนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมอันดีงามของอีสาน ตามที่ผมได้ตั้งใจไว้แต่แรกเริ่มแล้ว โดยจะเก็บและรวบรวมผลงานของท่านที่เกี่ยวกับภาคอีสาน มาเผยแพร่

ขอทำความเข้าใจกับท่านผู้อ่านว่า เรื่องที่ท่านอื่นกรุณาส่งให้พิมพ์นี้ ผมพยายามรักษาดั้งเดิมของท่าน อาจจะมีบ้างที่ผมเห็นว่าต้นฉบับอาจจะเขียนตกหล่นหรือพลาดไปจึงจะแก้ไข ปัญหาในการเขียน การพิมพ์ภาษาอีสาน ในปัจจุบันก็คือคนอีสานต่างคนต่างเขียน เพราะพวกเราได้ประชุมตกลงกันให้แน่ว่าคำนี้ ความหมายนี้ จะเขียนอย่างไร ผมได้เคยเริ่มไว้บ้างเล็กน้อย ในคำนำอีสานคดี และพยายามจะทำคำรวเกี่ยวกับการเขียน การอ่านภาษาอีสานต่อไป ท่านผู้รู้ภาษาอีสานเคยให้คำแนะนำว่า ถ้าคำใดใช้ร่วมกันได้กับภาษาไทยกลาง คำนั้นก็ควรเขียนเหมือนกัน แต่การอ่านนั้นอาจจะต่างไปตามท้องถิ่น คนอีสาน ๑๖ จังหวัด ก็อาจจะออกสำเนียงต่างกัน เช่น คำว่า ช้าง ม้า หมา หมู ชมเชย ชวด ฉั่น กว้า ความ ควาย เป็นต้น ซึ่งในคำภีร์ในลานอีสานก็เขียนอย่างนั้นเราก็ใช้ตามนั้น แต่สำเนียงอาจจะผิดเพี้ยนไปตามท้องถิ่น ใครอยากจะรู้ว่าถิ่นใดออกเสียงอย่างไร ก็ต้องศึกษาเพิ่มเติมเอาเอง

ตัวอย่าง

ตัวเขียน	อีสานอ่าน
ข้าง	ข้าง
ม้า	ม้า
หมู	หมู
ชมเชย	ชมชัย
ฉั่น	สั้น
กว่า	กัว
ความ	ควัม
ควาย	ควัย
ชูคน	ชูคัน
ชิไป	สิไป หรือชิไป
ขวาง	ขวาง
เฟิง	เฟิง
คิค	คิค
ฝง	เผิง

ฯลฯ

ทั้งนี้ว่าตามความนิยมปัจจุบัน แต่ในตัวโบราณจริง ๆ นั้น วรรณยุกต์ไม่มีผู้อ่านต้องใส่เอาเอง คำเหล่านี้เขียนไว้เช่นนั้นและตรงกับภาษากลางด้วย แต่ถ้าคำใดไม่ตรง เพราะเป็นภาษาท้องถิ่นจริง ๆ ก็อาจจะต้องเขียนตามเสียงของเขาเพราะภาษาไทยกลางไม่มีเช่น

บ่แซบ	=	ไม่อร่อย
ผู้ฮ้าย	=	ชั่วเหี้ย
ใจฮ้าย	=	ร้ายกาจ
ย่าแซวหลาย	=	อย่าคุยกันดัง (ย ทางยาวเป็น ย อักษรกลาง)
เกยซอด	=	กระตาทะลุ
ฝนฮ่ำ	=	ฝนพรำ
มือโฮม	=	วันสุกดิบ

หอมช่วงเช้า	=	หอมมะรืน
สายแห่	=	รก
จั้ง ^๕ ซัน	=	เซ่น ^๕ นั้น
เซาก่อน	=	พักก่อน
ฟ้าวเฮ็ด	=	รีบทำ
มาชอด	=	มาถึง
เข้าถอก	=	ข้าวออกรวง
ชากออก	=	อาเจียน
แม่ฮ้าง	=	แม่ม่ายผัวหย่า

คำพวกนี้เป็นภาษาถิ่นจริง ๆ จะนำมาถ่ายทอดเป็นอักษรไทยกลางไม่ได้ ถ้าเขียนเขียนเป็นไทยกลางก็ผิดความหมาย เช่นจะเขียนว่า ผู้ร้าย ใจร้าย ก็กลายเป็นนักปล้น คนใจโทดและเขียนว่า ข้าวถอก มารอด ก็เลยไม่มีความหมาย ดังนั้น คำแนะนำของท่านผู้รู้จึงควระยัดไว้เป็นหลักในการเขียน

ในอีสานปริทัศน์เล่มนี้ เนื้อเรื่องอาจจะน้อย ไม่จุใจท่านที่รออ่าน (มีจองลวงหน้าไว้ ๖ ท่าน) ทั้งนี้เพราะจะเร่งให้ทันในงานวันที่ ๙-๑๐ นี้ ดังนั้นเรื่องที่เตรียมไว้จะนำเสนอท่านในเล่มต่อไป จะมีเรื่องผญาคุยสาว วิจารณ์ท้าวฮุง ขุนลู-นางอ้วนเป็นต้น และจะมีเรื่องน่ารู้ของ ศจ. ชิน อยู่ดี, พิทุร มลิวัดย์, พระอริยานุวัตร เป็นต้น

ขอขอบคุณ อาจารย์จารุบุตร เรืองสุวรรณ ซึ่งได้ส่งเสริมสนับสนุนผมในเรื่องนี้ตลอดมา โดยมีได้หวังผลด้านอามิส แต่หวังเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมและวรรณกรรมอีสานเท่านั้น ท่านไม่หวังความรู้เลย และขอขอบคุณ คุณคุสิต โสภิตชา ส.ส. จังหวัดอุบล ฯ ที่เป็นคนรักวัฒนธรรมอีสาน และให้กำลังใจในการทำงานของผม หวังว่าท่านอื่น ๆ คงจะให้ความกรุณาเช่นกัน.

ขอขอบคุณ

สิริวัฒน์ คำวันสา

๘ ก.พ. ๒๕๒๓

คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
โทร. ๒๒๒๖๘๘

บ้านโทร. ๒๒๓๘๗๓๕

สารบัญ

		หน้า
ขนบธรรมเนียมประเพณีระบบการปกครอง ของชาวอีสานสมัยเก่า	จารุบุตร เรื่องสุวรรณ	๑
รำกระทบเสา	สิริวัฒน์ คำวันสา	๑๖
การสักขาลายและการบ่อง	จารุบุตร เรื่องสุวรรณ	๒๐
ถ้วย (กุษ)	สิริวัฒน์ คำวันสา	๒๘
ท้าวผาแดง-นางไอ่และบุญบังไฟ	สิริวัฒน์ คำวันสา	๔๓
ประเพณีเฉพาะกลุ่มไทดำ	กุสุมา ไชยวินิตย์ และ จารุวรรณ ธรรมวัตร	๕๐
แคน-พิณ-ซอ	สิริวัฒน์ คำวันสา	๕๘
เจ้าหัว-จวน้อย	สิริวัฒน์ คำวันสา	๗๒
ผญา	สิริวัฒน์ คำวันสา	๗๘
ตอบข้อสงสัย	สิริวัฒน์ คำวันสา	๘๓
สังข์ศิลป์ชัย วรรณคดีอมตะ	จารุบุตร เรื่องสุวรรณ	๘๗
ประชาสัมพันธ์ท้ายเล่ม		๙๕

ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครอง ของชาวอีสานสมัยเก่า

โดย
นายจารุบุตร เรืองสุวรรณ

ผู้อ่านวรรณคดีอีสานหลายท่านเคยชักถามถึงตำแหน่งต่าง ๆ ของฝ่ายปกครองซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือผูก จึงขอโอกาสเล่าถึงองค์การหรือโครงสร้างของฝ่ายปกครองให้ทราบโดยย่อ ทั้งนี้พึงเข้าใจเสียก่อนว่าทุกประเทศในสมัยเก่านั้นปกครองแบบราชาธิปไตย

ก. ตำแหน่งในเมืองหลวงซึ่งเป็นเอกราชหรือเป็นประเทศราช

๑. ประมุขของรัฐ มีฐานะเป็นกษัตริย์ ดังนั้นจึงใช้คำนำหน้าว่า “พระเจ้า”
๒. เจ้าอุปฮาด (อุปราช) เป็นตำแหน่งที่สอง
๓. เจ้าราชวงศ์ เป็นตำแหน่งที่สาม
๔. เจ้าราชบุตร เป็นตำแหน่งที่สี่

ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่ ๒-๓-๔ นี้ มีฐานะเป็นราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นตำแหน่งสำหรับได้เลื่อนขึ้นไปโดยลำดับจนถึงตำแหน่งที่ ๑ ตำแหน่งที่ ๒ และที่ ๓ พอดีเทียบได้กับวังหน้าและวังหลังของทางภาคกลาง

ตำแหน่งที่ ๑ ถึงที่ ๔ น้อยในราชวงศ์หรือตระกูลเดียวกัน ซึ่งเรียกว่าอาชญาสิทธิ์หรืออัญญาสิทธิ และอาจจะมีชั้นเจ้าหรือท้าว คนสำคัญอยู่อีก ๔ ตำแหน่งคือ เจ้าสุริยะ เจ้าสุริโย เจ้าโพธิสาร เจ้าสุทิสสาร ทำหน้าที่เป็นศาลสูง และเป็นฝ่ายปกครองชั้นสูงด้วย

ตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่เทียบเท่าชั้นเสนาบดีหรือกรมการเมืองมีดังนี้

๕. เมืองแสน เทียบกับสมุหพระกลาโหม มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายทหาร
๖. เมืองจันทน์ เทียบกับสมุหนายก มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายพลเรือน

ตำแหน่งที่ ๕-๖ สองตำแหน่งนี้ในยามสันติมีหน้าที่ออกหนังสือเดินทางให้แก่ราษฎรที่จะไปตามหัวเมืองต่าง ๆ รับและรวบรวมรายงานไปบอกข้าหลวงทราบเมือง เป็นตุลาการศาลชั้นต้นรวมตลอดทั้งดูแลกิจการบ้านเมืองทั่วไป ได้ชื่อว่าเป็น “ซือ” ของประเทศ หรือเมืองมีฐานะเท่ากับเอกอัครมหาเสนาบดีด้วย ตำแหน่งรองเจ้าหน้าที่ลงไปได้ชื่อว่าเป็น “ซาง” ของเมือง คือ

๗. เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เทียบเท่ากับเจ้ากรมสุรัสวดี คือรับผิดชอบเกี่ยวกับการรักษาบัญชีไพร่พล บัญชีเล็ก รวมตลอดถึงผู้ที่ไปมีภรรยาต่างเมือง นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เกี่ยวกับงานราชทัณฑ์ ควบคุมดูแลก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและดูแลวัดสุครุภัณฑ์ด้วย

๘. เมืองลูก เมืองฮาม เมืองแพน ทำหน้าที่เป็นรอง หรือผู้ช่วยเมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง

๙. นาเหนือ นาใต้ เทียบเท่ากับเจ้ากรมนา หรือพลธิการ มีหน้าที่จัดหาเสบียงขึ้นยุ้งฉาง ออกเงินเก็บส่วยเก็บเงินภาษีอากรไพร่พลซึ่งอพยพไปมีบุตรภรรยาอยู่ต่างเมืองที่เรียกว่า “โลกเขยสู” จัดการสำรวจสำมะโนประชากรในอาณาเขตทุก ๓ ปี จัดการควบคุมรักษาสัตว์พาหนะ รับผิดชอบแห่งจำหน่ายเล็กที่ หนี หาย ตาย พิกัด ชรา อุปสมบท

๑๐. ชานेत्र ชานนท์ เทียบกับเลขาธิการของอัครมหาเสนาบดี ซึ่งได้แก่เมืองแสน และเมืองจันทร์ ถ้าเป็นระดับเมืองก็เทียบกับเสมียนตราจังหวัด

๑๑. มหาเสนา หรือมหามนตรี ทำหน้าที่ออกคำสั่งนัดประชุมข้าราชการ หรือประชุมทำพิธีการต่าง ๆ

๑๒. ชานบัณฑิต ทำหน้าที่โฆษกอ่านประกาศราชโองการหรือคำสั่งเจ้าเมือง กล่าวนำคำแข่งขันกีฬาพัฒนสัตยา อ่านตราสารจากต่างเมือง รวบรวมควบคุมบัญชีรายงาน รับผิดชอบคำนวณศักราช เดือน ปี รักษาหอไตรหอสมุด รวบรวมและแต่งตำราต่าง ๆ ด้วย

๑๓. กรมเมือง ทำหน้าที่รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เทียบกับกระทรวงวัฒนธรรม

๑๔. สุโพ ทำหน้าที่ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ตำแหน่งที่ ๑-๒-๓-๔ นั้นถ้าเป็นหัวเมืองเอกใช้คำว่าเจ้าเมือง อุปหลาด (อุปราช) ราชวงศ์ ราชบุตร แต่ถ้าเป็นเมืองเล็กใช้ชื่อว่าเจ้าเมือง อัครชาติ อัครวงศ์ อัครบุตร

ตำแหน่งที่ ๕ ถึงตำแหน่งที่ ๑๔ ถ้าเป็นเมืองมีกษัตริย์ใช้ชื่อ พญา หรือพระยานำหน้า แต่ถ้าเป็นหัวเมืองใช้คำว่า “เพี้ย” นำหน้า (เพี้ยมาจากพญา-พระ-เพียร ไม่ใช่เพี้ยซึ่งภาษาถิ่นหมายถึงขบประเพณีหนึ่งซึ่งนักกัลป์ทำหน้าที่ย่อยอาหารยังไม่เสร็จ) ผู้เป็นเชื้อสายอยู่ในสกุลขุนนาง เพศชายใช้ชื่อ “ท้าว” นำหน้า เพศหญิงใช้ชื่อ “นาง” นำหน้า

ตำแหน่งขุนนางอาจจะตั้งเพิ่มขึ้นได้อีกถ้ามีความจำเป็น

๑. เพี้ยชาโนชิต ชาญธร ราชต่างใจ คำนมคุณ ทำหน้าที่มหาดเล็ก
๒. เพี้ยชาบรรทม ทำหน้าที่จัดที่บรรทมหรือที่นอน
๓. เพี้ยชาติินแทนแล่นตีนเพี้ย เป็นพนักงานตามเสด็จหรืออารักขาเจ้าเมือง
๔. เพี้ยชาหลาบคำ ทำหน้าที่เชิญพระแสงศัตราวุธ
๕. เพี้ยชามนเทียร ทำหน้าที่รักษาพระราชวัง ปราสาท ราชมณเทียร
๖. เพี้ยชาบุษม ทำหน้าที่กั้นพระกลด หรือโบกจามร
๗. เพี้ยชามาตย์อาชาไนย ทำหน้าที่การช่างทั้งปวง
๘. เพี้ยแซกขวา แซกซ้าย ทำหน้าที่ปฏิบัติหรือรับแขกเมือง
๙. เพี้ยศรีสุนนท์ เพี้ยศรีสุธรรม เพี้ยศรีบุญเฮือง เพี้ยศรีอัครชาติ และเพี้ยศรีอัครวงศ์ ทำหน้าที่จัดการศึกษาและการศาสนา

ตำแหน่งสำหรับชุมชนขนาดเล็กเทียบอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน

๑. ท้าวฝ่าย หรือนายแสน เทียบกับนายอำเภอ
๒. ตาแสง หรือนายแของ เทียบกับกำนัน
๓. กวนน้น หรือนายบ้าน เทียบกับผู้ใหญ่บ้าน
๔. จำบ้าน เทียบกับสรวัดรกำนันหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ตัวอย่างการตั้งตำแหน่งฝ่ายปกครองของนครจำปาศักดิ์

จากพงศาวดารนครจำปาศักดิ์ พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อพ.ศ. ๒๒๕๖ (ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา) มีการจัดตั้งหน่วยหรือแบ่งหน่วยราชการ ตลอดจนมีตำแหน่งดังต่อไปนี้

๑ พระยาเมืองแสนเป็นเสนาบดีฝ่ายขวา พระยาเมืองขวาปลัด พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองขาม นายศรีสองเมือง สมุหบัญชีสวอ กรมหนึ่ง

๒ พระยาเมืองจันทน์เป็นเสนาบดีฝ่ายซ้าย พระยาเมืองซ้ายปลัด พระยาเชียงใต้ ศักขา เมืองปากหมื่นวิสัยสมุหบัญชีพันหนอง กรมหนึ่ง

๓ พระยาธรรโฆธการมนครบาล พระยาคำมูลปลัด พระยาเวียงคำเมืองคุก กรมเมือง สมุหบัญชี พระโยหะอินทกุมพันธ์นรธาไชย ทารเพ็ชรลักไชยบาล กรมหนึ่ง

๔ พระยาวิไชยมณฑลกรมวัง พระยาพะซุมปลัด พุทธวงษ์พลลักขากค์ขามหา วงษ์ หมื่นวงษ์ไชย กรมหนึ่ง

๕ พระยารามโฆษาพระคลัง ราชโกฏิสินาคลัง แสนยศ ศรีสุทธสมุหบัญชี กรมหนึ่ง

๖ กรมนาพระจิตตะเสนา พระยาหมื่นเยียบปลัด พันนา พระทิพสาตี ทิพนุน- ทรี กรมหนึ่ง

๗ กรมสัสดีพระยาเมืองกลาง พระโยธา ราชานน พัมมานศรีสุนนท์ สุขันนทา แสนจัน ศรีสมุค กรมหนึ่ง

๘ นายเวรศาลาพันโนฤทธิ พันโนลาษ ศรีสุธรรม ชามุขม กรมหนึ่ง

๙ พนักงานรับแขก แขกขวา แขกซ้าย กรมหนึ่ง

๑๐ กรมไพร่หลวง พระละครมหาโฆษ พลลักซ้าย นามราชา หมื่นเสมอใจ กางสงคราม ศรีทิพเนตร กรมหนึ่ง

๑๑ ผู้จำหน่ายของหลวง ศรีสมบัติ หอมสมบัติ เพี้ยจ่าย จันทพานิช ยศสมบัติ กรมหนึ่ง

๑๒ กรมช่างทอง สุวรรณจักคำ สุวรรณวิจิตร สุวรรณปัญหา หลวงสุวรรณ กรมหนึ่ง

๑ หกเล่า พระยาสุโข พระยาพลเชียงสา อุปราชา เมืองซอง มหาสงคราม
กรมหนึ่ง

๑ สี่เท้าช้าง นาไต้ นาเหนือ หมื่นนาเมืองแพน กรมหนึ่ง

๑ กรมแสง สิบระแสง พรหมเทพ พันธกัฏฐ กรมหนึ่ง

๑ ช่างเหล็ก แสนนามเกวียน แสนกั่ว หมื่นอาวรุ พนทะนี กรมหนึ่ง

๑ นายมหาดเล็ก คำพิบูล แก้วพิบูล แก้วมาลา แก้วกนิรี ลาดปาอิน อินทสริยา
กวอินตา อินทวิไชย แก้วดวงดี นามลคร พิทักษ์ภูบาล สี่หาจักร กรมหนึ่ง

๑ ตำรวจ พลเดชชาภักดี ชาหลาบคำ วงษภุช กรมหนึ่ง

๑ พ่อมโรง มหาโนชิต มหามนตรี ชานโนชิต ชามาต ชานเตร ชากำนัน ชา-
ทิพชต ชามุนตรี อุทธามุนตรี แสนไชย กรมหนึ่ง

๑ เจ้าแก้ว ชาบวรทม ชามะรัต คำเพ็ญตา ราชอาส กรมหนึ่ง

๑ กรมโหรสมีมงคล สัทธิมงคล สีกาชะโยก ไสระเบณทิต โลกวิวร โดยนุโยก
กรมหนึ่ง

อิตสิบสอง กองสิบสี่ อิตยี่ กองเจียง

ระบอบการปกครองบ้านเมืองอันเป็นกติกากวคุมสังคมสมัยเก่านั้นคนไทยทางภาค
กลางหรือทางใต้ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกมาก เพราะยึดถือหลักจากคัมภีร์พระมนุ พระ
ธรรมศาสตร์ ของชาวอินเดีย โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มาจากทางดำนนั้นจะโน้มไปทางจิตนิยม
หรือเชื่อในสิ่งที่สมมุติขึ้น เช่น นรกสวรรค์ – สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนไม่เคยเห็น

ส่วนระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่านั้นยังมีอิทธิพลของความเชื่อดั้งเดิม
ตกทอดมาจากทางเหนืออยู่มากโดยเฉพาะอิทธิพลแบบจีนซึ่งมักจะโน้มไปทางวัตถุนิยม หรือ
เชื่อในสิ่งที่เคยเห็นคุณเห็นโทษมาแล้ว เช่น บิดา – มารดา – บรรพบุรุษ – วีรบุรุษ ผู้ที่ล่วง
ลับตายไปแล้ว (ไม่ใช่ผีหลอก) ได้รับการยกย่องเชิดชูบูชาจนมีการเซ่นไหว้บวงสรวง
กันหลายระดับ

ถึงแม้คนไทยทางใต้กับทางอีสานจะเป็นศิษย์ของชาวชมพูทวีปด้วยกัน แต่ลักษณะ
การปกครองของคนได้นั้นก่อนไปในแบบที่ใช้ประมวลกฎหมายคล้ายฝรั่งเศส เช่นมีการใช้

กฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีลักษณะเป็นประมวลกฎหมาย เป็นหลัก ส่วนชาวอีสานนั้นยังไม่ปรากฏว่ามีการใช้กฎหมายประมวล ข้อบังคับหรือกติกาของสังคมส่วนใหญ่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี คล้ายแบบของอังกฤษ เผ่าชนซึ่งอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำโขงสมัยเก่าใช้ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องมือหรือวิธีการปกครองบ้านเมืองมากกว่าเผ่าชนทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา

การปกครองบ้านเมืองแต่ละยุคสมัยนั้นจะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับสังคม แม้แต่การอบรมเผยแพร่พุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ “กุศโลบาย” ซึ่งเป็นอุบายในทางที่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย การผิดกฎหมายผู้อื่น ก้าวเป็นบาปจะต้องตกนรกหมกไหม้ ทำให้คนมีส่วนกลัวไม่กล้าประพฤติ การทำความดีเช่นการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม การบริจาคทานเสียสละ หรือช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรมจะได้บุญหรือได้ขึ้นสวรรค์เหล่านั้นเป็นต้น

ตามสภาพของสังคมสมัยเก่าเราไม่อาจจะทำให้สมาชิกแต่ละคนซาบซึ้งถึงเหตุผลอย่างในปัจจุบันนี้ได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ “กุศโลบาย” เข้าช่วย เช่น ถ้าจะรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ สัตว์ป่า หรือป่าไม้ รักษาแหล่งน้ำไว้ก็จะต้องสร้างศาลเทพารักษ์ขึ้นเพื่อให้ผู้ฝ่าฝืนเกิดความยำเกรง นอกจากนี้ยังมีการสร้างกติกาหรือกรอบควบคุมความประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในสังคมขึ้นอีกมากมายในรูปต่างๆ กัน อันได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือข้อเว้นข้อห้ามนานาชนิด

ภายหลังต่อมาเมื่อสังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป ข้อสมมุติหรือ “กุศโลบาย” ต่างๆ เหล่านั้นไร้สมรรถภาพลง แต่ผู้ปกครองไม่ได้หาวิธีการใหญ่เข้ามาแทนหรือชี้แจงแสดงเหตุผลให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจจึงก่อให้เกิดช่องว่างได้มาก เพราะของเดิมของเก่าเขาก็ไม่เชื่อแล้ว แต่เหตุผลทางตำนานคุณและโทษตามหลักวิทยาศาสตร์เขาก็กังเข้าไม่ถึง จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านกันมากเพราะไม่เคยทราบถึงความเป็นมาหรือ เบื้องหลัง” ของกุศโลบายทั้งหลายเหล่านั้นเลย

ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีหรือแนวทางประพฤติ ปฏิบัติของคนทางภาคอีสานมีอยู่มากมีทั้งในระดับชาติ ระดับชุมชนตลอดจนระดับบุคคล

จะขอกล่าวถึงเรื่อง “ฮีตคอง” เสียก่อน คำว่าฮีตก็คือจารีตคองก็คือคลองหรือครรลอง ซึ่งเป็นแนวทาง

[เรื่องอิตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนของชาวอีสานนี้อาจารย์จารุบุตร เขียนมาสมบูรณ์แบบ แต่ผมได้เคยพิมพ์ไว้แล้วในอีสานคดีเล่มแรก (และมีใน “ของดีอีสาน” ของอาจารย์จารุบุตรแล้ว) ในเล่มนี้จึงขอเก็บความมาแล้วแต่โดยย่อ ดังนี้

อิตสิบสอง คือประเพณีหรือจารีตที่ประชาชนร่วมกันทำบุญหรือเป็นงานเทศกาล ประจำเดือนต่าง ๆ ตลอดปี ประเพณีเหล่านี้บางอย่างก็เป็นของพราหมณ์ บางอย่างก็เป็นของพุทธ แต่ชาวบ้านเป็นพุทธ จึงทำเป็นแบบพุทธเสียหมด มีเรื่องราวของพราหมณ์บ้างเล็กน้อย คือ

เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์พระเข้ากรรม และชาวบ้านเลี้ยงผีบรรพบุรุษ
 เดือนยี่ ทำบุญคูณข้าวหรือ บุญคูณลาน
 เดือนสาม ทำบุญข้าวเจี๋ยและทำบุญมาฆบูชา
 เดือนสี่ ทำบุญพระเวสฟ้งเทศน์มหาชาติ
 เดือนห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่
 เดือนหก ทำบุญบั้งไฟ และบุญวิสาขบูชา
 เดือนเจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์
 เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษาแรก (ปฐมพรรษา)
 เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน
 เดือนสิบ ทำบุญเข้าสากหรือสลาก (สลากภัต)
 เดือนสิบเอ็ด ทำบุญ ออกพรรษา ปาวณา
 เดือนสิบสอง ทำบุญกฐิน และทำบุญสิ้นปีตามคตินิยมแบบเดิม

สิริวัฒน์ คำวันสา]

กองสิบสี่

กองหรือคลองหรือครรลอง ได้แก่แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติ มี ๒ ตำราก็คือ สำหรับบุคคลธรรมดาประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัวผัวเมีย บ้านเรือนหรือต่อศาสนาแบบหนึ่ง และสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประพฤติ

ปฏิบัติเป็นกิจวัตรด้วย คล้ายกับรัฐธรรมนูญจารีประเพณีที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของประเทศ
อังกฤษ แต่ละตำรามีอยู่ 14 หัวข้อหรือเรียกกันว่าคองธรรมสิบสี่อย่าง เช่น

๑. **ฮิตเจ้าคองขุน** เทียบกับรัฐธรรมนูญหมวดว่าด้วยหน้าที่ของกษัตริย์และแนวนโยบายของรัฐ มีข้อความบางตอนดังนี้

“๑	ฝูงหมู่ ให้เอา	ขุนเมืองแท้ ตามฮิตบ้าน ในโลกนี้	พิจารณาคุณและโทษ เมืองแท้แห่งโต ฮิตบ่ห่อนเสมอกัน	ก็ดี นั้นเนอ แท้ตาย
	อย่าได้	เอาคองเมือง	เพิ่มมาเป็นแก้ว	
๑		เป็นขุนนี้	ว่าความให้มันแน่	จริงเทอญ
	อย่าได้	เห็นแก่ใกล้	สาวไม้โคตรวงศ์	แท้ตาย
		เป็นขุนให้	กะนิงใจปานพ่อ	เขาเทอญ
	อย่าได้	ฮักฝ่ายพัน	ซังฟิบตี	แท้ตาย
	ท้าวหาก	เที่ยวทางใกล้	บักตเฮือนคูลิฮอด	เสียแล้ว
	อย่าได้	ปบเล่นปล้น	คินแท้อยู่หลัง	เฟิ่นตาย
	กันว่า	ความมิให้	ตรัสไปด้วยชื่อ	
	นางงู	อย่าให้เคียด	นางเขียดอย่าให้ตาย	แท้ตาย

“เป็นท้าวพระยา จัดแบ่งแบ่งชื่อชามนามกรเสนาอำมาตย์ราชมนตรี ให้พิจารณา
สืบเสาะหาผู้ซื่อผู้คดผู้ซำยผู้ตี ช่างแกล้งแปลงล้นมักสับส่อ ถ้อยคำอันหนักอันเบาอันน้อยอัน
ใหญ่ให้ไว้ในใจนั้น สมที่ฟังจึงฟัง บ่สมที่ฟังอย่าฟัง สมที่ตังชื่อให้เพียงใดจึงตังเพียงนั้น
ให้แต่งตั้งผู้ซื่อสัตย์สุจริตหมั่นเที่ยง ผู้ฮักการราชการบ้านเมืองมาแต่ก่อน บักตขี่ข่มเหงไฟฟ้า
ฆ่าแผ่นดิน ให้หายใจเข้าออกได้ จึงตังให้เป็นเสนาอำมาตย์ ฯลฯ”

๒. **ฮิตท้าวคองเพีย** ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าเมือง มีข้อความคล้ายคลึงหรืออนุโลม
ตามฮิตเจ้าคองขุน โดยมีอาณาเขตจำกัดภายในแต่ละเมือง

๓. **ฮิตไฟคองนาย** มีหลักการเป็นคติในรูปคำกลอนอยู่มากเช่น

“เจ้านายตีบเห็นแก่เงินแสนได้ แต่เห็นแก่ไฟแสนเมือง”

“กันได้นั่งบ้านเป็นเอกสงค์ักดิ์
 ชื่อว่าเป็นนายให้หวังดีต่อบ่าว
 “ชื่อว่าแนวความว่าคนเขามั่นเกินง่าย
 เขาซักเขากัยยังเขาซังเขากัว่า
 เขาซิปากันท้วงท่งเมืองกับเงียง

อย่าได้ไวโวลเสียงสิ้นคนทั้งค่าย
 กันหากบ่าวบ่พ้อมลิเสียนหน้าบาคเดิน”
 ได้เทิงหงายและคว่ำความว่าบ่อยู่ควม
 คือต้งบักเค้าเม้าหมาเถ้าเห่าแต่เขา
 เขาซิติทังค่ายชายหน้ากับบ่อาย”

๔. **ฮัตบ้านคองเมือง** แต่ละเมืองจะต้องมีการปฏิบัติตามฮัต ๑๒ หรือประเพณี
 ๑๒ เกือนตังกล่าวข้างต้น ส่วนฮัตของบ้านเรือนนั้นมีข้อห้ามข้อชะล้าหลายประการเช่น

๑	อันหนึ่ง	น้ำบ่อแก้ว	ท่งหมู่ชู่แหลว	
	กันว่า	ไฟไปถม	สร้างเฮือนกวมไว้	
	กัก	จิบหายแท้	มินานชิตายจุ่ม	ไปแล้ว
	อันหนึ่ง	ธรรมกล่าห้าม	อย่าได้ลวงคอง	แท้ตาย
๑	อันหนึ่ง	กันมีไม้	เป็นตอลำใหญ่	
		ชุกกันถิม	แบ่งแล้วฮาบงม	
	แล้วเล่า	ไปปลุกเฮือนตัง	กวมตอชู่ใหญ่	
	อันหนึ่ง	ขวงขนาดแท้	จิบหายเสียงชู่อัน	นั้นแล้ว
๑	อันว่า	จอมปลวกนั้น	ชุกกันหนีเสีย	กิต
	แล้วเล่า	ปลุกเฮือนกวม	กบตีขวงฮ้าย	
	อันหนึ่ง	สระหนองนั้น	มีมาแต่เซ้นเก่า	กิต
	ถมให้	งามฮาบเกลี้ยง	ปลุกเฮือนสร้างกบตี	แท้แล้ว
๑	อันหนึ่ง	เฮือนสองหลังแล้ว	เอามาเป็นหลังหนึ่ง	
	กักหาก	ขวงขนาดแท้	คำฮ้ายบ่เหือดเฮือน	แท้แล้ว
	อันหนึ่ง	เป็นเฮือนแล้ว	พอยเล่าแบ่งเป็นตม	นั้นนั้น
	แม่นยำ	จักช้อม้า	ความซ้างกบตี	แท้ตาย

๕. **ฮัตปู่คองย่า**

๖. **ฮัตพ่อคองแม่**

๗. **ฮัตไก่คองเขย**

- (๔) ก่อนจะขึ้นบนบ้านให้ล้างเท้าเสียก่อน
- (๕) เมื่อถึงวันพระ ๗-๘-๑๔-๑๕ คำ ให้ทำการการวระเตาไฟบนไต้และประตูบ้านที่ตนอาศัยเข้าออกทุกคืน (คือต้องให้ความสนใจเอาใจใส่ต่อสิ่งสำคัญเหล่านี้)
- (๖) ก่อนเข้านอนให้ล้างเท้าเสียก่อน
- (๗) เมื่อถึงวันพระ (วันศีล) ให้เมียเอาดอกไม้รูปเทียนทำการการวระผัวของตน (ผัวที่ดี) และเมื่อถึงวันอุโบสถให้จัดดอกไม้รูปเทียนไปถวายแก่พระภิกษุ กับให้ทำการการวระบิฑามารดาป้าตายายด้วย
- (๘) ถึงวันพระเดือนดับ (ข้างแรม) และวันพระเดือนเพ็ญ (ข้างขึ้น) ให้หมันต์พระภิกษุมาสวดมนต์ที่บ้านและทำบุญตักบาตรถวายทานท่าน
- (๙) เมื่อพระภิกษุสามเณรมาบิณฑบาตอย่าให้ท่านคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้ถูกตัวท่าน กับอย่าสวมรองเท้า กางร่ม ใช้ผ้าโพกหัว อุ่มลูกหลาน หรือถือศาสตราอาวุธเวลาใส่บาตร
- (๑๐) เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรมให้นำดอกไม้รูปเทียนไปถวายท่าน
- (๑๑) เมื่อเห็นพระภิกษุผ่านมาให้นั่งลงยกมือไหว้ แล้วจึงพูดจากับท่าน
- (๑๒) อย่าเหยียบเงาพระภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล
- (๑๓) อย่างนำเอาอาหารที่ตนเหลือกินไปถวายพระภิกษุสามเณร และหากเป็นเมียก็อย่าเอาอาหารที่ตนกินเหลือไว้ให้ผัวกิน
- (๑๔) อย่าเสพงามคุณในวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันมหาสงกรานต์ ผู้ใดหากฝ่าฝืนลูกหลานเกิดมาจะมีนิสัยซี้ดตึง ว่าไม่นอนสอนก็ยาก
๑๔. ฮิตสมบัติคุณเมือง หรือค่าควรเมือง ๑๔ ประการคือ
- เป็นท้าวเป็นพระยาอันมีสมบัติประเสริฐ ๑๔ ประการคือ
๑. หูเมือง ได้แก่ราชทูตผู้ฉลาดนำเข้าออกต่างประเทศ ฯ
 ๒. ตาเมือง ได้แก่ทางหนังสือผู้ฉลาดอาจสอนอักษรบาลี ฯ
 ๓. แก่นเมือง ได้แก่พระสงฆ์เจ้าผู้ทรงพระธรรมวินัย ฯ
 ๔. ประตูเมือง ได้แก่เครื่องศาสตราวุธทั้งหลายต่าง ๆ สังสมไว้ ฯ
 ๕. ขากเมือง ได้แก่โหราศาสตร์ อาวุธยุทธยุทธ์และดี

๖. เหว้าเมือง ได้แก่เสนาผู้เฒ่าแก่กล้าหาญมั่นคง ฯ
๗. ชือเมือง ได้แก่กวนบ้านและตาแสงราษฎรผู้ซื่อสัตย์ ฯ
๘. ฝาเมือง ได้แก่แก่ลวาทหารผู้สามารถอาจทำยุทธกรรมกับข้าศึกชนะได้ ฯ
๙. แปเมือง (ซางเมือง) ได้แก่ท้าวพระยาองค์ประกอบด้วยศีลธรรมอันดี
ล้วน ฯ
๑๐. เขตเมือง ได้แก่เสนาอำมาตย์ผู้ฉลาดอยู่เขตบ้านดินเมือง ว่าที่นั่นดีหรือ
ชั่วมีคุณหรือป่าว
๑๑. สติเมือง ได้แก่เศรษฐีและพ่อค้าผู้มั่งมีเป็นดี ฯ
๑๒. ใจเมือง ได้แก่หมอยาผู้วิเศษ ฮัพยาธิไชยถึก ฯ
๑๓. ค่าเมือง ได้แก่ภาคพื้นภูมิประเทศและพลเมือง
๑๔. เมฆเมือง ได้แก่เทพยดาอารักษ์ทั้งหลายในเขตบ้านเมือง ทั้งคำ
บรรยายเป็นกลอนต่อไป

๑. หูเมือง นั้นได้แก่ท้าวคนตีผู้ฉลาด อาจนำความนอกพุ่มมาเข้าสู่เมือง
ตาเมือง นั้นได้แก่นายหนังสือว่าคนผู้ฉลาด สามารถสอนสั่งให้บาลีก้อมชูแนว
สอนหมู่แถวพันธุ์เชื่องว่ำน้อยใหญ่

อันแก่นเมือง ได้แก่สังฆเจ้าผู้ทรงธรรมวินัยสูตร และเป็นแก่นแทเมืองบ้านแห่ง
เขา

ประตูเมือง ได้แก่ป็นหรือหน้าลาหลวง้าวหอกร เครื่องอาวุธทุกชั้นในหน้แม่น
ประตู ที่พวกเสนาข้ามนตรรักษาอยู่

ซากเมือง นั้นได้แก่โหราเจ้าหมอโหรผู้ฉลาด ฮัเหตุดีและฮัยชี่มาเข้าสู่เมือง
เหง้าเมือง นั้นได้แก่เสนาผู้คนหาญเฒ่าแก่ เป็นผู้คงเที่ยงมั่นบ่ผันปันเปลี่ยนแปร
อันชือเมือง ได้แก่ตากวบ้านตาแสงผู้สัตย์ซื่อ ราษฎรก็หากสุขอยู่ด้วยคอมเจ้าผู้
คน

ฝาเมือง นั้นได้แก่พลาหาญกล้าโยธาทกล้วเก่ง กับทหารผู้กล้าอาจฟันฆ่าชนะเขา
กับข้าศึกชี่เข้ามายาคชิงเมือง

แปเมือง นั้นได้แก่คุณพระยาเจ้าผู้ทรงธรรมทศราช เป็นผู้อจเก่งกล้าผญาล้ำกว่า
คน ผู้ตั้งในธรรมพร้อมและศีลธรรมสัตย์ซื่อ เป็นผู้ดียิ่งลาพลเข้าอยู่เกษม

เขตเมือง นั้นได้แก่เสนาขำมนตรีอำมาตย์ ผู้ฉลาดอาจฮักกันบ้างและเขตเมืองบ่อน
นั้นดีหรือฮักมีคุณหรือบ่ นี่จะเป็นเขตบ้านเมืองแท้อย่างดี

สติเมือง ได้แก่เศรษฐีเจ้าผู้เป็นทีมีมั่ง และผู้ตั้งตลาดค้าหาซื้อขายของ ผู้ที่ทำ
ดีต้องครองราชธรรมนิยม บ่แม่นแนวจโรหลอกหลอนลวงต้ม นี่ละแท้สติเมือง
เกินมันแม่น

อันใจเมือง ได้แก่แพทย์ผู้ฮักใส่คน อันไทเฮาเรียกว่าหมอกล้าผู้หายามาบว
ป็น ฮักพยายายาแก่เด็กกัน นี่จะเป็นใจแท้เมืองคนเจริญยิ่ง

อีกคำเมือง ได้แก่ภุมิภาคพื้นดินฟ้าค่าแพง ภุมิประเทศบ่อนแล้งหรือชุ่มดินงาม
อีกทั้งชาวพลเมืองก็ตั้งเดียวกันแท้ ผู้ชี้ทำคุณให้เมืองตนเจริญเด่น
และดินฟ้าหม่นนี้สำคัญแท้กว่าเขา นี่ละชี้นำผลเข้ามาหลายอย่าง
ของต่างๆ หนักไม่ก็มีตัวแผ่นดิน

เมฆเมือง นั้นได้แก่เทพดาแจ่มเทศกัณฑ์ตนอาจ อารักขาอยู่เฝ้า
แถวนี้เขตเมือง นี่กะดีเหลือล้นฮักษากนสขยั้ง
นี่กะเป็นมิ่งบ้านเมืองแท้อย่างดี

ชะล่า

ทั้งได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่า ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี หรือแนวทางประเพณี
ปฏิบัติของคนทางภาคอีสาน ซึ่งเสมือนรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีมีอยู่หลายระดับทั้งในระดับ
ชาติระดับชุมชน ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปฮักสืบสองกองสิบสี่ ส่วนในระดับต่ำซึ่งเป็นมาตรการเพื่อ
ควบคุมความประพฤติปฏิบัติของประชาชนที่ยึดถือกันเคร่งครัดมาตั้งแต่โบราณกาลอย่างหนึ่ง มี
ผลให้เอกชนแต่ละปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่เข้าจนเก่า ตลอดเวลา
กลางวันและกลางคืนคือ “ชะล่า” ซึ่งปัจจุบันนี้อาจมีคนรู้จักจดจำหรือปฏิบัติตามเป็นส่วนน้อย
แต่สมัยเก่าเขาบอกสอนลูกหลานรับช่วงกันมาเป็นชั่วอายุคน โดยไม่จำเป็นต้องเสียเวลาอธิบาย
ชี้แจงแสดงเหตุผลตัวอย่าง “ชะล่า” มีดังนี้

๑. ไปเอาบุญก่ายบ้าน-บ่ฮักแกงจักกาย-ชะล่า ไทยเชื่อนเดียวกินเข้าบ่พร้อม
กัน-ชะล่า

๒. ก็นเข้าก่อนผัวเป็นวัวเข้าตู้ นอนก่อนผัว-ชะล่า
๓. นอนบ่ตึกกึก นุ่งห่มผ้าทางกลับ-ใช้ดินเชยเสื่อผัว-ชะล่า
๔. ฟัน^๕ฟันมือเข้า ผัด^๕เข้ามอแดง แบกของ^๕ชนเชือน หาบ^๕ฟัน^๕บ้าน-ชะล่า
๕. นั้งขวางบันได ขวางประตู-ชะล่า ข้าม^๕ชนบันได^๕ชนเชือน ดิน^๕เช็ดหัว^๕ชน^๕ได-ชะล่า
๖. ไป^๕โฮ^๕เนอ^๕เอ็น^๕ซ้อ^๕สัตว์จริง-ชะล่า
๗. ผัวไปทางไกลเมียอยู่บ้านตัดผม ทัดดอกไม้-ชะล่า
๘. ผัวไปล่าสัตว์ใหญ่เมียอยู่บ้าน^๕นุ่ง^๕ซิ่น^๕แดง-ชะล่า
๙. ฝนตกฟ้าฮ้อง ชีควายแล่น ยกมี^๕ตย^๕กเสียม^๕ฟัน^๕ไม้-ชะล่า
๑๐. นั้งหย่อนขา ไกว^๕ขา^๕เทิง^๕เชือน^๕สูง-ชะล่า
๑๑. ย่างเสียงดัง กินข้าวเสียงดัง ฟัน^๕ไม้^๕ตอนกลางคืน-ชะล่า
๑๒. ตีก่อนเส้า เอา^๕ไม้^๕เอาม^๕ิต^๕เคาะ^๕เส้า^๕เชือน-ชะล่า
๑๓. ย่างก่อนเจ้าหัว เว้า^๕หยอก^๕เจ้า^๕หัว^๕ เข้า^๕วัด^๕เว้า^๕เสียง^๕ดัง-ชะล่า
๑๔. ชีว^๕ว^๕ชี^๕ควาย^๕หัน^๕หลัง^๕ให้^๕ทาง^๕เขา-ชะล่า
๑๕. เอามือ^๕ตี^๕แมว^๕ตี^๕หมา เตะ^๕วัว^๕เตะ^๕ควาย-ชะล่า
๑๖. ปลุก^๕ยานาง^๕ที่^๕เต็น^๕บ้าน^๕ ปลุก^๕ผัก^๕อี^๕ซุม^๕ หมาก^๕ลิ้น^๕ฟ้า^๕ ผัก^๕หวาน^๕ใน^๕บ้าน-ชะล่า
๑๗. ลูก^๕เขย^๕ลูก^๕สะ^๕โກ^๕นอน^๕เบ้ง^๕บ^๕ได้^๕ ถือ^๕ว่า^๕บ^๕ย่า^๕เกรง^๕ปู่^๕ย่า^๕ตาย^๕ย-เด็ก^๕น้อย^๕อยู่^๕บ่อน^๕สูง^๕กว่า^๕ผู้^๕ใหญ่-ชะล่า
๑๘. บุญ^๕มหา^๕ชาติ ชี^๕เมา^๕เข้า^๕วัด-ชะล่า ตี^๕ซัง^๕กลอง^๕ (วัน^๕แต่^๕กลอง^๕รบ)-ชะล่า
๑๙. ไทย^๕เชือน^๕อื่น^๕ปี^๕ต^๕เปิด^๕บ้อง^๕เอี่ยม^๕ (หน้า^๕ต่าง)-ชะล่า
๒๐. เล่น^๕หมา^๕กรูก^๕สะ^๕กา^๕คน^๕ยัง^๕บ^๕ทัน^๕ตาย-ชะล่า
๒๑. ปรึกษากัน^๕ไป^๕หา^๕หมอ^๕ให้^๕คน^๕ไข้^๕ได้^๕ยิน-ชะล่า

ขนบธรรมเนียมประเพณี หลักปฏิบัติของแต่ละบุคคลหรือข้อห้ามในรูป “ชะล่า” มีหลายร้อยหลายพันอย่าง บางอย่างก็เกี่ยวกับประเพณีที่จัดไว้เป็นเรื่องๆ เช่น การปฏิบัติตนระหว่างผัวเมีย ในวันพระวันศีลนั้นเมียต้องกระทำการสมบัติสมมาผัว ไม่ให้เมียแตะต้องหัวหรือเส้นผมของผัว เสื่อผ้าของผัวและเมียเก็บไว้ปนกันไม่ได้ ผ้าของผัวต้องเก็บไว้ในที่สูง

กว่า ประเพณีในวันหยุดประจำปี หรือประจำปีศักดิ์ ประจำปีนั้นต้องละเว้นหรือเลิกการทำงานโดยเด็ดขาดเคร่งครัด เช่นวันพระวันศีลไม่ให้ตักข้าวเปลือกในเล้ามาตำ ยามวันสงกรานต์ต้องหยุดทำงานทั้งสิ้น โดยเฉพาะวันเนาต้องอยู่บ้านห้ามมิให้ใช้เงิน-ชะล่า ไม่ให้เปิดหีบโดยจัดหาหนามมากองทับคลุมหีบไว้ ในระหว่างหนุ่มสาวตามประเพณีนิยมให้พบปะสนทนาเกี่ยวพาราศรียกันได้อย่างเปิดเผยแต่มิให้ถูกเนื้อต้องตัวกัน-ชะล่า-ผิดผี-ผิดเทวดาของฮักษา มิให้หนุ่มเดินล่องล้าล้ากลายไปมาบนบ้านเรือน ให้นั่งพูดจาตะลอมกันเป็นที่เป็นที่ทาง ห้ามนั่งใกล้กันระยะเอื้อมมือถึง-ชะล่า หญิงสาวไปไหนมาไหนคนเดียวกลางคืน-ชะล่า ไปกับชายสองต่อสองไม่ว่ากลางวัน กลางคืน-ชะล่า ผู้หญิงไปซู่ หรือสมสู่ผู้ชาย-ชะล่ามาก ต้องทำพิธีแก้ไขใหญ่โต

ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ถ้าผู้ใดตายโหง หรือตายปัจจุบัน เช่นตกต้นไม้ตาย จมน้ำตาย มีการตีกลองท่วงตามวัด มีเหตุอันตราย เช่น โจรปล้น หรือไฟไหม้ก็ต้องตีกลองท่วง คนตายโหง หรือเจ็บป่วยตายภายใน ๕-๖ วัน ห้ามมิให้นำไปเผาภายในกำหนด ๓ ปี ทั้งนี้อาจจะเพื่อพิสูจน์หลักฐานการตาย ถ้าตายโดยเจ็บป่วยธรรมดาเกิน ๖ วันจึงจะเผา เมื่อห้ามศพผู้ตายออกจากบ้านห้ามตากผ้าตามเรือนใกล้เคียง-ชะล่า ภายในเรือนผู้ตายต้องเทน้ำออกจากตุ่มให้หมดทุกตุ่ม เสือสาคต้องปลูกกลับให้หมด เดินตามศพไปป่าช้าห้ามเหลียวหลัง-ชะล่า การแต่งตัวศพต้องกลับทางทั้งสิ้นไม่ว่าเสื้อผ้าชนิดใด

การรู้จักบุญคุณของข้าวก็เป็นประเพณีที่มีกฎ “ชะล่า” ห้ามไว้มากเช่น ไม่กินเนื้อควาย เพราะมีบุญคุณใช้งานทำนาผลิตข้าวให้ ก่อนจะตักข้าวเปลือกในเล้าไปตำต้องกล่าวคำว่า “กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลงเคี้ยว” เวลาจะตักข้าวสารไปห่มหรือแช่น้ำก่อนนั่ง ต้องนั่งคุกเข่าให้เรียบร้อย ถ้ายืนโก้งโค้ง “ชะล่า” ข้าวเปลือกข้าวสารห่มห้ามใช้ดินเขี่ย ข้าวเหลือกินในป่าต้องนำกลับเข้าบ้านทุกเมล็ด กินข้าวเสร็จต้องยกมือไหว้สำหรับกับข้าว ข้าวสารต้องไม่ให้หมดหรือขาดบ้าน ข้าวเหนียวในกล่องหรือกระติบต้องเหลือติดไว้ไม่ให้ขาดได้ กินของในถ้วยชามห้ามกินจนหมดเกลี้ยง เมื่อหมดฤดูกาลทำนาแล้วมีพิธีการสู่ขวัญข้าวมิฉะนั้นจะเกิดชะล่า

รำกระบสาก (เรื่อมลุดอันเร)

สิริวัฒน์ คำวันสา

รำกระบสากมีเล่นกันอยู่ในจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์ มีชื่อเรียกหลายอย่างว่า รำกระบสากไม้บั้ง รำสากบั้ง เต้นสากบั้ง พื้นบ้านเขาเรียกว่า เรื่อมลุดอันเร หรือเรื่อมอันเร (เรื่อม = รำ, ลุด = เต้น, อันเร = สาก) เรื่องของรำกระบสาก ก็มีอยู่ว่า

ก. ประวัติความเป็นมา การรำชนิดนี้มีมานานใน ๒ จังหวัดนี้ แต่ยังไม่มีการทราบว่ามีเกิดเมื่อไร ใครเป็นคนคิด เพียงแต่เล่าต่อกันมาว่า ครั้งโบราณสาว ๆ ทำข้าวกันเป็นหมู่ ๆ ลงตำที่ลานบ้านในเวลากลางคืน (เหมือนการลงช่วงของสาวอีสานในจังหวัดอื่นๆ) ตำไปคุยกันไป ขณะเดียวกันก็มีหนุ่ม ๆ เป่าขลุ่ยมาคุยสาว อาจจะช่วยสาวตำข้าวด้วยก็ได้ เมื่อตำข้าวเสร็จ ก็มีการเล่นเอาสากกระทบบเป็นจังหวะ อาจจะเกิดจากหนุ่มมือบอนเเกาะสากเล่นก็ได้ เมื่อเเกาะเป็นจังหวะก็มีการเต้น การรำ ไปด้วยเพื่อสนุกสนานเฮฮา ครั้งแรกไม่มีดนตรี ปักล่องอะไร มีแต่สากไม้แก่นเท่านั้น หนุ่มสาวก็เต้นกันไปมา ยังไม่มีกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานในการรำอะไร (ไม่มีบท)

ต่อมาการเล่นชนิดนี้เป็นที่นิยมกันมากและแพร่หลาย ระเบียบและกฎเกณฑ์การเล่นจึงมีขึ้น คือให้เล่นเฉพาะในเดือน ๕ เท่านั้นและเล่นเป็นเวลา ๑ เดือน ในระยะนั้นชาวบ้านก็หยุดงานกัน เช่นชายหยุดเลื่อยไม้หญิงหยุดทอผ้า เป็นต้น ความคิดอันนี้ต่อมากลายเป็นความเชื่อ และถือว่าถ้าใครฝ่าฝืนฝ่าจะผ่าตาย ชาวบ้านจึงหยุดกันไปหมดและหันมาเล่นรำสากกัน นอกจากรำสากแล้ว ยังมีเวลาวางที่จะเล่นอย่างอื่น ๆ ด้วยเช่น สะบ้า สงกรานต์ รำตรึง เป็นต้น การรำกระบสากนั้นก็มักจะควบคู่กันไปกับรำตรึงด้วย (ตรึง = ตรุษ) การเล่นรำสากต่อมาได้มีดนตรีเข้าประกอบ และเกิดหาวิธีว่า จังหวะรำ ที่สวยงามด้วย ทราบว่าผู้คิดเรื่องนี้คือ “ครูปิ่น ดีสม” หมู่ที่ ๗ บ้านกงมัน ต. กอโก อ. เมือง จ. สุรินทร์

ข. จังหวะการเล่น การเล่นมีหลายจังหวะคือ

๑. จังหวะเจิงมวย คือจังหวะชาเดียว (มวย = ๑) เป็นจังหวะซ้ำเพราะเข้าสากเพียงชาเดียว

๒. จังหวะเจิงเปียร์ คือจังหวะ ๒ ชา (เจิง = หรือเชิงเท้า เปียร์ = ๒) เป็นจังหวะสวิงเร็ว เต้นยากมากและมีอันตราย รำเข้าสากทั้ง ๒ ชาจึงเรียกว่า เจิงเปียร์ เป็นจังหวะที่ชวนดูสนุกสนานตื่นเต้นมาก

๓. จังหวะไหว้ครูหรือเกริ่นครู เป็นจังหวะเร็วเหมือนกัน จะเข้าชาเดียวหรือสองชาก็ได้ เรียกอีกอย่างว่า “จังหวะกัจผกา” (กัจ = เค็ด, ผกา = ดอกไม้)

๔. จังหวะมะลบโคง (มะลบ = เ गर่ม, โคง = มะพร้าว) หมายถึงเงาของยอดมะพร้าวโยกโยนโอนเอนไปมา เป็นจังหวะซ้ำ ผู้รำแสดงศิลปการเข้าสากและออกสากด้วยลีลาอ่อนช้อยโยนโอนตัวสวยงามนับเป็นจังหวะที่น่าดูมาก ผู้หัดใหม่ชอบจังหวะนี้เพราะง่ายและมีอันตรายน้อย

๕. จังหวะชาประคาน เป็นจังหวะอ่าลา จังหวะนี้มักจะถือพานดอกไม้ หรือน้ำมันต์ มีน้ำอบ น้ำหอม แบ่ง ขมิ้น หรือดอกไม้ สำหรับพรมให้ผู้ชมเป็นการอ่าลาการแสดง

ก. เรื่องดนตรี ดนตรีที่ใช้ประกอบเรื่อมอันเริ่มไม่กี่ชิ้น คือมีปี่อ้อหรือปี่ไฉน ๑ เล้า โทน (ตะโพน) ๒ ลูก (ให้เสียงทุ้มๆ) ซอฮู้ ๑-๒ คัน ฉิ่ง กรับ (อาจมีระนาดด้วย) แต่ที่จำเป็นก็มีเพียงปี่กับโชนเท่านั้น ส่วนประกอบที่สำคัญคือสาก ๒ คู่ ยาวประมาณ ๓ เมตร สากนี้นิยมทำด้วยไม้แก่น เช่นไม้มะค่าหรือไม้แดง เพราะมีเสียงดังดี สากนี้จะทำกลมและโตะพอเหมาะกับมือ บางคณะก็มี สากยาว ๑ คู่ สากสั้น ๑ คู่ โดยเอาสากสั้นไว้ริมเป็นฐานรองหัวท้าย ส่วนสากยาวอยู่กลางใช้กระทบกัน

ง. ผู้รำ มีชายหญิงรำกันเป็นคู่ๆ มากน้อยตามความเหมาะสม แต่ต้องมีคู่เก่งๆ อยู่ ๑ คู่ ที่จะเต้นเข้าสาก (บางคณะก็เต้นเข้าสากได้ทุกคู่) รำกันเป็นวงเหมือนรำวงเวียนขวา การกระทบสาก ก็กระทบแรงเพื่อให้เกิดเสียงดังเป็นจังหวะไปพร้อมๆ กับดนตรีด้วย ผู้รำต้องเร็วเหยียบเข้าไประหว่างสากที่แยกจากกันชั่ววินาทีนั้น แล้วรีบชักเท้าออกก่อนที่สากจะกระทบกัน ถ้าชักช้าไปนิดเดียวหรือพลาด ก็อาจจะต้องขาบวมขาแตกเอาได้ ผู้รำมักจะเป็นวัยหนุ่มสาว หากหนุ่มคนใดต้องการจะอยู่ใกล้ชิดกับสาวที่ตนหมายปองไว้ ก็จะต้องแสดงความสามารถในการรำ พาสาวเข้าสากออกสาก ในขณะที่ยืนอยู่ๆ ยังรำอยู่วงนอก แต่บางทีก็รำเข้าออกสากกันทุกๆ คู่

อนึ่ง ทุกครั้งก่อนจะจบ เป็นธรรมเนียมอยู่ว่าต้องให้ครูหรือผู้ชำนาญในการเต้น
 สาก^๕นี้ ออกไปแสดงความสามารถ ในทำพลิกเพลงต่าง ๆ ที่น่าหวาดเสียว เช่นลงไปในอน
 ระหว่างสากบ้าง เอาหัวปักลงไปบ้าง เอาข้อศอกหรือเข้าหย่อนลงไปบ้าง แล้วรีบยกออกโดย
 เร็วก่อนที่สากจะกระทบกัน บางทีก็มีการแสดงการคาบธนบัตรด้วย การแสดงอันสุดท้ายนี้
 แหะละ ที่ท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ให้ข้อ
 สังเกตว่า น่าจะมีมาภายหลัง ไม่ควรจะรวมกับเรียมอันเร เพราะดูคล้าย ๆ กับปาหิไป (ส่วน
 ตัวผมเห็นว่ามิไวกี้ก็เหมือนกัน เพราะผู้ชมชอบ ดูต้นต้นดี ขอแต่ให้อยู่สุดท้ายรายการอื่น ๆ
 ก็แล้วกัน และบอกผู้ชมว่า อันนี้เป็นของแถมผมคุยกับท่านเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑)

จ. การไหว้ครู การแสดงสมัยต่อมาเมื่อมีครูฝึกแล้วนี้ เกิดมีพิธีไหว้ครูด้วย คือ
 ก่อนแสดงให้นำเอาเครื่องดนตรีมารวมกันแล้วจุ่มรูป ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ เหล้าขาว ๑ ขวด ผ้าขาว
 ๑ ผืน กรวยดอกไม้ ๑ กรวย เงิน ๖ สลึง ใส่ไว้บนพาน และเงินค่าขึ้นครูอีก ๒๐ บาท
 (แต่ถ้าจะทำให้สมบูรณ์แบบที่สุกกี้จะต้องเพิ่มเป็น กรวย ๕ กรวย บุหรี่ ๕ มวน ข้าวสาร ๑
 ถ้วย มีใบพลู ๒ ใบทับ อาหารคาวหวานผลไม้ครบถ้วน แบ่ง ชมนมผง น้ำอบ ด้วย)
 ทั้งประธานและผู้แสดงทั้งหมดสรวลจิกตบอกล่าวครูดนตรี จากนั้นครูจะเอาเหล้าที่ประกอบ
 พิธีนั้นแหละหยดลงไปบนเครื่องดนตรีทุกชิ้น รวมทั้งสากด้วย จากนั้นผู้แสดงทุกคนก็จับ
 เหล้าในขวดนั้น แล้วก็เริ่มเพลงไหว้ครู ซึ่งใช้ชื่อนำตามด้วยปี ต่อมาก็ให้จังหวะด้วยกลอง
 หรือกันตรึม ๓ ใบ เมื่อจบบทไหว้ครูแล้ว ครูก็จะต่อด้วยเรียมอันเร จังหวะออกหรือจังหวะ
 ๒ ขา

การรำสาก^๕ทางภาคใต้แถวนครศรีธรรมราชก็มีเล่น แต่ไม่โลดโผนและน่าหวาด
 เสียวเหมือนเรียมอันเร นอกจากนี้มีเล่นกันในต่างประเทศคือที่ฟิลิปปินส์และอินโดเนเซีย แต่
 ก็ไม่โลดโผนเช่นกัน คือเพียงแต่ทำท่าทางเท่านั้น บางตอนอาจจะมีการเหยียบเข้าในระหว่าง
 สาก แต่จังหวะก็ซับซ้อนแบบระบำพื้นบ้านของเขา ยิ่งกว่านั้น สากที่ใช้ก็เป็นลำไม้ไผ่
 เบา และเสียงไม่กังวาล เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ฟิลิปปินส์เคยมาแสดงรำชนิดนี้ที่ประเทศ
 ไทย ดูแล้วไม่น่ากลัวอะไร คล้าย ๆ กับว่าเขาต้องการแต่เพียงเสียงและจังหวะของสากเพื่อ

ประกอบการร่ำรำเท่านั้น ไม่ได้แสดงถึงความชำนาญคล่องแคล่วของผู้รำ นี่ก็แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งศิลปะของแต่ละชาติ ซึ่งทุกชาติก็ควรจะรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้

อย่างไรก็ตาม ก็มีปัญหาให้เราคิดต่อไปอีกว่าศิลปะชนิดนี้จะเกิดที่ไหนก่อน ใครเอามาจากใคร ท่านรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย สันนิษฐานตามแบบคนผู้รักชาติว่า ของฟิลิปปินส์น่าจะไปจากไทยเรื่องนี้ เห็นที่ท่าว่าจะต้องค้นคว้ากันต่อไปอีก คุณครูปิ่นดิสัม (อายุ ๖๐ ปีแล้ว) ก็ทราบแต่เพียงว่า การรำชนิดนี้ มีมานานแต่ก็ยังสืบไม่ได้ว่า ใครเป็นผู้ริเริ่ม ส่วนตัวผม มีความเห็นว่า คงมาจากการละเล่นของเผ่าละว้า พวกละว้ามีกระจายกันอยู่ในลาว ภาคเหนือของไทย และอีสาน พวกละว้ามีการเต้นรำในเทศกาลบางอย่างของเขา โดยเอาไม้มาทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมเหมือนคอกหมู สูงประมาณ ๑ คืบ แล้วมีท่อนไม้ยาว ๒ ท่อนมาวางพาดบนคอกหมู เหมือนไม้ตะเกียบวางพาดปากชาม ผู้รำก็จะกระโดดเข้าไปในคอกนั้นแล้วเต้นเข้าออกระหว่างท่อนไม้ทั้ง ๒ ท่อนนั้น ผู้เต้นก็สับเปลี่ยนกันเข้าออกเหมือนการรำชนิดอื่นๆ ดูการเล่นและอุปกรณ์การเล่นแล้ว ไม่ต่างกันเลยจากการรำกระທးဟากของสุรินทร์บุรีรัมย์ อาจจะต่างกันตรงเนื้อร้องและทำนองเพลงเท่านั้น (ประวัติย่อของเผ่าละว้าจะมีในเล่มต่อไป)

การสักราบายและการบ่อง

เอกลักษณะของชนเผ่าอ้ายลาวหรือไทยลาว

โดย

นายจารุบุตร เรืองสุวรรณ

	ขาลายแล้ว	ทางแหวต่งซ้อ
	ต่งซ้อแล้ว	ทางแหวตอกทอง
	สักรณ้อย	งอยแก้มจ้งซ้อ
ขาขาว	มานั่งไถ่	เหม็นคาวซากซ้อออก
ขาลาย	มานั่งไถ่	หอมเนี่ยมอ้มกะบ่อปาน
สืบฝั้นผ้า	ชาวฝั้นผ้า	บ่ต่อขาลายอ้ายซ้นกาย
ขาลาย	อ้ายกายแล้ว	พอปานผ้าหม่นผ่น
	ขาบ่อลาย	บ่ให้กลายเด็นบ้าน
	ขาบ่ลายด ๆ	ไปกินซ้อบู๊ปาก
	แบ่นบ่บ่อง	บ่ให้จ้องขางเฮือน

คำกลอนโบราณของชาวอีสานดังที่นำมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงทัศนคติหรือค่านิยมของสังคมสมัยเก่าได้เป็นอย่างดีว่า การสักราบายและการบ่องนี้มีความหมายเพียงใด และได้นำมาเป็นคำ “จ่ายชะงู” ซึ่งย่อมทราบกันดีในสังคมชาวอีสานสมัยก่อนอย่างแพร่หลายด้วย

ในหนังสือเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หน้า ๓๒-๓๓ มีข้อความตอนหนึ่งว่า มนุษย์พวกก่อนประวัติศาสตร์หรือแม้มนุษย์ในปัจจุบันชอบเอาอะไรมาทำเป็นเครื่องป้องกันอันตรายทั่วทุกแห่ง ในที่ที่มีดินแดงพวกมนุษย์ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ชอบเอาดินแดงมาทำ ด้วยเห็นว่าโลหิตเป็นกำลัง

ของมนุษย์ ถ้าโลหิตตกไม่หยุดก็เลยตาย พิจารณาเห็นว่าโลหิตผิดกับน้ำอื่นด้วยสีแดง จึงเชื่อว่าสีแดงอาจทำให้เกิดกำลัง ก็เอาดินแดงทาตัวเหมือนอย่างยาทาบำรุงกำลัง

นอกจากมนุษย์อีกจำพวกชอบทาตัวด้วยสีแดงดังกล่าวยังมีหลักฐานปรากฏว่า ชอบทาเนื้อตัวด้วยสีอื่น ๆ อีกมาก และเพื่อจะมีให้มีการลบเลือนออกได้ จึงเกิดมีการสักตามผิวหนังเพื่อให้สีต่างๆ ติดอยู่อย่างถาวรตามผิวหนัง แม้แต่ชนผิวขาวบางพวกก็นิยมการสักลายสีน้ำเงิน สีดำ สีแดง

จากหนังสือเรื่องของชาติไทย โดยพระยาอนุমানราชธนะ (ยง เสถียรโกเศศ) ภาค ๑ ไทยในประเทศจีน บทที่ ๑ ไทยเดิม และบทที่ ๒ กำเนิดชาติอ้ายลาว ซึ่งอ้างว่าได้มาจากจดหมายเหตุของจีนและญวน มีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า “ชาวอ้ายลาวสักรูปมังกรที่ร่างกาย นุ่งผ้ามีหางห้อยอยู่ข้างหลัง” และมีอีกตอนหนึ่งว่า “พวกเหล่านั้นทั้งหมดสักทามือเป็นรูปช้าง รูปมังกร นุ่งผ้ามีชายกระเบนห้อยอยู่ข้างหลัง”

วารสารเมืองโบราณ เรื่องสุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน โดย มานิต วัลลิโกดม ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒-๓ มีข้อความบางตอนกล่าวว่า “ในกาลนั้นประชาชนลงอาบน้ำหรือจับกุ้งปลาในแม่น้ำลาลองเกิดเป็นอันตาย เพราะเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเชื้อสายพระยานาคอสรพิษจึงชุกชุม พระเจ้าหลากกองลุนนี้มีพระดำริว่าเป็นโอรสของพระเจ้ากินเยืองเวืองๆ ได้นำเท็งลองธิดาพระยานาคเป็นมเหสีและเป็นราชมารดาของพระเจ้าหลากกองลุนๆ จึงประกาศให้ราษฎรเอาหมึกสักด้วยเหล็กเป็นรูปนาค รูปงู จนลายไปทั้งตัว เพื่อให้อสรพิษเข้าใจว่าประชาชนเหล่านั้นเป็นพวกเดียวกันจะได้ไม่ขบกันเป็นอันตาย”

“ชาวไทยในลุ่มแม่น้ำยางจ้อเกียงและแม่น้ำชีเกียงหรือจูเกียง แม้จะมีชื่อแปลกกันไปหลายชื่อแต่ก็มีชื่อเรียกรวมกันว่า หลอ-โล-เลียว หรืออ้ายลาว พวกอ้ายลาวนิยมสักด้วยหมึก และมณฑลยูนนานกับไกวเจานั้น จีนเลยเรียกขานกันว่า แล่วว้างใหญ่ ความขื่อนำไปพิเคราะห์เปรียบเทียบกับที่พงศาวดารญวนแล้วว่า พระเจ้าหลากกองลุนเป็นเชื้อสายพระยานาค และทรงประกาศบังคับให้พลเมืองสักเป็นรูปนาครูปงู เพื่อป้องกันอสรพิษนั้นก็ได้ความรู้ว่าชนเหล่านั้นคือพวกอ้ายลาว”

“ฝ่ายเตียวซู่แม่ทัพจีน ซึ่งแต่ทัพไปตั้งพักอยู่ชายแดนแคว้นยูนนาน เมื่อได้รับกำลังกองทัพหนุนจากประเทศจีน ทั้งทางบกทางเรือแล้วก็ยกมาโจมตีกรุงเวียตนาม รบพุ่งติด

พันทันตั้งแต่ปีมะเมีย พ.ศ. ๑๙๖๙ จนถึงปีระกา พ.ศ. ๑๙๗๒ กองทัพจีนจึงมีชัยชนะตีได้กรุงเวียตนาม เทียนฮูมีประกาศห้ามมิให้ชาวเวียตนามทำการสักร่างกายด้วยหมึกอีกต่อไป เป็นอันว่าสัญลักษณ์ของไทยอ้ายลาวในหมู่คนเวียตนามจึงเริ่มสูญไปตั้งแต่นั้นมา”

ชนเผ่าอ้ายลาวซึ่งอยู่ในรัฐไทยใหญ่ ซึ่งชาวอีสานเรียกว่าคนญวนหรือกูลา ตลอดจนคนในทางหลวงพระบางยังมีการสักหมึกต่อมาเป็นเวลาช้านาน บางคนสักคำ จนกระทั่งเวลาเปลี่ยนผ้าอาบน้ำตั้งแต่เอวลงมาถึงหัวเข่าจะมีสีคำไปหมด

ชนเผ่าอ้ายลาวที่เคลื่อนตัวมาอยู่ทางอาณาจักรล้านนา และล้านช้างนั้น ยังนิยมทำการสักตัวด้วยหมึกอยู่ เนื่องจากได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากอินเดียมากขึ้นกว่าเดิม จึงเปลี่ยนลวดลายการสักจากรูปนาค รูปงู เป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ตามคติของอินเดีย เช่น รูปมอม (สิงโต) และรูปนก เป็นต้น ประชาชนในเขตล้านนา และล้านช้างมีการสักด้วยหมึกอย่างแพร่หลายที่สุดและกลายเป็นเอกลักษณ์ของคนตามท้องถิ่นในบริเวณนั้น จนทางราชการเห็นความสำคัญจึงนำเอามาตั้งเป็นชื่อมณฑลตั้งที่สมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพได้ทรงปรารภไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีตอนหนึ่งว่า

“ตั้งแต่ก่อนมานั้น ชนชาวกรุงเทพฯ สำคัญชนชาวอีสานว่าเป็นลาว ครั้นประวัติศาสตร์แพร่หลายต่อมาจึงรู้จักกันมากแล้วว่าคนไทย มิใช่ลาว ถึงทางราชการแต่ก่อนก็อ้างว่า “เป็นเมืองลาว” เช่น เรียกชาวมณฑลพายัพว่า ลาวพุงดำ เพราะผู้ชายชอบสักมอมแมมตั้งแต่พุงลงไปจนถึงเข่า เรียกมณฑลอีสานและอุดรว่า ลาวพุงขาว เพราะไม่ได้สักมอมอย่างนั้น (ความจริงสักเหมือนกัน แต่ไม่สักเลยขึ้นถึงพุง คือสักตั้งแต่หัวเข่าจนถึงโคนขาและตะโพกเท่านั้น “เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตเป็นมณฑล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงขนานนามหัวเมืองลาวพุงดำว่า มณฑลลาวเฉียง ขนานนามหัวเมืองลาวพุงขาวว่า มณฑลลาวพวน มณฑลหนึ่ง และ มณฑลลาวกาว มณฑลหนึ่ง

แม้แต่ชนเผ่าอ้ายลาวที่เคลื่อนตัวมาตั้งราชธานีอยู่ทางใต้ เช่น กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ ทางราชการก็ยังใช้การสักด้วยหมึกอยู่ คือ เมื่ชายฉกรรจ์มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ต้องทำหน้าที่เป็นไพร่หลวงสังกัดมูลนายโดยให้มีการ การสักเลข เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น บรรดาชายที่ถูกเกณฑ์ให้เป็นทหารจะต้องมีการสักด้วยหมึกที่ท้องแขนซ้ายด้วย

ประชาชนทางภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งมีอายุประมาณ ๖๐ ปีขึ้นไปในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ได้สักหรือเห็นการสักด้วยหมึกด้วยกันทั้งนั้น

การสักด้วยหมึกนั้น เท่าที่ทราบฝ่ายชายต้องสักเป็นส่วนใหญ่ แต่ฝ่ายหญิงก็มีสักเป็นบางคนโดยเฉพาะชาวภาคอีสานสมัยเมื่อ ๖๐ ปีขึ้นไป นิยมกันว่า “เป็นผู้ชายต้องมีลึงมีลาย” มิฉะนั้นคนจะดูหมิ่นว่าเป็น “โตะแม่” การสักลายถือว่าเป็นคน “ใจกล้าใจแก่น” ไม่ใช่คน “ขี้ขลาด ขี้ขลาด” หรือใจเสาะ “สักขาลายกะให้” บางท่านอธิบายว่าเพื่อฝึกกรรมะเกี่ยวกับทมะ คือให้รู้จักชินต่อความอดกลั้น ข่มจิตข่มใจ อดทน บึกบึน ให้สมกับเป็นลูกผู้ชายโดยแท้จริง บางท่านอธิบายเลยไปถึงว่ามีสรรพคุณทำให้เกิดความทรหดในทางโลกียะด้วย

ผู้ชายได้สักลายแล้วก็ได้รับความนิยมยกย่องจากคนทั่วไปโดยเฉพาะเพศตรงกันข้ามถ้าผู้ใดมีขาขาว ๆ คือมิได้สักขาลายแล้วสาว ๆ จะดูหมิ่น เช่นจะจ่ายยะหล้าล้อเลียนว่า “ขาขาวมานั่งไถ่ เหม็นคาวซากสือออก ขายลาย มานั่งไถ่ หอมเนียมอ้มกะบ่ปาน ขาบ่ลาย บ่อให้กลายเดินบ้าน ขาบ่ลายจ๋าๆ ไปกินข้าวอยู่ป่าแก” เป็นต้น หรือ “ขาบ่ลายบ่ให้กาย” ส่วนฝ่ายชายที่สักขาลายแล้วก็มี ความภูมิใจทรงในตัวเองมากจนมีคำจ่ายยะหล้าว่า “สับผืนผ้าขาวผืนผ้าบ่ทอขาลายอายขึ้นกาย ขาลายอายถ่ายแล้วพอบานผ้าหมิ่นผืน” ถ้าผู้ใดเป็นคนขาวๆ ก็มักจะไม่มีใครเต็มใจให้เป็นผ้าหรือเป็นลูกเขย ดังนั้นเพื่อที่จะอวดคนพวก ดังนั้นเพื่อจะอวดคนพวกผู้ชายจึงมักจะถลกโสร่งหรือผ้าถุงเสมอ เพื่อให้เห็นขาลายของตน

การสักขาลายให้สมบูรณ์แบบมีคติเป็นกลอนว่า “ขาลายแล้วทางแหว่งซ้อ ซ้องซ้อแล้วทางแหว่ตอกทอง สักนกนอ้อยอยแก้มจิ้งจิกคือ “ถ้าสักขาลายเพียงเหนือเข่าขึ้นมาเล็กน้อยไม่ถึงแหว่ได้ชื่อว่า “ขาลายบ่งปลาแดก”

เมื่อฝ่ายชายแตกเนื้อหนุ่ม คือระหว่างบวชเป็นสามเณร หรืออายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี หรือเป็นพระบวชใหม่ หากผู้ใดไม่สักขาลายแล้ว สาว ๆ จะรังเกียจ เช่น “บ่พั่นกอกยาให้สูบ บ่ตักน้ำให้อาบ บ่อให้อาบน้ำท่าเหนือ” จะต้องไปอาบนํ้าท่าใต้ “เพราะมันเหม็นคาวขาขาวๆ” ดังนั้นแทบทุกคนจึงแสวงหาความนิยมชมชื่นจากสังคมและสาว ๆ โดยการเริ่มสักขาลาย

กรรมวิธีการสักลายนั้น คือ ใช้เหล็กแหลมแบบสืขาวรวมเป็น ๖ แฉ่ว (ซี่) จุ่มลงในหมึก ซึ่งมีหลายแบบหลายตำรา เช่น ช่างสักบางคนก็ใช้ใบมันแกวเดียวใส่เขม่า กวนไฟให้มีสีดำผสมกับ บี (ตี) หมู ซึ่งจะทำให้ลวดลายดำสนิทขึ้นมันดี และไม่มีสีแดง แซมขึ้นมา บางทีก็ใช้บี (ตี) ควาย ซึ่งบางท่านเล่าว่า ถ้าใช้บีควายก่อน (เผือก) แล้ว เวลาลงน้ำจะปวดปัสสาวะทันที นอกจากนั้น อาจจะใช้บี (ตี) สัตว์อื่นๆ อีกก็ได้ เช่น บีวัว บีหมู บีงู แม้กระทั่งบีปลาค้อ (ปลาส่อน) ซึ่งส่วนมากที่รับทำการสักจะเตรียมทำ สำเร็จรูป กล้วยให้แห้งเป็นแท่งแข็งไว้ก่อนแล้ว พอถึงเวลาจะใช้จึงนำมาฝนผสมน้ำอีกทีหนึ่ง แล้วทำการสักหรือกระทั่งทุบๆ ลงที่ผิวหนังพอให้เลือดออกและสีดำซึมลงไปได้

อัตราราคาค่าจ้างช่างสักขาลายเมื่อ ๕๐--๖๐ ปีมาแล้วนั้น ถ้าเป็นขาลายบังปลาเตก ขาละสองสลึง รวม ๒ ขา เป็น ๑ บาท ถ้าสักขาเต็มรูปแบบคึกขาละ ๑ บาท รวม เป็น ๒ บาท

การสักลายนั้นสักทีละขา เนื่องจากเจ็บปวดมากจึงต้องกินยาฝิ่นช่วยประมาณขนาด เท่าเมล็ดถั่วหมากฝ้าย (เมล็ดฝ้าย) ถึงหนักหนึ่งสลึง เสร็จแล้วต้องรอถึง ๑๐ วันให้แผลที่ตกสะเก็ดหลุดหมดเสียก่อน ซึ่งขั้นแรกจะมีลวดลายเป็นเพียงสีคำหม่นๆ เมื่อแผลหายสนิทจึงจะมีสีคำเข้ม หลังจากสักขาแรก ๑๐ วัน แล้ว จึงสักขาที่ ๒ ถ้าสักพร้อมกันทั้ง ๒ ขา แผลจะ อักเสบมากจนบางคนปัสสาวะไม่ออกและอาจถึงแก่ความตายได้

ลวดลายที่สักโดยทั่วไปเป็นลายมอม (สิงโต) มีบางท่านอธิบายว่าเพราะเป็น สัตว์ที่ทรงพลัง เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นผู้กล้าในฝูงสัตว์โลก และเกรงว่าลูกหลานใน ภายหลังจะไม่รู้จักรูปร่างของสัตว์ป่าหิมพานต์ประเภทนี้ บางคนก็อาจจะสักลายแปลกออกไป บ้าง เช่น ลายนกขอด ลายดอกไม้ โดยเฉพาะการสักลายที่แขนมักจะสักลายดอกผักแว่นทั้ง ผู้ชายและผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงสว่นนิยมสักมาก การสักที่แผ่นนอกแผ่นหลังมักจะสักเป็นรูป ยันต์ และตัวอักษรเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาอาคม อาจจะมีการสักบนหนังหัวบ้าง เรียก ว่าลงกระหม่อม ซึ่งบางทีก็สักด้วยสีแดงหรือสักด้วยว่านน้ำมันธรรมชาติไม่มีสี

บริเวณใต้หัวเข่าลงไป บางคนก็นิยมสักเป็นรูปงูขดขนาบด้านของรูป “ชาคิมหรือ มีดสะนาก” โดยเชื่อว่าจะป้องกันสัตว์กัดต่อยมีพิษซึ่งเลื้อยคลานหรืออยู่ตามน้ำได้

การป้อง (เจาะรูในร่างกาย)

การเจาะรูในร่างกายหรือทางภาคอีสานเรียกว่า “ป้อง” นั้นมีมาด้วยกันหลายชาติหลายภาษา เช่น ชาวอินเดีย และชาวอาฟริกัน อาจนิยมเจาะรูที่จมูกเพื่อสอดใส่เครื่องประดับ แต่ชนเผ่าอัยลาวส่วนมากนิยมเจาะรูที่หู โดยเฉพาะทางภาคอีสานมีการป้องหูทั้งเพศชาย ตั้งแต่ยังเด็ก เพศหญิงนิยมป้องใบหูส่วนล่างสุดทั้งสองข้าง เพื่อใส่ตุ้มหู หรือกระจอนหู (ต่างหู) ส่วนเพศชายนิยมป้องใบหูเบื้องข้างข้างเดียวเท่านั้น เพื่อเสียบดอกไม้ผู้ชายที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไปในภาคอีสานปัจจุบันนี้ที่อยู่ตามชนบทมักจะมีการป้องหูเบื้องซ้าย

การป้องในร่างกายตามคำกลอน ซึ่งฝ่ายหญิงจ่ายผะผญาว่า “แบ่นบ่ป้อง บ่ให้จ้องขางเขื่อน” คือการทำ “แบ่นบ่ป้อง” การป้องประเภทนี้สงสัยว่าจะเนื่องมาจากคตินิยมของพวกนับถือศิวสิ่งค์โดยอิทธิพลทางอินเดียโบราณ

กรรมวิธีการป้องคือต้อง “ถวญถน” ได้แก่การรูดหนังหุ้มปลายองคชาติของเพศชายแล้วดึงหนังบางย่น ๆ บริเวณใต้ของส่วนปลายให้ยืดยอก แล้วใช้ไม้ฝางแหลมแทงให้เป็นรู (ถ้าใช้โลหะจะอีกเสบมาก) แล้วใช้สโนติดไว้ในรูจนกว่าแผลจะหายสนิทจึงเอาออกเลยเกิดมีรูถาวรตลอดไป

ประโยชน์ที่ได้รับจากการนี้มีบางท่านเล่าให้ฟังว่า เพื่อให้ฝ่ายสามีได้มีโอกาสช่วยภรรยาของตนโดยใช้ชนบางประเภทร้อยเข้าไว้ในรูป้อง ในกรณีที่ภรรยาของตนไม่สามารถบรรลุจุดสุดยอดได้ ในเวลาร่วมประเวณีตามปกติธรรมดา เปรียบเสมือนการฝังมุกด์สำหรับชายบางคนทางภาคกลาง ผู้ที่ทำการป้องแบบนี้มีอยู่ไม่มากนัก แต่เป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่บ้านใกล้เคียง

เมื่อเวลาถึงงานบุญพระเวส หรืองานเทศน์มหาชาติประจำปีของแต่ละหมู่บ้าน เมื่อ ๕๐-๖๐ ปีขึ้นไปนั้น เวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้นของวันงานมักจะมีการจัดขบวนแห่ “ดอกนารี” โดยจัดร้อยพวงมาลัยดอกไม้นานาชนิดใหญ่ยาวเป็นวา แล้วเอาเส้นด้ายที่ร้อยพวงมาลัยด้ายหนึ่งไปผูกไว้กับองคชาติของชายที่มีรูป้องนั้น จึงจัดให้มีคนช่วยถือพวงมาลัยเดินออกหน้า บางครั้งก็ให้ชายผู้ที่ถูกผูกป้องขึ้นเสด็จกานหมากไปในขบวน พร้อมกับมีคนร้องแห่ไปรอบบ้านว่า “แห่ดอกนารี” เด้อ ๆ ๆ ๆ ”

ในพิธีงานบุญพระเวส หรืองานบุญบั้งไฟในสมัยเก่ามักจะมีการทำ “ผาม” หรือ “ตูป” คือประรำไว้สำหรับให้แขกรับเชิญจากหมู่บ้านต่าง ๆ ได้พักนอนรอบวัด ซึ่งชาวบ้านไกลก่อนจะเข้าวัดมักจะหาบริเวณเนินดินที่มีหนองน้ำจัดการเปลี่ยนเสื้อผ้าแต่งเนื้อแต่งตัวหรือเรียกว่า “เอ้” เสียก่อนบริเวณเหล่านั้นจึงมีชื่อว่า “โนนสาวเอ้” เมื่อแขกรับเชิญจากต่างบ้านเข้าตูปหรือผามแล้ว บางครั้งก็อาจจะมีการเล่น “ผีชน” หรือ “ผีโชน” เหมือนกับรูปหุ่นหัวโตทางภาคกลาง ผู้ร่วมแสดงบางคนก็ทำเป็นนั่งผ้าด้วย “ตางแห” คือตาข่ายแห่ต่าง ๆ บางคนก็อาจจะเอาการบ่งตนเองออกแสดง บางคนสะพายซังซาด เสื้อ (ฟูก) หรือหมอนซาด ทำให้ปุยนุ่นฟุ้งกระจายไป บางพวกก็เอาโคลนทาหัวเหมือนคนโกนหัวโล้นเพื่อเข้าพิธีบวช บางพวกเอาหมากอี (ฟักทอง) ซึ่งหนึ่งสุกแล้วสีเหลือง ๆ ทาตะโพกของตนเหมือนคน “ขี้แตก” การละเล่นเหล่านี้มีเพียงปีละหน จึงแสดงได้อย่างสนุกสนานหวังแต่จะหาความสนุกสนานสำราญเบิกบานใจเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่มีใครถือสาหาความกันเลย

ในขบวนแห่บุญบั้งไฟหรือเวลาจะนำบั้งไฟขึ้น “จุด” บนนั่งร้าน หรือ “ค้ำบันไฟ” ถ้าผู้มาร่วมงานบุญนั้นมีการบ่งทำนองค้ำบั้งไฟโดยเปลื้องผ้าออกเปลือยกายตลอดเพื่อให้เห็นการบั้งได้ถนัด จึงนำเอาดอกไม้ไปร้อยไว้ในรูบั้ง ฝ่ายหญิงจะส่งเสียงร้องหวีดหวีดวิ่งหนีพลางใช้มือคลุมหน้าเกลียวหน้าเกลียวหลัง แต่ก็มีเสียงเฮฮาว่าใช้นิ้วมือคลุมหน้าแต่เพียงห่าง ๆ ถ้าใช้นิ้วคลุมถึ้นก็เกรงว่าจะไม่ให้เห็นการบั้งได้ถนัด

การแห่ “ตอกนารี” โดยมีชายผู้ได้ทำการบั้งเป็นสำคัญนี้ สันนิษฐานว่าส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเกิดมาจากความเชื่อหรืออิทธิพลของนิทานวรรณคดีโบราณในหนังสือผูกหลายคำ เช่นในกลอน ๗ เรื่องสุริวงศ์คำหนึ่ง มีข้อความบางตอนว่า

“บัดนี้จกกล่าวถึง	ทศกัณฑ์ผู้	ผีสงฆ์ยักษ์ใหญ่ ก่อนแล้ว
มันก็	ทงสืบสร้าง	เป็นเจ้านั่งบั้ง
กับ	มีมิ่งตัน	เป็นเอกมเหสี
มันเคย	เคินหาหลัน	ชมนารีดวงดอก
กัมพ	สมเสพซ้อน	ชมหลันชู้วัน
กระไรแล้ว	ทุกคำเข้า	ชมดอกนางกาย
	นารีสาว	ชุบแมนเมืองฟ้า

ก็หาก	มีในห้อง	หิมพานต์คงใหญ่
โลกหาก	ตั้งแต่งไว้	ปฐมเก้าสืบมา
	ในอุทยานเดิม	แต่งแบ่งปันไว้
	มีในค้ำ	สมสิ่งสาวสวรรค์
	คอกกลมแฉวน	ก๊วแกมเป็นป้อม
	แขนกลมส้วย	แฉวแฉวนแก้วก้อง
	นมตุ้มตัง	ถึงละห้อยสิ่งเหลา
เหมือนตัง	นางในห้อง	สวรรค์แมนเทวโลก
คือตัง	จิฐปากตำน	กอยกล่าวเจรจา เจ้าเอย
ทอว่า	บมีดวงจิต	กล่าวพาทีตำน
พอแต่	ฮุ้มแย้ม	เหมือนแท้ปากสเป็น นันแล้ว
ทอว่าทศกัณฐ์นั้น	มันก็มามชหลิน	นารีดวงดอก
	แลงคำเข้า	ชมกอกนางกาย
พอมัน	หายค้นหา	อิมใจเมื่อห้อง
เถิงเมื่อ	ราคะฮ้อน	ทศกัณฐ์สรวงเสพ
	เหมิดแข่งฮ้อน	ดีแล้วผัดตำเมื่อ

ส่วย (กฺย)

สิริวัฒน์ คำวันสา

ส่วย เป็นคนอีกเผ่าหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในตำนานวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในพระราชอาณาจักรไทยด้วย พี่น้องชาวส่วยมีกระจายอยู่ในหลายจังหวัด ทางภาคอีสานตอนล่างคือ ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และมีบ้างประปรายที่อุบลราชธานี นครราชสีมา มหาสารคาม และร้อยเอ็ด ที่มีอยู่หนาแน่นเห็นจะได้แก่ ศรีสะเกษ

ความเป็นมาเริ่มแรก

ดินแดนบริเวณตอนล่างของอีสานในปัจจุบันนี้ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ได้เคยตกอยู่ในอำนาจของขอมสมัยเจนละบก ต่อมาพวกละว้ามีอำนาจ ได้ขับไล่พวกขอมออกไปจากดินแดนส่วนนี้ แล้วได้เข้ามาครอบครองแทน เข้าใจว่าก่อนหน้านั้นก็ยังมีไทยบางเผ่าเข้ามาอยู่แล้ว เช่นไทยอีสาน (ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เรียกลาวที่ข้ามจากเวียงจันทน์มาสู่ไทยว่า ไทย เรียกลาวใต้แถวนครจำปาศักดิ์และอุบลว่า ลาวขาว) เป็นต้น ต่อมาเมื่อพวกละว้ามีอำนาจบริเวณป่าดงที่อุดมสมบูรณ์นี้ ก็คงจะถูกพวกละว้าครอบครอง ปรากฏมีจารึกอักษรแบบลาวอยู่ตามโบราณสถานหลายแห่งในย่านนี้ต่อมา ขอมก็ย้อนกลับมาตีเอาดินแดนเหล่านั้นคืนได้ ขอมได้ขับไล่ละว้าออกไปจากบริเวณซึ่งเป็นศรีสะเกษ สุรินทร์ แต่ก็มีได้ปกครองเพราะขอมเกรงว่าละว้าจะหวนกลับมาตีอีก เพราะละว้าชำนาญสถานที่กว่าขอม บริเวณนี้จึงว่างจากอำนาจปกครองอยู่นาน ส่วนพวกละว้าได้ถอยถอยขึ้นไปทางเหนือ (สันนิษฐานกันว่า พวกละว้ามีกล้วยพันธุ์คือ “กล้วยน้ำละว้า” ต่อมาเมื่อแพร่พันธุ์ลงไปทางใต้ ละว้าไปกลายเป็น “กล้วยน้ำว้า” ซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่า กล้วยน้ำไทย)

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๐ พวกส่วยซึ่งอยู่ในอัตตะปือแสนแป (กรมแผนที่ทหารบกและประชุมพงศาวดารภาค ๗๐ หน้า ๑๘๖ เรียกแสนปาง) ใกล้ๆกับนครจำปาศักดิ์ คงจะเป็นพวกทหารในบังคับบัญชาของหัวหน้าเผ่าลาวอีกเผ่าหนึ่ง ชื่อ ขุนเจือง (มิใช่ท้าวสูงท้าว

เจียง) คนเผ่านี้เป็นเผ่านักรบ ชอบอิสระ ไม่ชอบให้เผ่าอื่นชาติอื่นมาปกครอง การรบส่วนมากใช้ช้างเพราะพวกนี้มีความชำนาญในเรื่องช้างมาก ถึงกับใช้หลังช้างเป็นที่อยู่และเป็นพาหนะด้วย ต่อมาเมื่อชนเจียงสิ้นชีพลง อำนาจของพวกส่วยก็เสื่อมลงไปด้วย พวกส่วยจึงคิดหาทางหนีจากที่เดิมไปหาที่อยู่ใหม่ (บางฉบับว่า หนีเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) พวกส่วยได้มุ่งหน้าเข้าสู่บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งครั้งนั้นเป็นป่าดงที่อุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติ กองคาราวานส่วยได้ข้ามลำน้ำโขง ณ บริเวณอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลฯ ในปัจจุบันนี้ ที่ตรงนี้เป็นที่แม่น้ำมูลไหลไปตกแม่น้ำโขง (แต่ปากแม่น้ำมูลเวลานี้อยู่ในเขตประเทศลาว) พวกส่วยข้ามโขงมายังตอนฝั่งใต้ของแม่น้ำมูล มุ่งขึ้นทางทิศเหนือ ได้สำรวจหาตอนที่ต้นที่สุดของแม่น้ำมูล เพื่อนำกองคาราวานข้ามเลือกได้ตรงบริเวณที่กว้างที่สุดแต่ต้นต้น คือที่อำเภอพิบูลมังสาหารในปัจจุบัน (ที่นี้เดิมเรียก พิมูล ต่อมาสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนพิมูลเป็นพิมูลมังสาหาร) แม่น้ำตอนนั้นส่วยเรียก “กะชัยบัต” (= ภูเขาใหญ่) แต่เพี้ยนมาเป็น “แก่งสะพือ” (บางท่านให้คำอธิบายว่ามาจาก “แก้งสะพือ” แก้งภาษาอีสาน หมายถึง ที่น้ำต้น หรือหาดกลางแม่น้ำที่น้ำท่วมถึง เช่น เขื่อนคาง = เรือติดที่น้ำต้น ต่อมาเพี้ยนมาเป็นแก่ง ซึ่งผิดความหมายเพราะแก่งหมายถึงที่น้ำท่วมเช่น น้ำแก่งท่วมนา เป็นต้น) เมื่อข้ามแม่น้ำมูลได้แล้ว พวกส่วยได้มุ่งมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ คงจะเดินตามเส้นทางแม่น้ำมูล จนมาถึงลำน้ำสายหนึ่ง คือ ลำโดม (ภาษาส่วย โดม = ทำน้ำ) กองคาราวานได้มุ่งหน้ามาถึงเขตอำเภวารินชำราบปัจจุบัน และเรียกชื่อตำบลหนึ่งว่า “โกนจ้อ” (= ลูกหมา) และมาจนถึงตำบลหนึ่งเรียกว่า “จะละแมะ” (= อีเหิน) แต่บางท่านอธิบายว่า คำนี้อาจจะเพี้ยนมาจากคำว่า จะละแม ซึ่งแปลว่า ลองชิมดูซิ การเอามือไปแตะเกลือ น้ำตาล หรืออาหารอื่นใดมาแตะที่ลิ้น ภาษาอีสานเรียกว่า จะ) สถานที่มีชื่อต่างๆ เหล่านี้เข้าใจว่าจะเป็นที่พักอยู่นานพอสมควรคำส่วยจึงตกอยู่ในที่นั้น จากนั้นกองคาราวานได้เปลี่ยนเส้นทางลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ สู่จังหวัดอุทัยธานี (คือ ศรีสะเกษเดิมนั้น) มาถึงตำบล “เจียงอี” (= ช้างบ่วย) ในเขตอำเภอเมืองศรีสะเกษ คงจะได้หยุดพักอยู่ที่นี้นานพอสมควร)

จากเจียงอี พวกส่วยได้มุ่งสู่ทิศใต้โดยตรง เข้าสู่เขาดงรัก ผ่านอำเภอกันทรลักษ์ ในปัจจุบันสู่เขาพระวิหารในเทือกเขาดงรัก จากเขาพระวิหารได้มุ่งตรงมาทางทิศตะวันตกผ่านอำเภอสังขะ มาจบลงในเขตจังหวัดสุรินทร์ อย่างไรก็ตาม พวกส่วยยังได้ทยอยกันเข้าสู่บริเวณนี้ถึง ๔ คณะหรือ ๔ ครั้ง คือ

- ครั้งแรก มีเชียงปุมและเชียงปัด ๒ พี่น้องเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งอยู่เมืองที (บางฉบับเรียกว่าเมืองตี ปัจจุบันนี้ เมืองที่อยู่ห่างตัวเมืองสุรินทร์ไปทางตะวันออก ๑๗ ก.ม. บนทางหลวงหมายเลข ๒๐๗๗)
- ครั้งที่ ๒ มีเชียงสีเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านกุดหวาย (อ. รัตนบุรี)
- ครั้งที่ ๓ มีเชียงพะ (หรือเชียงชะ) เป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านอ้อจ๊ะปะนัง (อ. สังขะ)
- ครั้งที่ ๔ มีเชียงไชยเป็นหัวหน้า ยกมาตั้งที่บ้านจารพัด (อ. ศรีขรุหมิ)

แต่ตามประวัติเมืองสุรินทร์ พวกส่วยอพยพมา ๕ พวก คือพวกเชียงพะ เชียงปุม และเชียงสี ตรงกัน แต่อีก ๒ พวกไม่ตรงกันคือ

๔. พวกที่ยกมาตั้งที่บ้านเมืองลิง มีเชียงสง เป็นหัวหน้า

๕. พวกที่ยกมาตั้งที่บ้านลำควน มีเชียงพัน เป็นหัวหน้า

ไม่ปรากฏชื่อเชียงไชยเลย ในการช่วยจับช้างเผือกซึ่งจะล่าช้างหน้า มีชื่อเชียงไชย และต่อมาได้เลื่อนเป็น “ขุนไชยสุริยวงศ์” ส่วนเชียงพัน ในพงศาวดารเป็นเชียงขัน และได้เลื่อนเป็น “หลวงปราบ” (บางฉบับว่ามีทั้งหมด ๖ พวก)

นอกจากนี้ พวกส่วยยังเข้ามาอีกเป็นครั้งคราว ครั้งที่มากที่สุดเห็นจะได้แก่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ เมื่อครั้งกองทัพกรุงธนบุรี ไปตีนครจำปาศักดิ์ อัครทูตบือ ไทยได้เกลี้ยกล่อมเอาคนส่วยให้เข้ามาอยู่ที่ศรีสะเกษและสุรินทร์ จำนวนถึง ๓ หมื่นคน ซึ่งเมื่อเทียบกับประชากรไทยครั้งนั้น (สำมะโนครัวครั้งนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ มีเพียง ๖ ล้านคน ซึ่งตอนนั้นยังไม่ได้เสียดินแดนบางส่วนให้ฝรั่งเศส) ๓ หมื่นคนนับว่ามากทีเดียว รวมกับรุ่นก่อนๆ ก็คงเป็นกลุ่มชนใหญ่โตทีเดียว การติดต่อกับต่างชาติก็มีเพียงขอมโบราณเท่านั้น โดยการข้ามช่องเขาตรงรักลงสู่เขมรต่ำ (ที่เรียกว่าเขมรต่ำ เพราะเนื้อที่ตอนนั้นเป็นที่ราบต่ำกว่าทางสุรินทร์และศรีสะเกษมาก)

อนึ่ง ในสมัยกรุงธนบุรี พวกเขมรกับพวซำก้ออพยพเข้ามาอยู่ในท้องที่สุรินทร์บ้างเหมือนกัน ซึ่งทางไทยเรียกว่า พวกเขมรต่ำ แต่ก็มิได้ปะปนกับพวกส่วย ส่วนเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็คือพวกลาวและไทยลาวพื้นเมือง ครั้งแรกส่วยได้รับเอาวัฒนธรรมเพื่อนบ้านไว้มากกว่าของขอมเพราะอยู่ใกล้ชิดมากกว่าขอม

ความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยา

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๓ ต้นรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) ช้างเผือกของหลวงได้แตกโขลงมุ่งหน้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเขตพินาย ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในเขตปกครองของกรุงศรีอยุธยา หลวงยกกระบัตร (ต่อมาเป็นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) กับนายบุญมาน้องชาย (ต่อมาเป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) กับไพร่พลอีก ๓๐ คน ได้ออกติดตาม ได้สืบเสาะตามหาร่องรอยจากชาวพินาย พวกชาวพินายแนะนำให้ไปสืบตามจากพวกส่วยแซกโพนช้าง แแถบคงใหญ่และเขาคงรัก (สมัยนั้นส่วยยังไม่ได้ขึ้นกับพินาย) คณะผู้ติดตามช้างจึงได้ยกขบวนเข้าสู่บริเวณคงทืบ ซึ่งพวกส่วยกระจายตั้งถิ่นฐานอยู่ ได้ไปพบเชียงสีที่บ้านกุดหวายดังกล่าว เชียงสีจึงพาขุนนางผู้ใหญ่เหล่านี้ไปพบพวกพ่อช้าง ๓ คือ เชียงปุม (อายุมากกว่าเพื่อนและรู้ภาษาไทยดี) เชียงไชยและเชียงมะ (ไม่ปรากฏชื่อเชียงปิต พงศาวดารพื้นเมืองกล่าวว่าลงไปอยู่เมืองตรังบันทายมาศเขมรท่าชั่วคราว) คณะทั้งหมดได้วางแผนค้นหาช้างเผือกและจับได้ที่บ้านหนองโซค ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอสังขะในปัจจุบัน (แต่ในประชุมพงศาวดารภาค ๔ ชื่อหัวหน้าส่วย ปรากฏว่าเป็น ตากะจะ เชียงขัน เชียงปุม ตากะ และเชียงสี พงศาวดาร เรียกคนเหล่านี้ว่า เขมร (ส่วยป่าดง)

ครั้งนั้น พินายเป็นเขตปกครองชั้นนอกของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น คณะผู้ติดตามช้างพร้อมกับหัวหน้าส่วยทั้ง ๔ จึงนำช้างเข้าสู่พินายและจัดการสมโภชที่นั่นเป็นเวลา ๓ วัน

หัวหน้าส่วยได้เลื่อนยศ

หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ ไม่เพียงแต่ช่วยค้นหาช้างเผือกเท่านั้น ยังได้ติดตามส่งถึงกรุงศรีอยุธยาด้วย หลวงยกกระบัตรเห็นว่า ความช่วยเหลือของคนทั้ง ๔ ได้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินสยาม ดังนั้นจึงกราบบังคมทูลเรื่องราวทั้งหมดให้พระเจ้าเอกทัศทรงทราบ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ณ บริเวณป่าทึบในเขต (๓-๔ จังหวัด) ที่พวกส่วยอยู่นี้ต่อไปจะต้องมีประชาชนเพิ่มขึ้น สมควรจะริบจัดการปกครองและหาทางผูกน้ำใจเอาไว้ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ คน ดังนี้

๑. เชียงปุม เป็นหลวงสุรินทร์เสนหา
๒. เชียงสี เป็นหลวงศรีนครเตาทำวเธอ

๓. เชียงพะ เป็นหลวงสังฆบุรีศรีอัสจະ

๔. เชียงไชย เป็นขุนไชยสุริยวงศ์

พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องยศ ตราตั้งตามธรรมเนียม และทรงมอบหมายให้ขุนนางทั้ง ๔ ขึ้นตรงต่อเมืองพิมายตั้งแต่ครั้งนั้น ในปีต่อมาขุนนางทั้ง ๔ ก็ได้เครื่องราชบรรณาการมีของบ้านนาชนิด เข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศ โดยพาหะช้าง พระองค์ทรงโปรดปรานและพระราชทานของตอบแทนตามธรรมเนียม บรรยาการนั้นได้สร้างความกระชับมิตรระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับพี่น้องชาวส่วยในย่านนั้นเป็นอย่างดี แต่ว่าระยะนั้นบริเวณดังกล่าวยังเป็นเหมือนแผ่นดินพึ่งสำรวจยังมีฐานะเป็นกลุ่มชนขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย มิได้รับตราตั้งให้เป็นเมือง*

บ้านส่วยกลายเป็นเมือง

ต่อมาอีก ๓-๔ ปี กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตีแตก เมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาได้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อพม่า หัวหน้าส่วยทั้ง ๔ ก็ประกาศเป็นอิสระเช่นกัน

เรื่องของพวกส่วยมาปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีอีกว่า หลวงสุรินทรเสนาหา (เชียงปุม) ซึ่งตั้งชุมชนอยู่ที่บ้านเมืองดี (คือบริเวณที่ตั้งสถานีรถไฟสุรินทร์ในปัจจุบัน ห่างตัวเมืองไปทางตะวันออกเล็กน้อย) เห็นว่าตนเองมีประชาชนเพิ่มมากขึ้น ควรจะได้ขยายไปตั้งที่มีภูมิลาเนาอันเหมาะสม เพื่อสร้างความเจริญและป้องกันข้าศึกอันจะเกิดขึ้นได้เมื่อบ้านเมืองเจริญแล้วจึงได้คัดเลือกเอาบ้านคุปไทยเป็นที่ตั้ง ซึ่งเวลานั้นเป็นบ้านร้างแต่เป็นภูมิประเทศที่เหมาะสม จึงกราบบังคมทูลไปยังพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว หลวงสุรินทรเสนาหา ก็ได้ย้ายจากบ้านเมืองดี ไปอยู่บ้านคุปไทย แล้วทำการก่อสร้างเพิ่มเติม แต่ยังมีได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นเมือง จึงยังเรียกชื่อเดิมว่า “บ้านคุปไทย” (คือที่ตั้งศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบัน) ส่วนที่บ้านเมืองดีได้ให้เชียงปัด (น้องชายของเชียงปุม ดังกล่าวแล้ว) เป็นผู้ปกครองรักษาต่อมา

*ในประชุมพงศาวดารภาค ๔ ปรากฏว่ามีบุคคลได้รับพระทานบรรดาศักดิ์ ๕ คน คือ

๑. ตากะจะ เป็น หลวงแก้วสุวรรณ
๒. เชียงขัน เป็น หลวงปราบ
๓. เชียงพะหรือตาพะ เป็น หลวงเพชร
๔. เชียงปุม เป็น หลวงสุรินทรภักดี
๕. เชียงศรี เป็น หลวงศรีนครเตา

ให้ขุนนางทั้ง ๕ ควบคุมเขมรส่วยป่าดงในดินนั้น

พวกส่วยได้ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรี

ด้วยความซื่อสัตย์และมีความสงบตลอดมา ไม่นานนักพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะชุมนุมของชาวสุรินทร์ขึ้นตั้ง

๑. ยกบ้านคุปทาย เป็น เมืองปทายสมันต์ ให้หลวงสุรินทร์เสนาหา เป็นเจ้าเมือง

๒. ยกบ้านกุดหวาย เป็น เมืองรัตนบุรี ให้หลวงศรีนครเตาทำวเธอ เป็นเจ้าเมือง

๓. ยกบ้านอ้อจะปะนึ่ง เป็น เมืองสังขะ ให้หลวงสังฆบุรีอ้อจะ เป็นเจ้าเมือง

หลักฐานที่ละเอียดยังไม่พบ สันนิษฐานว่า เมืองทั้ง ๓ นี้เป็นเมืองจัตวา เพราะขึ้นตรงต่อเมืองพิมายซึ่งเป็นเมืองตรี ในสมัยต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปทายสมันต์ เป็น เมืองสุรินทร์ ตามชื่อหลวงสุรินทร์เสนาหา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองคนแรก แต่ฐานะของเมืองสุรินทร์ก็ยังขึ้นตรงต่อพิมายเช่นเคย

อนึ่ง เรื่องราวตรงนี้ประชุมพงศาวดารภาค ๔ เล่าความไว้ไม่ตรงกับพระราชพงศาวดาร ครั้นกรุงธนบุรี ผมก็เลียงๆ ไปบ้างเหมือนกัน คือ ประชุมพงศาวดารภาค ๔ ว่า “... นายกองเขมรส่วยป่าดง ทั้ง ๕ คนนี้ ได้นำช้าง ม้า แก่นสน ยางสน ปีกนก นอมาดงช้าง ช้าง ซึ่งเป็นของส่วยไปส่ง ณ กรุงศรีอยุธยา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

หลวงสุวรรณ (ตากะจะ) เป็นพระไกรภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมือง ยกบ้านปราสาทสีเหลี่ยมดงลำดวน เป็นเมืองขุขันธ์

หลวงเพชร (เชียงมะ) เป็นพระสังฆบุรีศรีนครอ้อจะ เจ้าเมือง ยกบ้านโคกอัดจะหรือบ้านดงยาง เป็นเมืองสังขะ

หลวงสุรินทร์ภักดี (เชียงปุม) เป็นพระสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง เจ้าเมือง ตั้งบ้านคุปทาย เป็น เมืองปะทายสมันต์ (บางคนเรียก คุไผท)

หลวงศรีนครเตา (เชียงสี) เป็นพระศรีนครเตา เจ้าเมือง ยกบ้านกุดหวายหรือบ้านเมืองเตา เป็น เมืองรัตนบุรี ...”

เรื่องนี้จะถูกผิดอย่างไร ผมไม่กล้ายืนยันจะขอค้นคว้าอีกก่อน โดยเนื้อความแล้วเห็นว่าน่าจะถูกด้วยกันทั้งคู่ เพราะหลวงสุวรรณนั้นครองอยู่ที่เมืองขุขันธ์ คือศรีสะเกษปัจจุบัน อาจจะมิได้รวมกับเขตสุรินทร์ เมื่อหลวงสุวรรณสิ้นชีวิต หลวงปราบ (เชียงขัน) จึงได้ครองเมืองขุขันธ์แทน

ส่วยสุรินทร์ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ

พวกส่วยเป็นพวกที่รักอิสระเสรีมาก การหนีเข้าสู่ดินแดนสยามก็เพราะไม่ชอบให้ใครกดขี่ แต่เมื่อเข้ามาอยู่ในดินแดนสยามแล้ว เห็นว่าดินแดนส่วนนี้ค่อยสงบมากกว่าที่เดิม จึงตั้งหน้าทำมาหากินโดยขยันขันแข็ง และซื้อสัตว์ต่อผู้ปกครองสยาม ทางสยามก็ได้ให้ความเป็นมิตรอย่างดีตลอดมา ดังนั้นส่วยสุรินทร์จึงได้ให้ความร่วมมือในการสร้างชาติในแผ่นดินหลายต่อหลายครั้ง เช่นการปราบกบฏเวียงจันทน์ปราบกบฏเขมร รบพม่า และการขุดคลองปากลัดที่สมุทรปราการ เป็นต้น

การปราบกบฏเวียงจันทน์นั้น มีว่า เมื่อพระเจ้าตากสินได้กอบกู้อิสรภาพจากพม่า และปราบปรามก๊กต่างๆที่เป็นศัตรูให้ราบคาบแล้ว ได้สถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี ส่วนทางเวียงจันทน์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ก็ได้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับพม่า จะให้ความจงรักภักดีต่อไทยและราชวงศ์พลุลวงเท่านั้น เพราะเคยได้อน้ำพิพัฒน์สัตยาและส่งต้นไม้เงินไม้ทองมาหลายปี แต่ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง และประกาศอิสรภาพขึ้นในผืนแผ่นดินสยามแล้ว ทางเวียงจันทน์ก็เกิดปัญหาในการรับรองกษัตริย์องค์ใหม่ของสยาม ด้วยปรากฏว่า เสียงของขุนนางผู้ใหญ่แตกเป็น ๒ ฝ่าย

ฝ่ายที่ ๑ มีพระวร ฯ เป็นหัวหน้า (คุณโสภาส เสวกุล เจ้าใจว่าคงจะเป็นวรฤทธิพิศาล หรือวรราชศักดิ์ คนใดคนหนึ่ง ส่วนผมมีความเห็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะพูดอีกในตอนท้าย) ฝ่ายนี้เห็นควรรับรองสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะเป็นไทยและมีรัฐบาลถูกต้องแล้ว ส่วนพม่าแม้เวลานั้นจะยึดเชียงใหม่ไว้และอยู่ใกล้แคว่เอ่อมก็ตาม ก็ถือว่าเป็นศัตรู มิใช่มิตร

ฝ่ายที่ ๒ คัดค้านไม่เห็นด้วยที่จะรับรองสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะมิใช่กษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลุลวง ฝ่ายนี้ไม่ทราบว่าเป็นหัวหน้าและเจ้าเวียงจันทน์ก็ทรงเห็นชอบกับฝ่ายหลัง (เจ้าเวียงจันทน์ครั้งนั้นคงได้แก่ เจ้าศิริบุญสาร) ดังนั้นวงการเมืองของเวียงจันทน์จึงแตกแยกกัน และรุนแรงขึ้นทีละน้อยๆ พระวร ฯ จึงพาลูกน้องฝ่ายตนหนีจากเวียงจันทน์ข้ามมาสู่ฝั่งไทย เมื่อเป็นเช่นนั้นทางเวียงจันทน์ก็ประกาศว่า พระวร ฯ เป็นกบฏจึงสั่งกำลังติดตามมาจับกุม ได้เกิดต่อสู้กันหลายครั้ง พระวร ฯ สู้ไม่ได้จึงหนีลงทางตะวันออกเฉียงใต้ตาม

ลำแม่น้ำโขง จนถึงนครจำปาศักดิ์ ได้เข้าขอพึ่งอิทธิพลของนครจำปาศักดิ์ เมืองหลวงของลาวฝ่ายใต้ กองทัพเวียงจันทน์ยังไม่ลดละ ยังติดตามตีพระวรฯต่อไปอีก พระวรฯจึงมุ่งเข้าสู่ไทย ตามเส้นทางที่พวกส่วยเคยเข้ามาแล้ว และมีใบบอกขอความช่วยเหลือไปยังกรุงธนบุรีด้วย

ทางฝ่ายกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเห็นว่า เวียงจันทน์สับสนปรมาทมาก ที่ส่งกองทัพเข้ามาถึงชายแดนไทย จึงส่งกองทัพไปตีเวียงจันทน์ ในการสงครามครั้งนี้ ส่วยสุรินทร์ได้มีบทบาทมาก เพราะได้ร่วมมือกับกองทัพของกรุงธนบุรี ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพหลวง เวียงจันทน์ต้องยอมแพ้และขึ้นต่อกรุงธนบุรี (ดูรายละเอียดในประชุมพงศาวดาร)

ทรงนึกออกแหละเรื่องพระวรฯ ที่ผมกล่าวว่าผมมีความเห็นว่า น่าจะเป็นพระวอพระตา บรรพบุรุษผู้สร้างเมืองอุบล ตามตำนานเรื่องเมืองอุบลมีว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้าองค์หล่อ ผู้ครองศรีสัตนาคนหุต ถึงแก่พิราลัย ไม่มีพระโอรส พระวอกับพระตาจึงช่วยให้เชื้อพระวงศ์ของกษัตริย์องค์เก่าซึ่งหนีไปอยู่กับพระวอพระตา ได้ครองราชสมบัติ มีพระนามว่า “เจ้าศิริบุญसार” แต่เมื่อกษัตริย์องค์ใหม่ได้เป็นใหญ่แล้ว พระวอพระตาได้เป็นแค่เสนาบดี จึงไม่พอใจและพาครอบครัวหนีมาสร้างเมืองใหม่ที่หนองบัวลุ่มภู (หนองบัวลำพู ในจังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน) และยกเป็น “เมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน” เรื่องจึงเกิดเป็นศัตรูกับทางศรีสัตนาคนหุต จนสู้รบกันปรากฏว่าพระตาเสียชีวิตในที่รบ พระวอกับบุตรชื่อท้าวทิดก่า และบุตรของพระตาชื่อ ท้าวคำผงกับท้าวทิดพรหมหนีไปนครจำปาศักดิ์ ต่อมา มีเรื่องขัดใจกับพระเจ้าองค์หลวงแห่งนครจำปาศักดิ์อีก จึงพาครอบครัวหนีไปอยู่ตำบลคอนมดแดง (เกาะเล็ก ๆ ริมแม่น้ำมูลใต้เมืองอุบลประมาณ ๑๕ ก.ม. เวลานั้นอุบลยังไม่ได้ตั้ง) แต่เจ้าศิริบุญสารก็ยังส่งกองทัพตามตีจนพระวอเสียชีวิตในการรบ ทิดก่า ทิดพรหม และท้าวคำผง เห็นว่าคอนมดแดงน่าท่วมถึงจึงอพยพเข้ามาตามลำแม่น้ำมูล ถึงดงอู่ผึ้ง ได้สร้างเมืองขึ้นที่นั่นให้ชื่อว่า “เมืองอุบล” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงเมืองเก่าที่หนองบัวลุ่มภู และขอขึ้นต่อกรุงธนบุรีด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแต่งตั้งท้าวคำผง บุตรคนโตของพระตาขึ้นเป็นพระประทุมราชวงศา เจ้าเมืองอุบลคนแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒

อนึ่ง ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์รับว่า พระวอนคือพระวราชภักดีนั่นเอง และเรื่องราวก็เกือบจะตรงกับเรื่องพระวรฯ ข้างต้น จะต่างกันบ้างก็ตอนที่หนีออกจากเวียงจันทน์เท่านั้น พิจารณาดูแล้วคงจะเป็นคนเดียวกัน

นอกจากนี้ ส่วยสุรินทรยังได้ร่วมมือกับกองทัพหลวง ไปตีเมืองเสียมราฐ กำปง-สวาย บันทายเพชร บันทายมาศ และเมืองตำเริย จนได้รวมเอาเมืองของเขมรต่ำเหล่านี้มารวมไว้ในแผ่นดินสยามด้วย ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เสวยราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ก็ทรงถือว่าขุนนางส่วยทั้ง ๔ เป็นผู้มียุคุณต่อแผ่นดินและทรงโปรดปรานตลอดมาจน พ.ศ. ๒๓๒๙ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองปทายสมันต์ เป็นเมืองสุรินทร์ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์หลวงสุรินทรเสนาหา เจ้าเมือง เป็น “พระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์” และทรงกำหนดเขตให้ดังนี้

ทิศเหนือ จดลำห้วยพลับพลา

ทิศตะวันออก จดลำห้วยทับทัน

ทิศตะวันตก จดลำห้วยตะโก

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จดเขตเมืองรัตนบุรี

ครั้งแรกคงขึ้นกับพินายก่อน แต่ตอนหลังก็โปรดฯ ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่จะเป็นปีใดนั้นยังไม่พบหลักฐาน (ตามประวัติการปกครองเมืองสุรินทร์ว่า สุรินทร์จัดการปกครองแบบมีเจ้าเมืองและคณะกรรมการเมือง ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองดูแลกันเองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ ถึง ๒๔๕๐ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้นมาจึงมีประมุขที่ได้รับแต่งตั้งจากส่วนกลาง คือตำแหน่งปลัดมณฑลหรือข้าหลวง อาจจะเป็นตอนนั้นก็ให้สุรินทร์ขึ้นต่อกรุงเทพฯ โดยตรง)

ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองที่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยานั้น ประชุมพงศาวดารว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้เลื่อนเจ้าเมืองขุขันธ์ เมืองสังขะ เมืองสุรินทร์ เป็นตำแหน่งพระยาทั้งสามเมือง (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๔) เรื่องนี้ก็ไปขัดกับทำเนียบเจ้าเมืองสุรินทร์ เพราะตามทำเนียบนั้นผู้ปกครองเมืองสุรินทร์เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระอยู่ ๓ คน จน พ.ศ. ๒๓๕๕ จึงมีบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา” คือ “พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์” (สุน) และทำเนียบนี้ก็น่าเชื่อถือกว่า (คำ “ไผท” ต่อท้ายชื่อ ก็คงสืบมาจากเคยครองที่บ้านคุ-

ปะทาย ต่อมาเป็นเมืองปะทายสมันต์ แต่บางคนเรียกบ้านนี้ว่า บ้านกุไฟจากที่นี้จึงย้ายมาอยู่เมืองสุรินทร์)

เหตุใดจึงได้ชื่อว่า “ส่วย”

ชื่อที่แท้จริงของพี่น้องชาวส่วยนั้น คือ กูย หรือ กุย หรือ กวย (แปลว่า คน) ที่ได้ชื่อว่าส่วยนั้นขึ้นในภายหลัง ไทยเรารู้จักพวกกวย ในฐานะชนชาติหนึ่งมานานแล้ว ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ. ๑๘๗๔ ปีกุน รัชกาลพระเจ้าสามพระยา (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒) ได้ประกาศห้ามยกลูกสาวให้แก่คนต่างชาติต่างศาสนา ซึ่งในกฎหมายระบุคนต่างชาติไว้ว่าได้แก่ (คงจะเป็นฝรั่งเศส) อังกฤษ กบตัน* วิลันดา กุลา ชาว มลายู แวก กวย แกว และในมาตรา ๒๕ ของกฎหมายปีเดียวกันนั้น ก็กล่าวถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาสู่ประเทศสยามว่ามี แวกพราหมณ์ ญวน (คือแกว) ฝรั่งเศส อังกฤษ จีน จาม วิลันดา ชาว มลายู กวย ขอม พม่า รามัญ จากหลักฐานนี้ แสดงว่ากวยมีฐานะเป็นชนอิสระอีกชาติหนึ่งเหมือนจีนและอังกฤษ เป็นต้น แต่มีได้บอกว่ามีภูมิประเทศอยู่ ณ ที่ใด

กรุงรัตนบุรีคนไทยเรียกพวกกวยว่า “เขมรป่าแดง” เพราะบริเวณที่อยู่ ๓-๔ จังหวัดนั้นเป็นป่าดงที่อุดมสมบูรณ์ เหตุที่มิได้ชื่อว่าส่วยนั้น มีอยู่ว่าครั้งโบราณ มีการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมารับใช้เจ้านาย เรียกว่าเข้าเคียน การเข้าเคียนคือให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีถึง ๖๐ ปี มีสังกัดอยู่กับเจ้านายคนใดคนหนึ่ง รับใช้งานส่วนตัวบ้าง งานหลวงบ้าง (เหมือนนายทหารปัจจุบันเอาทหารผู้น้อยไปรับใช้ที่บ้านนี้แหละ) แต่ละคนต้องเข้ารับใช้อยู่ ๑ เดือน กินข้าวตนเอง ไม่มีเบี้ยเลี้ยง เมื่อครบเดือนก็ใช้ชุดใหม่มาเปลี่ยน เมื่อ

* คำว่า “กบตัน” ยังไม่ทราบว่าได้แก่ประเทศใด หรือจะได้แก่ “ปะกัน” เหนือเวียดนาม เพราะที่นั่นเวียดนามเรียก “บัก” มีเมืองใหญ่อยู่ชื่อ “บักกาน” อยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำดำ เมืองนี้เคยถูกกองทัพของขุนเจืองสมัยเงินยาง (ท้าวฮุ่ง หรือท้าวเจือง พ.ศ. ๑๖๖๕-๑๗๓๕) ตีชนะ แต่ครั้งนั้นเขาก็เรียกรวมว่า “เมืองแกวปะกัน” อนึ่ง ในกฎหมายนั้นน่าสังเกตมาก เพราะไม่ได้พูดถึงลาวเลย เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะตีความได้ว่า เวลานั้นลาวกับกรุงศรีอยุธยาเป็นแผ่นดินเดียวกัน มิได้แยกว่าไทยว่าลาว แต่เรียกว่าสยามหรือสาม ในเรื่องนี้มีท่านผู้รู้บางท่านบอกว่า ครั้งนั้นล้านนาล้านช้าง และกรุงศรีอยุธยาสัมพันธ์ไมตรีกันเรียกสามเทศ หรือสามประเทศ แล้วกลายเป็นสยาม แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ประเทศทั้งสามนั้นก็ทะเลาะกันอยู่บ่อย ๆ จนครั้งหลังสุดเมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองอินโดจีน ลาวจึงถูกตัดขาดออกจากไทย และเมื่อแต่ครั้งพระเจ้าอนุเบงกษัตริย์ก็มีหลายท่านเชื่อว่าเป็นแผนของฝรั่งเศสที่จะยึดครองดินแดนอีสาน จึงยุพระเจ้าอนุฯ ให้กอบกู้ จึงน่าจะพูดได้ว่าฝรั่งเศสเป็นคนทำให้ลาวแยกออกจากสามเทศ ตราบเท่าทุกวันนี้

ออกไปทำมาหากินเก็บเงินและสะสมสัปดาห์ครบ ๑ เดือน ก็กลับเข้ามารับใช้ใหม่การเข้าเดือนออกเดือนนี้แหละเรียกว่า ส่วยแรง เพราะเกณฑ์แรงงาน และเรียกตนเองว่า ไพร่หรือเลก แต่ถ้าเป็นคนมีเงินน้อย จะเสียเงินแทนก็ได้ ปีละ ๑๘ บาท พวกนี้เรียกว่า ส่วยเงิน แต่มีอีกพวกหนึ่งคือพวกที่อยู่ในชนบทห่างไกลจะเข้าเดือนก็ยุ่งยาก จะเก็บเงินก็ไม่มีจ่ายเพราะยากจน จึงกำหนดให้ส่งส่วยเป็นสิ่งของ คือของที่หาได้ในดินนั้นๆ พวกนี้เรียกว่า ไพร่ส่วย

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พวกที่เคยเข้าเดือนก็ต้องรวบรวมกำลังอยู่ตามป่า ไม่ยอมให้เกณฑ์แรงงานเช่นอย่างเคย ทางส่วนกลางต้องส่งกองทัพออกไปตามจับตัวมาลงโทษ แต่ก็ไม่สงบยิ่งจับก็ยิ่งมาก ถึงขั้นต่อสู้กับกองทัพ สาเหตุก็เพราะว่าพวกเข้าเดือนมีหนี้สินและอดอยาก เพราะหาเงินหนึ่งเดือนเอามากินมาใช้ในเวลาเข้าเดือนก็หมด ลูกเมียทางบ้านก็ไม่มีจะกิน ต้องกู้หนี้ยืมสินกันเป็นส่วนมาก เมื่อกู้มากดอกก็มาก บางรายก็ขายลูกให้นายเงิน เมื่อเป็นเช่นนี้ รัชกาลที่ ๑ ก็โปรดให้มีการผ่อนผัน โดยออกพระราชกำหนดในปี พ.ศ. ๒๓๒๗ ให้แบ่งเวลาในชีวิตของพวกไพร่หรือเลกออกเป็น ๓ ส่วน คือให้เจ้านายเอาไปใช้ ๑ เดือน ให้เจ้าหน้าที่เอาไปใช้ ๑ เดือน และกลับมาหากินเลี้ยงครอบครัว ๑ เดือน แต่การแก้ไขก็ไร้ผล เพราะไพร่ทั้งหลายไม่ได้ กลับหนักรู้สึกไปรับใช้เจ้าหน้าที่ รัชกาลที่ ๒ จึงทรงเปลี่ยนแปลงใหม่อีกใน พ.ศ. ๒๓๕๓ คือให้เข้าเดือนหนึ่งเดือน ออกสามเดือน เหตุการณ์ก็ดีขึ้น

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) รัฐบาลกำลังต้นตัวเรื่องค้าขายกับต่างชาติ เช่นจีน เป็นต้น ความต้องการสินค้ามีมาก เช่นครั่ง ฝาง ไม้เนื้อหอม เป็นต้น และในรัชกาลนี้การสร้างวัดก็เป็นที่นิยมด้วย ต้องการวัตถุก่อสร้างจากจีนบ้าง ต้องการทองคำมาทำทองคำเปลวบ้าง ความต้องการจึงหันไปทางไพร่ส่วยคือส่งส่วยเป็นสิ่งของแทนแรงงาน ดังนั้น พวกเขมรป่าดงในบริเวณนี้จึงยินดีที่จะรับระบบไพร่ส่วย คือหาของป่าส่งเป็นส่วย ถ้าหาไม่ได้จะส่งเงินแทนก็ยังได้ วิธีนี้ช่วยให้รัฐบาลเก็บส่วยได้ครบถ้วนดีกว่าการเกณฑ์แรงงาน เพราะเขาได้โอกาสเป็นอิสระและมีเวลาทำมาหากิน ไพร่ส่วยทั้งหลายจึงมีเป็นจำนวนมากขึ้นรวมเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นมา

อนึ่ง ไพร่ส่วยบริเวณเขมรป่าดงนี้เรียกกันว่า ข่าส่วยหรือข่าไพร่ ส่วยที่ส่งส่วนมากเป็นทองคำ ดังนั้นในปลายรัชกาลที่ ๓ จึงได้เรียกเก็บส่วยทองคำจากเมืองอัตตะปือ

เพิ่มขึ้นเป็นปีละ ๘ ชั่ง (สมัยนี้ไทยมีอาณาเขตไกลออกไปถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย) แต่ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ก็มีความยุ่งยากขึ้นอีก เพราะข้าส่วยไม่มีสิ่งของ จึงต้องเอาตัวคนส่วยไปส่งแทนของ แต่การเก็บส่วยจากพวกเขมรป่าดงในย่านเหล่านี้อยู่ได้ไม่นานนัก ไทยก็เสียดินแดนบางส่วนทางค่าน้ำแก่งฝรั่งเศส คือเสียจำปาศักดิ์ สारวัน อັตตะบือ ไปเมื่อ พ.ศ. ๓๔๔๖ คงเหลือแต่ส่วนที่อยู่ปากโขงทางค่าน้ำขา ดังนั้นพวกเขมรป่าดงที่เหลืออยู่กับแผ่นดินไทยจึงได้ชื่อว่า พวกส่งส่วย หรือพวกส่วยสืบต่อมา

พ.ต.เอริก ไชยเสนพาเคน ก็กล่าวว่าการเรียกชื่อ “ส่วย” เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้เองคือสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) มีการสำรวจสำมะโนครัวในเขตอีสานบริเวณจังหวัดเหล่านี้ และแบ่งกลุ่มชนผู้ประสงค์จะเสียส่วยออกเป็นลาว เขมร และส่วย (กุย) ตอนนั้นเรารู้แล้วว่าบริเวณสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษนี้มีชนอยู่แล้ว ๓ เผ่าเป็นอย่างน้อย แต่ก็น่าประหลาดอีกเหมือนกันว่า หลังจากสมัยดังกล่าวนี้มา กลับมีคำใหม่มาใช้อีก ๒ คำคือ ส่วยลาว และส่วยเขมรทั้งนี้มิได้หมายความว่าส่วยมาจากลาวหรือเขมร แต่หมายความว่าส่วยที่พูดลาว เพราะอยู่ใกล้ลาวและส่วยที่พูดเขมร เพราะอยู่ผสมกับเขมร อย่างไรก็ตาม คำนี้คงใช้มาไม่นานนัก เพราะในปัจจุบันนี้เราเรียกว่า “ส่วย” คำเดียวเท่านั้น ไม่มีลาว ไม่มีเขมร ติดมาด้วยเลย

ลักษณะรูปร่างและนิสัยของส่วย

ลักษณะรูปร่างมีปนกันทั้งแบบเนกริโตและแบบออสโตรเอเชียัน แบบแรกหน้าตาเป็นแบบพวกเซม้งหรือเงาะ คือผมหด หยิก หยอง จมูกแบน ริมฝีปากบาง ผิวดำ ส่วนแบบที่ ๒ คือแบบมอญ-เขมร ร่างกายสูงใหญ่ ใหญ่กว้างเป็นเหลี่ยม พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรเป็นส่วนใหญ่

พวกส่วยนิสัยใจคอดีมาก ซื่อตรงและสุภาพ ผมเคยมีเพื่อนและศิษย์ที่สนิทและรักน้ำใจกันหลายคนบางคนยอมรับให้ทุนไปเรียนต่อก็มีเพราะเป็นคนเรียบร้อย เมื่อผมเขียนเรื่องนี้จึงรู้ว่า เพื่อนและศิษย์เหล่านั้นเดิมเป็นคนส่วย แต่ที่แปลกใจที่ทุกคนพูดภาษาไทยอีสานได้คล่องเหมือนจังหวัดอื่นๆทั้งนี้ได้ความว่าพวกส่วยยอมรับเอาวัฒนธรรมและภาษาของไทยอีสาน (ลาวขาว) ไว้เกือบหมด เพราะวัฒนธรรมและการผลิต เป็นต้น ของลาวเจริญมาก่อน ดังนั้น

ในด้านวัฒนธรรมและภาษาจึงหันมาเป็นแบบอีสาน แต่พวกที่อยู่ใกล้ชิดกับเขมรก็พูดเขมรได้ จึงนับเป็นความสามารถของพวกส่วยอีกอย่างหนึ่งด้วยที่พูดได้หลายภาษา

ส่วยกับกีฬาช้าง

เมืองไทยเราเวลานี้ มีการแสดงที่ชาวต่างชาติรู้จักเป็นอย่างดีก็คือ การแสดงของช้างที่สุรินทร์ปีหนึ่ง ๆ เราได้เงินตราต่างประเทศจากการแสดงนี้มิใช่น้อยทีเดียว ผลสำเร็จอันนี้เกิดเพราะใครละถ้ามิใช่ส่วย ผมได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่าพวกส่วยชำนาญเรื่องช้างมาก ถึงกับเอาหลังช้างเป็นบ้าน ทั้งนี้ก็เพราะพวกส่วยเคยอยู่ในลาวซึ่งเป็นดินแดน “เมืองกว้างช้างหลาย” มาก่อน คือมีมากจนได้ชื่อว่า “ล้านช้าง” ต่อเมื่อพวกส่วยอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พวกส่วยก็นำช้างเข้ามาด้วยทั้งยังมีอาชีพในการคล้องช้าง จับช้างตลอดมาด้วย สถานที่ไปคล้องช้างส่วนใหญ่ได้แก่ บริเวณชายแดนเขมร (ในสมัยกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ เคยข้ามไปคล้องช้างทางฝั่งลาวด้วย แถวนครจำปาศักดิ์คืออัตตะปือ สารวัน เป็นต้น จนได้ช้างช้าง หนึ่งช้างส่งส่วยไปยังกรุงเทพ ดังกล่าวแล้ว) มาภายหลังเมื่อเจ้าน์โรตมสีหนุ ปิดพรมแดนแล้ว การคล้องช้างในบริเวณนั้นก็เงียบไป ทราบว่าชาวส่วยแถบท่าชุมจอมพระ ตะโพ และตะกลาง เลี้ยงช้างเหมือนเราเลี้ยงสุนัข คือเลี้ยงให้เชื่องเหมือนหมาในบ้าน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้นเอง ได้มีการสำรวจสำมะโนช้างในจังหวัดสุรินทร์ ได้ช้างขึ้นทะเบียนถึง ๓๕๖ เชือก เชื่อว่าเวลานี้ผ่านมากเกือบ ๒๐ ปี จำนวนคงเพิ่มขึ้นอีกมาก

งานช้างที่สุรินทร์ คณะรัฐมนตรีมีมติให้เป็นงานระดับชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ แล้ว แต่การแสดงของช้างนี้ มีมาก่อนหน้านั้นหลายปี คือเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ คุณวินัย สุวรรณภาส นายอำเภอท่าตูม ซึ่งอยู่ทางเหนือตัวจังหวัดสุรินทร์ขึ้นไป ๕๒ ก.ม. จัดการฉลองที่ว่าการอำเภอใหม่ ในครั้งนั้นได้ขอให้พวกส่วยนำช้างมาแสดงด้วย เพราะที่นั่นก็เป็นดินแดนแห่งโขลงช้างใหญ่ช้างน้อยอีกแห่งหนึ่ง เพราะมีพวกส่วยอยู่หนาแน่น ทราบว่ามีช้างมาร่วมแสดงในงานครั้งนั้นเกือบ ๒๐๐ เชือก สมัยนั้นการคมนาคมก็ลำบากเหลือเชื่อ กว่าจะไปถึงอำเภอท่าตูมได้ ทั้งรถทั้งคนก็สับกัสะบอมไปตาม ๆ กัน แต่ก็ยังดีปีนั้น อ.ส.ท. เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ๆ เมื่อต้นปี ก็ได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปสังเกตการณ์ด้วย เมื่อเสร็จงาน อ.ส.ท. ก็วางแผนเรียกคนต่างชาติเข้าเมืองทันที เพราะมองเห็นลู่ทางแล้วว่า การแสดงของสัตว์ชนิดนี้คงไม่มี

ใครจะทำได้ดีเท่าเมืองไทย และโดยเฉพาะพี่น้องชาวส่วยอำเภотаตุ่ม ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ อ.ส.ท. จึงจัดงานช้างเสียเอง ในปีนั้นมีบริการรถไฟชนคนไทยและฝรั่งจากกรุงเทพถึงสุรินทร์ ๔๒๑ ก.ม. จากสุรินทร์ไปอำเภотаตุ่มโดยรถยนต์ ๕๒ ก.ม. สภาพถนนดีกว่าทางเกวียนเล็กน้อย แต่ก็ได้รับผลสำเร็จ ฝรั่งบางคนบอกว่า “ดี ได้ผจญภัยด้วย”

ต่อมา งานได้ย้ายจากอำเภотаตุ่มมาแสดงในจังหวัด คือที่สนามบินเก่าไกลจากตลาดออกไปประมาณ ๒ ก.ม. ช่วงนี้แหละเป็นช่วงที่ อ.ส.ท. กับจังหวัดสุรินทร์ประชาสัมพันธ์ถึงเอาคนจากทั่วโลก ให้มารู้จักสุรินทร์และรู้จักส่วย ส่วยหรือกุยจึงดังไปทั่วโลก ทำเงินให้แก่ประเทศปีละมากๆ และก็ช่วงนี้อีกเช่นกันที่เกิดเพลงขึ้นเพลงหนึ่งเป็นการชวนให้ระลึกถึง “คุณช้าง” ว่า “ช้าง ช้าง ช้าง ช้าง น้องเคยเห็นช้างหรือเปล่า . . .”

ช้างสุรินทร์ไปต่างประเทศ

ไม่ว่าคนหรือสัตว์ ถ้าทำอะไรดีอะไรเด่นขึ้น ก็มีคนอื่นรู้จัก (แต่ก็มีคนบางประเภทที่วิญญูณายังต่ำ เมื่อเห็นคนอื่นดีก็มักจะเป็นทุกข์) ช้างและส่วยของไทยเวลานั้น เป็นที่กล่าวขานกันไปทั่วโลก เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้มีงานเอ็กโป ๗๐ (Expo 70) ขึ้นที่ประเทศญี่ปุ่น ครั้นนั้นมีประเทศต่างๆ เข้าร่วมด้วย ๗๗ ประเทศ คณะกรรมการจัดงาน “เอ็กโป ๗๐” ได้เชิญคุณช้างจำนวน ๒๐ เชือก ไปร่วมงานด้วย (มีพ่อช้าง แม่ช้าง และลูกช้าง) ช้างคณะนี้ได้ลงเรือจากประเทศไทย ไปยังเมืองโกซาก้า ของญี่ปุ่นซึ่งเป็นสถานที่จัดงาน แม้ว่าอากาศจะค่อนข้างหนาวเมื่อเทียบกับสุรินทร์ ช้างทุกเชือกก็อดทนและสู้สมชื่อเป็นช้างเมืองไทย (ทราบว่ามีแม่ช้างเชือกหนึ่งไปตกถูกที่โอสาก้าในระหว่างงานด้วย ชาวญี่ปุ่นเลยตั้งชื่อให้เจ้าช้างน้อยนั้นว่า “ฮิโรบะ”) หลังจากงานได้เสร็จสิ้นลง คณะกรรมการได้ตัดสินใจให้การแสดงของช้างจากประเทศไทยได้รับรางวัลที่ ๑ ในจำนวน ๗๗ ประเทศ ผลการตัดสินทำให้คนชาวญี่ปุ่นไซโยให้ร้อง แสดงความชื่นชมด้วย คุณปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ เล่าว่า ตอนที่คณะช้างจะลงเรือกลับกรุงเทพนั้น มีชาวญี่ปุ่นมาส่งที่ทำเรือกันเนืองแน่นสาว ๆ ชาวอาทิตย์อุทัยบางคนถึงกับร้องให้ สอบถามได้ความว่าที่ร้องให้ส่งสารช้าง รักช้างและคิดถึงช้าง (คุณปราโมทย์ ก็น่าจะชวนให้ตามมาอยู่กับช้างบ้านเราเสียเลย) ผมเองก็อดที่จะปลื้มใจแทนช้างไม่ได้ว่าส่งสารที่ช้างไม่รู้ภาษาญี่ปุ่น ถ้าหากเธอรู้ว่าเธอได้ที่ ๑ และมีคนไซโยให้ร้องให้เธอก็คงดีใจน้ำตาไหลเหมือนกัน

บรรณานุกรม

จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำว่า สยาม ไทย ลาว และขอม. กรุงเทพฯ :

กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๙

คำเนิร เลชะกุล, พ.อ. "สุรินทร์ เมืองขอมโบราณ" อนุสาร อ.ส.ท. ๓ (ตุลาคม) ๒๕๐๔

คำเนิร เลชะกุล, พลโท. "สุรินทร์ในอดีต" อนุสาร อ.ส.ท. ๑๖ (ตุลาคม) ๒๕๑๘

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ชาวเขาในไทย. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๖

ราชอาณาจักรลาว. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๓

ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ. เกือบทั่วไป. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์นุกุลกิจ, ๒๕๑๙

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดบุรีรัมย์. จังหวัดบุรีรัมย์. พระนคร: สำนักวัฒนธรรม

ทางวรรณกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๐๐

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษ. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดสุรินทร์. จังหวัดสุรินทร์. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ผู้ว่าราชการและคณะกรรมการจังหวัดอุบลฯ. จังหวัดอุบลฯ. พิมพ์ในคราวเดียวกัน

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาค ๓-๔-๕ พระนคร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๔ ภาค ๓๐ พระนคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๑๒

โอภาส เสวิกุล. "จังหวัดสุรินทร์" ท่องเที่ยวไปในประเทศไทย. รวบรวมโดย ปราณี

วรารท พระนคร: ธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๑๗

(ศึกษาและสัมภาษณ์ชาวส่วยสูงอายุที่ อ. ลำโรงทับ จ. สุรินทร์ด้วย.)

เรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่และบุญบังไฟ

สิริวัฒน์ คำวันสา

ตำนานเล่าว่า เมืองหนองแสนเจ้า เป็นเมืองที่อยู่ริมสมบูรณ มีแม่น้ำ ๕ สาย ไหลมารวมกันที่หนองแสน เมืองหนองแสน แบ่งเป็น ๒ เมือง อยู่คนละฝั่ง แห่งหนองแสน ทางฝั่งขวาเจ้าสุทโธนาคนครอง ทางฝั่งซ้ายสุวรรณนาคนครองทั้งสองสามัคคีกันดี ต่อมาแตกสามัคคีเพราะการแบ่งเนื้อเม่น เจ้าสุทโธนาคนครองไม่พอใจ คิดว่าเจ้าสุวรรณนาคไม่ซื่อ จึงทะเลาะกันจนเกิดสงครามพระอินทร์ต้องสั่งเทพบุตรลงมาระงับศึกและแบ่งเขตให้เจ้าสุวรรณนาคครองฝั่งใต้ ให้สุทโธนาคนครองฝั่งเหนือและตะวันออก โดยแบ่งลงไปจนถึงทะเล นาคทั้งสองจึงขุดคลองจากหนองแสนลงสู่ทะเล คลองทั้งสองก็คือ แม่น้ำของ (ปัจจุบันเรียกโขง) กับแม่น้ำน่าน หรือโพธิ์มิง

สุวรรณนาค ย้ายเมืองไปตั้งที่นั่นทบุรี อาจจะเป็นบริเวณจังหวัดน่านในปัจจุบัน ส่วนสุทโธนาคนครอง ย้ายไปตั้งที่ ศรีสัตตนาคนหุต ครองลุ่มน้ำของ และไปถึงทะเลก่อน จึงได้ปลาบึกขึ้นมากล่อยไว้ในน้ำของ

สุทโธนาคนครองแห่งศรีสัตตนาคนหุต มีโอรสชื่อ ภัททิ เป็นหนุ่มที่รูปหล่อมาก

ทางตอนใต้ของศรีสัตตนาคนหุต มีเมือง สุวรรณโคมคำ หรือ โคมคำ หรือ เอกธิดา เมืองนี้มีพญาขอมเป็นผู้ปกครอง อาจจะตั้งอยู่บริเวณอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พญาขอมมีพระธิดาที่เลอโฉม นามว่านางไอ่ หรือนางไอ่คำ หรือนางไอ่ใจเมือง พญาขอมมีน้องชาย ๒ คน ให้ไปครองเมืองเชียงเหียนและเมืองสีแก้ว มีหลานชาย ๒ คน ให้ไปครองเมืองฟ้าแดด และเมืองหงส์ ความงามของนางไอ่ ดังไปทุกทิศจนไปถึงหูของท้าวผาแดง แห่งเมืองผาไท้ ท้าวผาแดงจึงขึ้นม้าแอบไปพบนางไอ่ และได้สมภารรักใคร่กัน และสัญญาว่าจะมาสู่ขอตามประเพณีอีกครั้ง

ครั้นถึงกลางเดือนหกพญาขอมจะทำบุญบังไฟ จึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองต่างๆ ที่เป็นเมืองบริวารให้ทำบังไฟไปจุดในงาน ท้าวผาแดงซึ่งไม่ได้รับใบบอก แต่ทราบข่าว จึงจัดบังไฟหมื่นไปร่วมบุญด้วย จึงได้ไปพบนางไอ่เป็นครั้งที่ ๒ ในการจุดบังไฟพญาขอม ให้มีการ

พนันว่า ถ้าบั้งไฟไครชนะ จะให้ครองทรัพย์สินสมบัติพร้อมทั้งนางสนมกำนัลปรากฏว่า บั้งไฟของเมืองอื่นๆ ช่นหมด ส่วนของพญาขอมไม่ชน (ช) และของท้าวผาแดงแตกกลางบั้ง แต่พญาขอมก็ได้ทำตามสัญญาเจ้าเมืองต่างๆ ซึ่งเป็นบริวารเห็นว่าผิดสัญญาจึงกลับกันหมด เหลือแต่ท้าวผาแดง หลังจากที่ได้พบรักและเสร็จงานแล้ว ท้าวผาแดงจึงลากลับ พร้อมกับนำความทุกข์กลับไปด้วย (ทุกข์เพราะความรัก กลัวจะไม่สมหวัง)

ตลอดเวลางานบั้งไฟท้าวภักดี มิได้ทำบั้งไฟมาร่วม แต่ได้จำแลงแปลงตัวมาร่วมงาน และมาหลงรักนางไฉ่ด้วยเช่นกัน แต่ก็ไม่มีโอกาสเข้าใกล้ชีวิตนางเหมือนท้าวผาแดง ท้าวภักดีได้פקเอาความรักกลับบ้าน ถึงเมืองศรีสัตตนาคนหุต แล้วก็ไปเป็นอันกินอันนอน ทูรนทुरาย จึงได้ลาบิดามารดาเพื่อมาพบนางไฉ่ บิดาได้ห้ามว่าเมืองมนุษย์นั้นอันตรายมาก อย่าไปเลย แต่ก็ไม่อาจจะห้ามปรามได้ (ภักดีมีกรรมจะต้องไปตามกรรม) เมื่อไปถึงเมืองเอกราช ท้าวภักดีกับบริวาร ได้แปลงตนเป็นสัตว์ต่างๆ ตัวภักดีได้แปลงเป็นกระรอกก่อน (เผือก) มีกระตังทองแขวนคอด้วย ได้บินป้ายกระโดดอยู่บนต้นไม้จิ้งจอกหางของนางไฉ่ สายตาก็ดูดสายมองดูนางไฉ่ นางไฉ่เห็นกระรอกก่อน มีกระตังทองด้วย ก็อยากได้จึงให้ตามนายพรานมายิงกระรอก เมื่อกระรอกถูกยิงด้วยลูกธนู มันได้อธิษฐานต่อเทพยดาว่า “ขอให้เนื้อของข้าจงเอร็ดอร่อย และมีพอกินแก่คนทั้งเมือง” เมื่อกระรอกตายแล้ว ชาวเมืองก็แบ่งเนื้อกัน ยกเว้นแม่หม้าย เพราะเขาถือว่าแม่หม้ายมิได้รับใช้ราชการ ผัวมิได้เป็นทหาร ตำรวจ ฝ่ายบริวารท้าวภักดีเห็นว่าเจ้านายตนเสียที่เขาแล้ว ก็รีบกลับไปบอกแก่ท้าวสุทโธนาท ท้าวสุทโธนาทจึงเกณฑ์พลนับหมื่น ให้ไปถล่มทลายเมืองพญาขอม ใครกินเนื้อภักดีต้องเอาให้ตายหมด กองทัพพนาทิมหิมาจึงเคลื่อนลงใต้ สู่มืองพญาขอมทันที

วันนั้นเอง ท้าวผาแดงซึ่งรักนางไฉ่แทบหัวอกจะเป็นหนอง ทนอยู่ไม่ได้เช่นกัน จึงรีบห้อมนำบั๊กสาม จากผาโพง สู่อุเอกราช ตั้งแต่เช้าจนเย็นค่ำ จึงมาถึง เมื่อมาถึงนางไฉ่ก็ต้อนรับด้วยความดีใจ พร้อมทั้งจัดอาหารมาเลี้ยงด้วย เมื่อท้าวผาแดงรู้ว่าเป็นแกงกระรอก ก็มิได้แตะต้อง และปรับทุกข์กับนางไฉ่ว่า กระรอกตัวนี้มีใช้กระรอกธรรมดา มันเป็นตัวภักดีแปลงตนมา ใครกินเนื้อท้าวภักดีแล้วบ้านเมืองจะถล่มถึงตาย พูดยกกองทัพพนาทิมหิมาถล่มเมืองผ่านประตูผีเลื้อนถล่มโครมครามใกล้เข้ามา ท้าวผาแดงจึงให้นางไฉ่เตรียมข้าวของบางส่วน เช่น แหวน ฝอย และกลองเล็ก ที่พอจะเอาติดตัวไปได้ แล้วรีบขึ้นมาซ่อนท้าย ตนเองก็ควบ

ม้ากับสามล้อออกจากเมืองทันที แต่ก็ไม่พ้น แผ่นดินก็ทรุด ถล่มตามหลังไปไม่หยุด จนนางไอ่ต้องโยนหม้อทั้ง และโยนกลองทั้ง สุตท้ายก็โยนแหวนทั้ง เมื่อม้าหมดแรงวิ่งช้าลง พญานาคก็เอื้อมหางเกี่ยวเอานางไอลงจากหลังม้า ท้าวผาแดงก็ควบม้าหนีต่อไป พวกนาคก็ตามไปอีก เพราะเขามีแหวนนางไอ่ติดตัวไปด้วย ท้าวผาแดงจึงทิ้งแหวนเสีย ตนเองจึงปลอดภัย นาคได้เอาแหวนกลับไปสวมให้นางไอ่ แล้วอุ้มนางลงสู่บาดาลเมืองนาคต่อไป บ้านใครที่กินเนื้อกระรอกแล้วได้ถล่มทลายกลายเป็นทะเลไปหมด เหลือแต่บ้านแม่หม้าย คงเป็นคอนแม่หม้าย ให้เราเห็นอยู่จนทุกวันนี้ พระณเรศโชคดี ไม่ได้ฉันท้วย วัตวาจึงไม่ถล่มทลายไปด้วย

ท้าวผาแดงกลับไปถึงเมืองผาโพงแล้ว เสียใจที่สูญเสียคนรักไป จึงอธิษฐานต่อเทพยดาว่าจะขอตายเพื่อไปสู่เอานางไอลงกลับมา แล้วก็กลืนใจตายบนปราสาท ท้าวเธอได้ไปเกิดเป็นหัวหน้าผี ได้นำกองทัพผีไปสู่กับพวกนาค กองทัพนาคกับกองทัพผีได้ต่อสู้กันอยู่นาน น้ำในบึงในหนองขุนชัน ดินบนบกกลายเป็นฝุ่นละอองตกลงไปทั่วบริเวณพระอินทร์จึงลงมาระงับศึก ให้ผีกลับเมืองผี ให้นาคกลับเมืองนาค ส่วนนางไอ่ผู้เป็นต้นกรณีให้รออยู่ที่บาดาลก่อน รอให้พระศรีอารยลงมาตัดสินว่า นางจะเป็นของใคร นางไอ่จึงต้องรออยู่จนกว่าจะถึงวันนั้น

วิจารณ์

พวกนาคจะเป็นคนเผ่าไหน ต้องไม่ใช่คนตามจินตนาการของนักวรรณคดี เผ่านาคมีอยู่ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่อินเดีย ลงมาถึงเขมร และเผ่านาคที่กำลังพูดถึงนี้ น่าจะเป็นคนไทยเผ่าหนึ่งที่นับถือพญานาคตามความเชื่อถือของอินเดียเพราะเรื่องนี้ เกิดเมื่ออิทธิพลอินเดียแพร่เข้าสู่บริเวณนี้แล้ว

เมืองสุวรรณโคฒคำ หรือเมืองเอกรัศมี ของพญาขอมจะอยู่ตรงไหน พงศาวดารโยนกว่า สุวรรณโคฒคำมีอาณาเขตคั่นเหนือถึงหนองกระแสน ด้านใต้ถึงฝ่ายนาค (ลีผี) ด้านตะวันออกถึงน้ำแตก (น้ำแท่) ด้านตะวันตก ถึงน้ำตู ตามเรื่องราวเมืองนี้อยู่ตอนเหนือโพธิสารหลวง พงศาวดารนี้กล่าวถึงโพธิสารหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ว่า เป็นพวกขอม ผู้สร้างเมืองสุวรรณโคฒคำ คือ สุวรรณมุขทวาร โอรสของเจ้าโพธิสารหลวง หรือ อินทปัตถนครนี้เอง เนื่องจากโอรสคลอกออกทางปากเจ้าโพธิสารเห็นว่าจะเป็นอุปาทกแก่เมือง จึงให้ล่อยแพในขณะนั้น พวกนาคมีศรีสัตตนาคนปุตน์ ไปสร้างฝ่ายกันไว้ ที่เรียกว่าฝ่ายนาค (ลี-

ฝ) เจ้าสุวรรณมุกทวารไม่ตกทะเล ได้กลับขึ้นไปสร้างเมืองสุวรรณโคมค้ำสืบต่อมาหลายชั่วกษัตริย์ จึงสิ้นราชวงศ์

ต่อมาขอมที่สุวรรณโคมค้ำ ซึ่งเป็นวงศ์พาหิรพราหมณ์ จากอุ้มงกเสลานครได้มาเป็นใหญ่ได้ทำการก่อกวนข่มเหงชาวเมือง ทำความเดือดร้อนแก่ชาวเมืองมาก ยิ่งกว่านั้น เจ้าขอมแห่งราชวงศ์นี้ยังโกงพ่อค้าเมืองอื่น ๆ ด้วย พญาศรีสัตตนาคน ซึ่งตั้งอยู่ ระหว่างเมืองสุวรรณโคมค้ำค้ำหน้ากับโพธิสัตตนาคนได้ ทนความเลวร้ายไม่ไหวจึงให้บริวารนำคนชุลวักผังขณะนั้น พังเมืองสุวรรณโคมค้ำให้ล่มจม ผู้คนล้มตายเกือบหมด พญาขอมที่สุวรรณโคมค้ำ จึงสละตนวงศ์ไป ตามพงศาวดารฉบับนี้ พญาศรีสัตตนาคนตั้งเมืองอยู่ประมาณ หลวงพระบาง และก็คือ สุกโธนาคน ที่มาสร้างเมืองศรีสัตตนาคนหุตนี้เอง ส่วนสุวรรณนาคน ผู้สร้างเมืองนั้นทบური พงศาวดารนี้ เรียกชื่อว่า นหุตนาคน หรือ สุกตนาคน แต่ไม่บอกว่าครองเมืองไหน

ฝ่ายตำนานสิงหนวัติว่า สิงหนวัติกุมาร ราชบุตรท้าวเทวกาล แห่งนครไทยเทศ เมืองหลวงชื่อ ราชกฤห์ (บางแห่งว่าเป็นโฮรสองค์ที่ ๒ ของขุนบรม แต่ตำนานขุนบรมของอีสาน ขุนบรมไม่มีโฮรสชื่อนี้) ได้พาบริวารมาสร้างเมืองใหม่ชื่อ นาคพันธสิงหนวัติในแคว้น สุวรรณโคมค้ำ เมืองเก่าของขอมค้ำ แห่งเมืองอุ้มงกเสลา ซึ่งเวลานั้นมีพวกละว้าอาศัยอยู่ ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย ของ สงวน โชติสุขรัตน์ ว่า

“สิงหนวัติพาครอบครัวจำนวนแสน เดินทางลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ๔ เดือน ลงมาถึงเมืองนาคริมแม่น้ำโขง ซึ่งเดิมเป็นแคว้น สุวรรณโคมค้ำ เวลานั้น พวกละว้าหรือ ลัวะอาศัยอยู่ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓) พวกนาคนได้ช่วยสร้างเมืองที่นั่น แล้วตั้งชื่อว่า “นาคพันธสิงหนวัติ”

เมืองนี้ภายหลังเปลี่ยนเป็นโยนกนคร แล้วเป็นเชียงใหม่ กษัตริย์ในราชวงศ์สิงหนวัติ ครองเมืองนี้มานาน (ต่อมาราชบุตรองค์หนึ่งได้ไปสร้างเมืองไชยนารายณ์ ภายหลังเรียก เชียงราย) ถึงสมัยพระเจ้าฟ้างคราช ขอมค้ำ แห่งอุ้มงกเสลา ซึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของนาคพันธสิงหนวัติ ก็กลับมีกำลังยกทัพมาตีเชียงใหม่ได้ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ก่อนเกิดยุคเชียงใหม่แรกทางโบราณคดีถึง ๒๐๐ ปี) ภายหลังโฮรสของพระเจ้าฟ้างค์ คือพระเจ้าพรหมได้กู้บ้านเมืองจากพวกขอมค้ำ และไปสร้างเมืองไชยปราการคือเมืองฝางขึ้น เพื่อเป็น

หน้าด่านป้องกันพวกขอมคำ ส่วนเมืองเดิมให้พระบิดาคือเจ้าฟังก์ครองต่อมาจนสิ้นพระชนม์
โอรสก็องค์ชื่อเจ้าทุกขิต จึงได้ครองที่นาคนพันธุ์หนวดีต่อมาขณะนั้นเมืองนาคนพันธุ์ ๖ จึงแยก
การปกครองออกเป็น ๒ เมือง

เมื่อเปรียบเทียบพงศาวดารโยนกกับตำนานสิงหนวัติแล้ว เมืองสุวรรณโคฒ์อยู่
คนละทิศ ส่วนสุวรรณโคฒ์ของพญาขอมกับนางโเอ จะอยู่ตรงไหนนั้น ยังต้องกันคว้าต่อ
ไปอีก

ประเพณีบุญบั้งไฟ

จะมีมาแต่ครั้งไหนยังหาหลักฐานแน่ชัดไม่ได้ เพียงแต่หลักฐานเทียบเคียงเท่านั้น
ขอให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า จะมีต้นเหตุเป็นมาในแง่ต่าง ๆ ดังนี้

๑. ตำนานศาสนาพราหมณ์ พราหมณ์มีการบูชาเทพเจ้าด้วยไฟคือพระอัคนี ซึ่งเขา
ก็ถือว่าไฟเป็นทั้งเครื่องบูชาเทพเจ้าอื่น ๆ และเป็นตัวพระอัคนีเอง ผู้นำเครื่องสังเวยขึ้นไปถวาย
เทพเจ้าเบื้องบนสวรรค์ การจุดบั้งไฟอาจจะเป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง พร้อมกับการบูชาพระเจ้า

๒. ตำนานพุทธศาสนา ประเพณีพุทธมีการฉลอง และทำชาในวันวิสาขบูชา คือ
กลางเดือน ๖ ในการบูชาอาจจะมีการทำไฟในแบบต่าง ๆ ทั้งไฟน้ำมัน ไฟธูปเทียน และ
ดินประสิวด้วย ในงานบุญบั้งไฟปรากฏว่า มีการรักษาศีล การให้ทาน การบวชนาค และ
นิมนต์พระเทศน์อันสืบสืบไฟด้วย

๓. ความเชื่อพื้นบ้าน ชาวเมืองในท้องถิ่นเชื่อว่า มีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และ
โลกบาดาล มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลเทวดา ทางอีสานบางครั้งยังมีการถือเทวดาว่าเป็นบรรพ-
บุรุษอยู่ด้วยซ้ำ การรำผีฟ้าก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงออกทางด้านการนับถือเทวดา เทวดา
เรียกว่า “แถน” เมื่อถือว่ามีแถน ก็ถือว่า ผน ฟ้า ลม แดก เป็นอิทธิพลของแถนด้วย หาก
ทำให้แถนโปรดปราน มนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้น จึงมีพิธีบูชาแถน หรือ ถวายแถนต่อมา
การจัดบั้งไฟ ก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่ง ที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความภักดีไปยังแถน หรือ
บูชาแถน มีชาวบ้านภาคอีสานส่วนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาแถน และมี
นิทานปรัมปรา เช่นว่านี่อยู่ทั่วไปด้วย แต่ความเชื่อนี้ยังไม่พบหลักฐานแน่นอน จะมีพอใกล้
เคียงอยู่บ้าง คือ เรื่องพญาคันคาก แต่ตัวพญาคันคากก็ได้จุดบั้งไฟ พญาคันคากได้รบกับ
พญาแถนจนชนะ แล้วให้พญาแถนปล่อยฝนลงมา ถึงเรื่องย่อต่อไปนี้

พญาคันคาก

เป็นลูกชายพญาอินทปัตต์ มารดาชื่อสีดา เกิดมามีผิวพรรณหยาบหนาเหมือนคางคก คนทั้งปวงจึงเรียกว่า “คันคากกุมาร” แต่กุมารเป็นคนมีบุญบารมี มีชื่อเสียงเกียรติยศขึ้นตามลำดับ ชาวเมืองใกล้เคียงก็ยกย่อง ต่อเมื่อเป็นหนุ่มอยากจะมีคู่ครองจึงปรึกษาพญาพ่อพญาแม่ห้ามปรามให้รู้จักฐานะของตนเองว่า เราเป็นคนไม่หล่อไม่สวย จะไปขอสาวสวยมาเป็นเมียกลัวเขาจะดูถูก ท้าวคันคากก็เชื่อ ต่อมาได้ตั้งสัจอธิษฐานต่อเทวดาว่า “หากข้าพเจ้ามีบุญจะได้คู่ครองแล้ว ขอให้ได้พบเถิด” พระอินทร์จึงไปขอ นางแก้วหรือศรีเสลियแก้วมาจากอุตรกุรุทวีปให้มาเป็นคู่ครองและช่วยสร้างปราสาทหอโรงให้ท้าวคันคากอยู่สวยงาม

ต่อมาชื่อเสียงของท้าวคันคากกระฉ่อนไปทั่วทุกทิศ ประชาชนและเจ้าเมืองต่าง ๆ ยอมเป็นมิตร จนกระทั่งได้เป็นขวัญใจของเสนาเมืองทั้งปวง ประชาชนและสัตว์ในดินแดนมนุษย์หันมายกย่องท้าวคันคาก จนลืมนึกถึงพญาแถน พญาแถนจึงโกรธ สั่งห้ามพวกนาคไม่ให้เล่นน้ำอำนวยฝนแก่โลกมนุษย์ โลกมนุษย์แห้งแล้งอยู่ถึง ๗ ปี ท้าวคันคากจึงได้รวบรวมกำลังพลทั้งมนุษย์และสัตว์จำนวนมากมาย

“...ฮ้อยประเทศค้ำพญาใหญ่ของไหล
นับแต่หัวเสกท้าวพญาหลวงคันคาก
มีทั้งยักษ์ฮ้อยผีสามล้านโกฏี
เสือหมีย้ายจ้งฮ้อยอัยโกฏี
ฟ้งยันทม ๆ ก้องบินบนผั่งต่อ

ธรณิลีบล้างลงป่าน้ำ
ฝูงหมู่ครุฑนาคได้แสนตื้อตัวปลาย
กับผีเขื่อน้ำสามล้านแปดแสน
เขาก็จบคาบเสียวกินเลี้ยงหมู่แถน
ทั้งหมู่แซ่งกาเค้ามืดมัว....”

ท้าวคันคากได้เป็นตำแหน่งพญาแม่ทัพ และให้สร้างค่ายบนดอยสูงเพื่อรบกับพญาแถน พญาแถนได้ยินเสียงกึกก้องกองทัพเมืองคน จึงให้ทหารม้ามาสืบข่าว ทราบว่าพญาคันคากจะมาทำสงครามเพื่อขอให้น้ำฝนไปช่วยชาวนาชาวไร่ แถนไม่ยอมจึงเกิดการสู้รบกัน การชนช้างครั้งล่าสุดพญาแถนแพ้ พญาคันคากจึงสั่งสอนด้วยว่าขออย่าได้ละเลยต่อฮีตครองแต่ก่อนเก่า เทวดาได้สร้างฟ้า สร้างลม ฝน ดิน น้ำและทุกๆ ปีก็เอื้อนหกฝนต้องตก (สิ้นปีวันสงกรานต์) ชามนาไค้หว่านดำข้าวกล้า ขอให้พญาแถนอย่าละฮีตครองประเพณีนั้นเสีย ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม ผู้ใหญ่ต้องมีเมตตาต่อผู้น้อย ทุกคนต้องมุ่งทำดี เพื่อความเจริญของตนและสังคม

“....สมภารสร้างบารมีเป็นเอก

ศาสตรศิลป์นี้พาโตตกต่ำ

บ่ได้หลังดูกำผู้เพิ่นมีบุญ

เนรคุณเจ้าอาจารย์สอนสั่ง

ดีกว่าศาสตรเพทเพี้ยงอาคมนี้บ่เค็งบุญ

ลงเทื่อได้เข้าเจ้าบุญกว้างบาปเต็ง

เบี่ยนบิถา มารดาบาปกรรมตามกัน

บาปเล่นต้องเวรเกื้อจุ่มจม....”

(คุณธรรมดีกว่าความรู้ คนรู้มากไปฆ่าคนดี ลูกเบียดเบียนพ่อแม่ ศิษย์เนรคุณ
ครูเป็นต้น ถือเป็นบาปหนัก) ตอนท้ายพญาคันคากสรุปว่า

“ชาติที่เป็นคนในกลางที่จับเพท

ครองธรรมนี้พญาแถนจำจ้อเอาท่อน

แม่นว่าฮู้ยังลั่นอ่าวักจึงดี

อย่าได้ขาดไพร่น้อยคนใช้ชมเหิง”

ตำนานเรื่องนี้ ดูเหมือนจะมุ่งสอนผู้ปกครอง และผู้มีอำนาจให้พิจารณาตนเอง
และให้ความเป็นธรรมแก่คนยากไร้ การขอฝนต่อพญาแถนก็อยู่ในลักษณะนี้เช่นกัน เมื่อพญา
แถนยอมแพ้ พญาแถนก็ยอมให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และได้มอบเมืองแถนให้พญาคันคาก
ขากลับพญาแถนได้มอบเทียนเงินเทียนคำมาถวายพญาอินทปัตต์ด้วย บ้านเมืองก็อุดมสมบูรณ์
สืบมา มนุษย์ได้ขึ้นไปเรียนวิชาอาคมจากแถนเป็นประจำ ต่อมาผู้ที่เรียนมาเกิดรื้อนวิชาฆ่า
กันเอง พญาแถนจึงยิงธนูศิลป์ลงมาปราบมนุษย์ จนตายกันเกลื่อนรวมทั้งพญาคันคากด้วย
ภูเขาค้างคาวงมไปรบพญาแถนก็พัง รากภูเขากลายเป็นหนองแสสืบมา แต่นิทานเรื่องนี้ก็ได้
พูดถึงการจุดบั้งไฟไว้เลย พญาคันคากทำสงครามขอฝน ไม่ใช่จุดบั้งไฟขอฝน

(นิทานพญาคันคาก ย่อจากเรื่องพญาคันคาก ของท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร มหาสารคาม)

“ประเพณีเฉพาะกลุ่มไทดำ”

กุสุมา ไชยวินิตย์

ผู้สืบปากคำภาษาไทยดำ

จารุวรรณ ธรรมวัตร

ผู้เรียบเรียงเป็นภาษากลางและตรวจสอบข้อมูล

(พ่อเผ่าบุญชม ทันทา พ่อเผ่ากลม ไพศุณย์ ผู้ให้ปากคำ)

ภูไทดำ หรือลาวไส้ดำ เป็นชาวภูไทสายหนึ่งที่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย บางทีเรียกว่าพวก ไทดำ หรือ ไตดำ ตามวัฒนธรรมการแต่งกาย

คำว่า ไท เป็นภาษาถิ่นหมายความว่า หมู หรือ พวก เช่นไทเข่า หมายถึงพวกเรา ไทเข่า หมายถึงพวกเขา ไทอื่น หมายถึงพวกอื่น ฉะนั้นภูไทดำ จึงหมายถึงพวกที่อาศัยอยู่ตามภูเขาแต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองย้อมครามสีน้ำเงินแก่หรือสีดำ

วัฒนธรรมการแต่งกายของภูไทดำเป็นดังนี้คือ ผู้ชาย นุ่งกางเกงขาใหญ่สีดำคล้ายกางเกงจีนบางทีเรียกว่า “ไส้เล็ก” สวมเสื้อคอกลมแขนยาวไม่มีปกสีดำ แล้วโปกหัวด้วยผ้าโปกสีดำแต่ทุกวันนี้นิยมใช้ผ้าขาวม้าโปกแทนในเวลาไปทำไร่ไถนา หากอยู่บ้านไม่นิยมโปกหัว

ผู้หญิง ใส่เสื้อแขนยาวสีดำ ยาวลงมาถึงเท้ามีแถบแดง ข้างหน้ายาวลงมาครึ่งหนึ่งของเสื้อ การใส่เสื้อจะใส่ได้สองแบบ แบบหนึ่งใส่ยาวลงมาถึงเท้ามองไม่เห็นผ้าถุง ส่วนอีกแบบหนึ่งใส่เสื้อยาวแล้วหลบม้วนไว้รอบเอวให้เห็นลายเสื้อและผ้าแถบแดงด้านใน สวมผ้าถุงพื้นดำและมีลายหลายๆลายเต็มผ้าพื้นเรียกว่า ลายหมากโม นอกจากนั้นยังใช้ผ้าโปกหัวสีดำ ปลายสองข้างของผ้าโปกหัวจะปักลวดลายงดงามด้วยด้ายไหมหลายๆสีปักด้วยมือเช่นเดียวกับตีนจก

ทรงผม ถ้าเป็นหญิงสาวที่ยังไม่ทันแต่งงานจะเกล้าผมมวย แต่ถ้าแต่งงานแล้วจะเกล้าผมสูงชันจากมวยผมแล้วมีปิ่นปักผม

เครื่องประดับของพวกไทดำ จะใช้เงินแท้ทำเป็นกำไลข้อมือกำไลข้อเท้า ห่วงคอและปิ่นปักผม

ปัจจุบันนี้จะแต่งกายคล้ายชาวบ้านธรรมดา การแต่งกายแบบไทยดำดั้งเดิมจะกระทำเฉพาะในพิธีเลี้ยงศาลเจ้าพ่อในเดือน ๖ และเดือน ๑๒

ประวัติความเป็นมาของภูไทดำ

ถิ่นเดิมของพวกภูไทดำอาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ถิ่นฐานที่พวกภูไทดำอยู่กันหนาแน่นคือบริเวณแม่น้ำดำและแม่น้ำแดง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ พวกญวนและพวกจีนมีอำนาจมากขึ้น ชาวภูไทดำจึงอพยพเข้ามาอยู่ในความคุ้มครองของหลวงพระบาง โดยแยกย้ายกันไปตั้งที่ทำการหากินตามแขวงเชียงขวาง เวียงจันทน์ คำม่วน สุวรรณเขต สารวัน ต่อมาเกิดทุกข์ภัยและโรคระบาดทำให้อพยพเข้าสู่ประเทศไทยในสมัย ร. ๕ เป็นจำนวนนับหมื่น แต่ก็ยังมีภูไทบางส่วนที่ยังอาศัยอยู่ในเวียดนามและในประเทศลาว รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีคือแจกข้าวหลวง หรือข้าวเบิกให้เพียงพอตามอัตภาพจนสามารถเลี้ยงตนเองได้ ชาวภูไทดำได้แยกย้ายกันไปตั้งที่ทำการหากินในแถบจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี ลพบุรี สุพรรณบุรี พิจิตร โลก เลย และ หล่มสัก ในสมัยที่ฝรั่งเศสได้ปกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสเห็นว่ามีความอยู่คนน้อยเพราะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยจึงส่งคนมาติดต่อกับเจ้าเมืองหล่มสักขอภูไทดำที่อพยพมาให้กลับคืน เจ้าเมืองก็อนุญาตชาวภูไทดำจึงอพยพกลับโดยใช้เส้นทางเลยวังใส แต่เนื่องจากการเดินทางลำบากเพราะภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขาสูงภูไทดำจึงอพยพกลับมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ ตำบลโคกนาบ่าหนาด อ. เชียงคาน จ. เลย

ประเพณีของภูไทดำ ที่ ต. โคกนาบ่าหนาด อ. เชียงคาน จ. เลย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประเพณีที่แตกต่างจากชาวไทยอีสาน ๆ ทั่วไป

๑. ประเพณีการเข้าพรรษา ในสมัยก่อนชาวภูไทดำไม่ได้นับถือพุทธศาสนา เมื่อถึงวาระเข้าพรรษาจึงไม่ได้ไปทำบุญที่วัด การเข้าพรรษาของภูไทดำจะเริ่มในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ มีระยะเวลาเข้าพรรษาสั้นกว่าชาวไทยทั่วไป

การเข้าพรรษาของพวกภูไทดำ ถือเป็นระยะที่ผีปู่ผีย่าผีบรรพบุรุษอันเป็นที่เคารพพากันไปเฝ้าพญาแถนบนสวรรค์ ฉะนั้นในระยะเข้าพรรษาชาวภูไทดำมีข้อขะล่ำหรือข้อห้ามอยู่อย่างหนึ่งคือ จะทำให้เกิดเสียงดังไม่ได้เวลาเดินก็ต้องเดินเบาๆ เป็ดปัดประตูหน้าต่างก็ต้องเปิดปิดกันเบาๆ เมื่อพูดจากันก็ต้องพูดเบาๆ ห้ามตะโกนเพราะจะทำให้ผีปู่ย่าตลอดจน

ผู้บรรพบุรุษตกใจลงมาจากสวรรค์ไม่ได้ส่วนบุญผดืบประเพณีไป นอกจากนี้ในระยะเข้าพรรษา ชาวภูไทก็ยังมิชอบห้ามคือ ห้ามเข้าป่าตัดต้นไม้หรือห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่เพราะจะทำให้เกิดเสียงตังนึ่งเอง

๒. ประเพณีออกพรรษา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นระยะที่ผู้ป่ย่าผู้บรรพบุรุษเสด็จจากการเผ่าพญาเถลลงมาจากสวรรค์ จึงมีการเลี้ยงไม่พร้อมกันทั้งหมู่บ้าน ใครจะเลี้ยงก่อนหลังก็ได้ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ จะเป็นวันแรกโดยจะเลี้ยงจากบ้านผู้ที่มีอายุโสสูงสุตก่อน บ้านเรือนอื่นจึงเลี้ยงต่อกันไป ในวันหนึ่งอาจจะเลี้ยงพร้อมกัน ๒-๓ หลังคาเรือนก็ได้แต่ไม่ให้พร้อมกันมากนัก ใครจะเลี้ยงคุณต่อจากใครต้องบอกกล่าวต่อกันไป การเลี้ยงคุณเป็นการเลี้ยงเพื่อเชิญผู้บรรพบุรุษมารับส่วนบุญที่ลูกหลานอุทิศไปให้ เมื่อผู้บรรพบุรุษลงมาจากสวรรค์แล้วขอต้องห้ามต่าง ๆ ก็ยกเลิกไป

ปัจจุบันเมื่อถึงวาระเข้าพรรษาออกพรรษาชาวภูไทดำก็จะไปทำบุญทั่ววัดร่วมกับพุทธศาสนิกชนเช่นกัน

๓. ประเพณีการเห็ดเช่นกินปางเหล้าหน่อ หรือ ประเพณีการเลี้ยงผีด้วยเหล้าหน่อ เหล้าหน่อ คือเหล้าที่ใส่ไว้ในไหน้อยๆ ไหหนึ่งแล้วเอาสีแดงทาตรงกลางไหไปรอบๆ พิธีเลี้ยงเช่นผีด้วยเหล้าหน่อจะทำการในเดือน ๔, ๖, ๗, ๘ และเดือน ๑๒ แต่ไม่ได้ทำติดต่อกันไปทุกๆ ปีอาจจะ ๓-๔ ปีต่อหนึ่งครั้ง พิธีเลี้ยงผีแบบนี้ไม่ได้ทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน แต่หลังคาเรือนจะแยกทำเป็นเอกเทศแต่ต้องตกลงกันเสียก่อนว่าใครจะทำวันไหน บ้านใครจะทำพิธีกับบอกกล่าวให้มาช่วยเหลือนั่น

เครื่องเช่นในพิธีนี้มี หมู ๑ ตัว กล้วย อ้อย ขนม เหล้าหน่อ พวงมาลัย ผู้ประกอบพิธีคือหมอผี เมื่อเริ่มพิธีหมอผีจะถือพวงมาลัยดอกไม้อยู่ตลอดเวลา พวกที่เล่นดนตรีก็จะเล่นดนตรีประกอบได้แก่ ปี่ กลอง หมอผีจะถือพวงมาลัยเดินไปมาแล้วจะเอาพวงมาลัยไปคล้องคอผู้ใดผู้หนึ่งที่ไปร่วมในงานพิธีนั้น ถ้าผู้ใดได้รับพวงมาลัยคล้องคอผู้นั้นต้องลุกขึ้นรำถวายผี ในพิธีนี้หากญาติฝ่ายสามีจะมาร่วมพิธีด้วยจะต้องนำไก่และเหล้าไปด้วยตลอดเวลาที่ทำพิธีนี้จะมีการให้อร่อยเป็นระยะจนกว่าจะเสร็จพิธี

๔. ประเพณีการนับถือผี

ศาสนาที่ภูไทค่านับถือมาแต่โบราณกาลคือ การนับถือผู้บรรพบุรุษและผีหลักเมือง ผู้บรรพบุรุษที่ภูไทค่านับถือกัน ได้แก่ ผีปู่ผีย่า ผีพ่อผีแม่ ชาวภูไทดำเชื่อว่าบรรพบุรุษที่ถึง

แก่กรรมแล้วจะแปลงเป็นงูใหญ่ หรือ ลิงลม มาสอดส่องดูแลทุกซอกซอญของลูกหลานอยู่บ่อยๆ ชาวภูไทคำเคารพนับถือผีหลักเมืองเพราะเชื่อว่าผีหลักเมืองจะคอยดูแลรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข

ภายในบริเวณบ้านของชาวไทคำจะปลูกศาลให้ผีบรรพบุรุษสิงสถิตย์ หากใครประพฤติผิดประเพณีถือว่าเป็นการประพฤติผิดผีจะมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยมีอันเป็นไป ต้องแต่งเครื่องเซ่นขอขมา เครื่องเซ่นนี้ประกอบด้วย ไก่ หมู เสื้อผ้า ตำรับข้าว ๕ ตำรับ

การเลี้ยงผีหลักเมืองศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน จะทำกันในเดือน ๖ หรือเดือน ๑๒ อย่างใดอย่างหนึ่งทุกปี การเลี้ยงผีจะทำพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน วันที่ทำพิธีจะต้องเป็นวันพฤหัสบดี ชาวภูไทคำจะต้องแต่งตัวแบบดั้งเดิมอย่างเต็มยศในวันนี้ เครื่องเซ่นที่ใช้ในพิธีจะต้องเก็บเงินทุกครัวเรือนไปซื้อมา สิ่งที่ซื้อคือ หมู ๑ ตัวมาเพื่อใช้ในพิธี ส่วน ไก่ และเหล้าเอามาจากทุกครัวเรือนเรือนละหนึ่งตัว สถานที่เลี้ยงคือลานหน้าศาลเจ้าพ่อ ในพิธีจะมีการรำแคน ฟ้อนถวายศาลและมีการเล่นโยนผ้าคล้ายกับการเล่นลูกช่วงโยน วิถีเล่นโยนผ้านั้นภายในผ้าต้องห่อเมล็ดฝ้ายไว้เป็นรูปกลม แบ่งผู้เล่นเป็นสองฝ่าย หญิงกลุ่มหนึ่ง ชายกลุ่มหนึ่ง ผลัดกันโยนผ้าให้กันรับ ถ้าฝ่ายใดรับไม่ได้เป็นฝ่ายแพ้ ต้องเสียเหล้าให้ฝ่ายชนะ นอกจากจะเล่นโยนผ้าแล้วยังมีการเล่น “แฉ่” หรือเล่นสะบ้าและมีการขับลำนำเกี่ยวกับระหว่างหนุ่มสาว การขับลำนำจะเป่าปี่ที่ทำจากไม้เขยเป็นจังหวะ เสร็จแล้วจะมีการเทียมน้ำ วันที่เลี้ยงผีหลักเมืองจะเป็นวันที่ชาวภูไทคำสนุกรสนานอย่างเต็มที่เมื่อเสร็จพิธีอาหารที่เอามาไปเซ่นก็จะนำมาเลี้ยงลูกกัน นอกจากการเลี้ยงผีที่ต้องประจำปีแล้ว ยังมีการเลี้ยงผีข้าวใหม่ ซึ่งจะมีขึ้นในเดือนมกราคม หรือ กุมภาพันธ์ จะมีการทำข้าวเม่า การทำข้าวเม่าจะเริ่มขึ้นจากการเกี่ยวข้าวใหม่มานึ่งทั้งเปลือกแล้วนำไปตากแดดให้แห้งจึงนำมาตำและนึ่งอีกครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วจึงนำไปเซ่นผีพร้อมด้วยเครื่องเซ่นอื่นๆ เช่น อ้อย กล้วย ขนม เหล้า หมอผีจะเป็นผู้ทำพิธีทำขวัญข้าวใหม่ การเลี้ยงผีข้าวใหม่จะแยกกันทำแต่ละครัวเรือน บ้านใครทำก็จะบอกกล่าวให้เพื่อนบ้านไปร่วมพิธีซึ่งจะทำทุกปีเป็นประจำ

การเลี้ยงผีย่อยเช่นผีเห้ายี่ผีเรือนจะทำ ๑๑ วันต่อครั้งของที่นำไปเซ่นได้แก่ หมากพลู ข้าว เหล้า การเลี้ยงผีทุกอย่างจะไม่ทำในระยะเข้าพรรษาคือเดือน ๙-๑๐ เพราะถือว่าผีไปเฝ้าแทน

ปัจจุบันนี้ แม้ว่าชาวภูไทจะมีวัดประจำบ้านก็ยังมีการเล่นผีบรรพบุรุษอยู่ต้ง
เดิม คือประเพณีใหม่ก็รับไว้แต่ประเพณีเก่าก็ไม่ทอดทิ้ง

๕. ประเพณีประจำวัยของชาวภูไทดำ

๕.๑ *ประเพณีการเกิด* เมื่อมารดาตั้งครรภ์ครบกำหนดคลอดหมอผีจะมาทำ
พิธีชุมนุมเวทคาและจัดกระทงผ้าขาว กว้าง ๑ ศอก ยาว ๑ ศอกเรียกว่าผ้ามันชนันท์ ในกระทง
นั้นประกอบด้วย ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่ ๑ ลูก กำไลแขนทำด้วยเงิน ๑ ข้าง นำสิ่งของเหล่านี้
ใส่ในกระทงแล้วนำไปวางไว้ใต้เลขคู่หรือเลขคี่แล้วแต่จะกำหนด ส่วนการสะเดาะเคราะห์นั้นจะ
ทำเมื่อเด็กอายุ ๗-๘ ปี ในระหว่างที่เด็กยังไม่ได้ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ พ่อ-แม่จะต้องนำ
ข้าวสารไปให้หมอผีครั้งละ ๑ ทะนาน ปีแรกนำไปให้เดือนละครั้ง ปีต่อไปนำไปให้ปีละครั้ง
จนกว่าถึงเวลาสะเดาะเคราะห์

ในพิธีสะเดาะเคราะห์นั้นพ่อ-แม่ จะต้องเตรียมผ้าชิ้น ๕-๖ ผืน ไข่ ขนหม หนู
หมากพลูไปให้ครบแล้วเชิญหมอผีให้มาทำพิธี หมอผีจะนำต้นกล้วยมาทำเป็นรูปเต็ก เขียน
ชื่อติดไว้และต้องเตรียมนกกระจอกไว้ ๒ ตัว พิธีจะเริ่มในตอนค่ำถึงตอนเช้าเมื่อถึงตอนเช้า
หมอผีจะฆ่านกกระจอก ๒ ตัวนั้นแล้วนำไปฝังไว้ตรงบันไดบ้านเป็นอันเสร็จพิธีเชื่อว่าเด็กนั้น
จะเติบโตใหญ่แข็งแรงดี

๕.๒ *พิธีแต่งงาน* หญิงชายคู่ใดเมื่อปลงใจจะเป็นคู่ครองกันแล้ว ฝ่ายชายจะ
ให้เฒ่าแก่ฝ่ายตนไปเจรจาสู่ขอ เฒ่าแก่นั้นจะต้องเป็นสามี ภรรยาที่ยังครองรักกันอยู่ การ
ไปสู่ขอต้องเตรียมสิ่งของไปด้วยคือ ขิง ข่า ปลาย่าง หมาก พลู สีสียด เกลือหนึ่งห่อ
หนักหนึ่งกิโล ของพวกนี้เรียกว่าเครื่องขอ เมื่อสู่ขอตกลงกันในเรื่องสินสอดแล้วจึงจะเป็น
การหมั้น ค่าสินสอดนั้นเดิมจะเรียกเงินแท่นัก ๑๒ บาททำเป็นกำไล ๑ คู่ในสมัยปัจจุบันจะ
เรียกตามฐานะของฝ่ายชายจะเรียกตั้งแต่ เงิน ๒.๕๐-๖ บาทและวัว ๑ ตัวพร้อมด้วยเหล้า
๑ เทหรือ ๓๒ ขวด นอกจากนั้นฝ่ายชายจะต้องอาสาจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงเพื่อช่วยทำงาน
๑-๒ ปี หรือตามแต่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้องทั้งหมดนี้เรียกว่าสินสอด

ในวันหมั้นฝ่ายชายจะต้องนำ ห่อหมากพลู และเงินตามที่ฝ่ายหญิงเรียกไว้ไปหมั้น
สำหรับห่อหมากพลู ถ้าเป็นผีน้อยคือเป็นคนธรรมดาต้องมี ๔ ห่อ ถ้าเป็นผีใหญ่หรือเป็นเชื้อ

เจ้าจะต้องมี ๘ ห่อ ห่อหมากพลุนนั้นต้องใช้หญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานเป็นคนสะพาย ถ้าเป็น
ผีน้อยใช้สาว ๒ คน ถ้าเป็นผู้ใหญ่ต้องใช้สาว ๔ คน ในวันนั้นเจ้าบ่าวไม่ต้องไปด้วย ไป
เฉพาะเฒ่าแก่นำสินสอดไปมอบให้

หลังจากวันนั้น ๓ วัน เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะไปบ้านเจ้าสาวอีกเพื่อไปเปิดห่อ
หมากพลุน ครั้นเจ้าบ่าวจะต้องไปอยู่ด้วยพร้อมด้วยเพื่อน ๑ คน เจ้าบ่าวจะต้องนั่งกางเกงจีน
สีดำ เสื้อฝ้ายที่เชิงเสื้อปักดอกในครั้นเจ้าบ่าวจะมาราบพ่อแม่เจ้าสาวและตกลงว่าจะต้องนอน
เบี่ยง คือการนอนคนเดียวหลังจากวันแต่งงานเพื่อพิสูจน์ว่าเจ้าบ่าวรักเจ้าสาวแท้ และเพื่อ
พิสูจน์ว่าไม่เคยมีเมียเก็บหรือชู้มาก่อน ในระยะที่นอนเบี่ยงนี้ถ้าฝ่ายชายมีชู้มาก่อนผิดสัญญา
ฝ่ายหญิงจะเรียกค่าปรับได้ ๒ เท่าของสินสอด ถ้าฝ่ายหญิงมีชู้ฝ่ายชายก็เรียกค่าปรับได้สองเท่า
เหมือนกันหลังจากผ่านระยะนอนเบี่ยงเจ้าบ่าวจะอยู่ร่วมห้องกับเจ้าสาวได้ การอยู่ร่วมห้องใน
ระยะนี้ฝ่ายชายจะไปนอนบ้านเจ้าสาวเป็นบางวันเท่านั้น ไม่ได้อยู่ด้วยกันตลอดเป็นเวลา ๖
เดือน-๑ ปี จึงจะมีพิธีส่งตัวเจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาวเพื่อไปอาสา

การส่งตัวเจ้าบ่าวไปอาสานั้นต้องไปตามฤกษ์ ในการส่งตัวเจ้าบ่าวคราวนี้จะต้อง
เอาวัว ๑ ตัว เหล้า ๑ เทไปด้วย ในวันส่งตัวเจ้าบ่าวจะต้องมีเพื่อนไปด้วย ถ้าเป็นผีน้อย
ต้องใช้เพื่อน ๖ คน รวมทั้งเจ้าบ่าวถ้าเป็นผู้ใหญ่ต้องใช้คน ๘ คน และจะต้องมีผู้หญิงสะพาย
ห่อหมากตามคักคักของผีใหญ่หรือผีน้อย นอกจากนั้นจะต้องมีคนหาบเหล้าตามไปด้วยหากผีน้อย
ใช้คนหาบ ๑ คน หากเป็นผู้ใหญ่ใช้คนหาบ ๒ คน เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวจะยกหาบทั้งสอง
ข้างซ้อนกันหามขึ้นเรือนเจ้าสาว พ่อแม่ของเจ้าบ่าวจะต้องจัดเตรียม ที่นอน หมอน มีดพร้า
ให้เจ้าบ่าวเพื่อไปอาสาอีกด้วย ขบวนแห่จะร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน เมื่อถึงบ้านเจ้าสาว
เจ้าบ่าวและเพื่อนจะต้องกราบไหว้พ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาวแล้วมีการทานเลี้ยง

เมื่อเจ้าบ่าวมาอาสารับตามกำหนดหากต้องการจะไปอยู่บ้านตนต้องให้พ่อแม่มา
แต่งเอาลูกสะใภ้อีกครั้งหนึ่ง การแต่งครั้งนี้ผู้หญิงจะเป็นสิทธิ์ขาดของฝ่ายชายโดยสมบูรณ์
การแต่งลูกสะใภ้ในครั้งที่สองฝ่ายหญิงก็จะเรียกเอาสินสอดอีกและฝ่ายหญิงจะต้องเตรียมเครื่อง
ถักทอ ที่นอนหมอนมุ้งไปด้วยเมื่อไปถึงบ้านเจ้าบ่าวจะมีพิธีสู่ขวัญแต่งงานและทานเลี้ยงกัน

เมื่อฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านสามีแล้ว จะไปยุ่งกับพ่อแม่ของตนไม่ได้ถือว่าเป็นผิดผีไป
เพราะไปนับถือผีฝ่ายสามีแล้ว การแต่งงานของภูไทดำเนินแยกกันในเดือนคู่ ปัจจุบันการ
แต่งงานของภูไทคำไม่มีพิธีที่ซับซ้อนอย่างเดิมอีกแล้ว

๕.๓ ประเพณีการตาย ถ้ามีคนเจ็บป่วยภายในบ้าน ชาวภูไทจะทำให้หมอมีการรักษาพร้อมกับลูกศิษย์หนึ่งคนซึ่งจะทำหน้าที่เป็นคนเป่าปี่ หมอมือจะเตรียมเครื่องเช่นพร้อมทั้งเชิญผีเรือนให้มารักษาและขับผีป่าออกไปให้พ้นหมู่บ้าน คนไข้จะได้รับการรักษาแบบนี้ ๒-๔ ครั้งอาจจะหายหรือไม่หายก็ได้ ค่าจ้างหมอมารักษาคือเงินสิ่งหนึ่ง ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่เป็ด ๒ ฟอง

ในขณะที่คนไข้เจ็บหนักใกล้จะตาย ญาติพี่น้องจะพากันมาร้องให้ทุกคนแล้วจะพากันถึงมือคนไข้ไว้เพื่อมิให้พญามบาลมาเอาวิญญาณไปการทำแบบนี้บางทีก็ทำให้คนไข้ตายเร็วเข้า เมื่อมีคนตายภายในบ้านลูกหลานจะอาบน้ำศพให้แล้วหาเสื้อผ้าชุดที่งามที่สุดมาใส่ให้ เอาสตางค์ ๑ บาทมัดไว้ตรงไหล่ของผู้ตายเพื่อจะได้เป็นค่าเรือจ้างข้ามน้ำโขงกลับไปยังผิงลาว การตั้งศพไว้ที่บ้านจะตั้งกี่วันนั้นแล้วแต่จะตกลงกัน ขณะที่ตั้งศพอยู่บนเรือนจะมีการฆ่าวัว ฆ่าควายเช่นผีและเลี้ยงบุญชาติ การฆ่าวัว-ควายนี้เป็นไปตามความเชื่อว่าสัตว์ที่ถูกฆ่าจะได้เป็นพาหนะของผู้ตายและจะมีการนำไปปล่อยไว้ตรงที่เผาศพถ้าศพเป็นผู้ชายจะปล่อยไก่อตัวผู้ ถ้าศพเป็นผู้หญิงจะปล่อยไก่อตัวเมีย

การนำศพออกจากบ้านเพื่อไปเผาศพต้องให้ลูกคนใดคนหนึ่งเป็นผู้จูงศพพ่อ ลูก ที่จูงศพพ่อแม่ที่ตายก่อนจะมาจูงศพคนที่ตายทีหลังไม่ได้

การไว้ทุกข์จะห้ามลูกไว้ทุกข์ทุกคน ต้องเหลือไว้คนหนึ่งเพื่อไว้ทุกข์ให้กับคนตาย ภายหลัง การไว้ทุกข์จะใส่เสื้อสีขาว กางเกงหรือผ้าชิ้นสีดำ ผู้ชายจะใช้ผ้าโพกผมสีขาว ผู้หญิงสาวในระยะไว้ทุกข์ห้ามเกล้าผมจะต้องปล่อยผมยาวแล้วผูกด้วยด้ายสีขาวไว้

หากผู้ตายเป็นชายอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป เขาจะทำรูปหงส์โดยใช้ปอหรือต้นหญ้ามาตัดเป็นรูปหงส์แล้วเอาด้ายหรือไหมมาทำเป็นขน เสร็จแล้วใช้ผ้าขาวยาวผูกหงส์ไว้กับต้นไม้ แต่ถ้าผู้ตายอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปต้องเอาผ้าขาว ๓ วา ขลิบริมแดงยกให้ไปพร้อมกับศพหนึ่งไม้ และถ้าหากผู้ตายนั้นตายในระหว่างที่พ่อแม่ตายไม่หมด จะต้องทำพิธีเผาศพให้เสร็จภายในวันเดียว ถ้าผู้ตายเป็นผู้หญิงเขาจะใช้ผ้ายาว ๑ คอกกว้าง ๑ คอกหลาย ๆ สี เช่น เขียว แดง เหลือง ขาว มาทำริ้วให้ ถ้าผู้ตายนั้นเป็นคอกจะใช้ผ้าประมาณ ๘๐ ชิ้นทำริ้วให้ ถ้าอายุน้อยก็ใช้รองลงมา

เมื่อเผาศพซึ่งชาวภูไทดำเรียกว่า ขอน เสร็จไปแล้วในตอนเช้าของวันถัดไปเขาจะเก็บกระดูกใส่หม้อ ในหม้อนั้นจะมีเศษสตางค์ใส่ลงไปด้วยพร้อมกับค้ายี่ขาวยาวประมาณ ๑ ศอก ใส่ลงในหม้อให้ปลายค้ายี่พันปากหม้อขึ้นมา ต่อจากนั้นนำหม้อไปฝังดินถมดินให้แน่นให้ปลายค้ายี่พันปากหม้ออยู่เหนือดินค้ายี่เรียกว่า สายใจ เมื่อฝังกระดูกเรียบร้อยแล้ว ตอนบ่ายชาวภูไทดำจะนำบ้านที่ประดิษฐานจากเครื่องจักสานเป็นรูปหงส์ไปฝังไว้ตรงที่เผาผี หลังจากนั้นประมาณ ๑๐-๑๕ วันจะมีการเชิญผีขึ้นเรือน

การเชิญผีขึ้นเรือนต้องมีเครื่องเซ่น คือ ไก่ และหมู ผู้ที่จูงศพไปบ่าจะใส่ชุดไว้ทุกข์ออกไปคอยเรียกผีตามทางสามแยกสี่แยกจนถึงเรือน เมื่อถึงเรือนแล้วหมอผีจะเป็นคนเรียกผีขึ้นเรือนซึ่งพิธีนี้จะต้องทำให้เสร็จในตอนเช้า ในตอนบ่ายจะมีการทำขวัญญาติพี่น้องของผู้ตาย เพื่อนบ้านจะนำข้าวห่อกับเงินไปทำขวัญด้วยจึงจะถือว่าเสร็จพิธี

แคน-พิน-ซอ

สิริวัฒน์ คำวันสา

แคนเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งใช้เป่า ทำด้วยไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า “ไม้กู่แคน” เป็นตระกูลไม้ไผ่หรือภาคกลางเรียกไม้ชางนั่นเอง ที่เรียกชื่อว่าไม้กู่แคนก็คงจะเป็นเพราะเอามาใช้ทำแคนแล้วพวกช่างก็เรียกไม้กู่แคน ไม้ชนิดนี้มีมากที่ภูเขาแล่นช้าง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และมีบ้างตามภูเขาแถบใกล้เคียง ไม้ที่นิยมเอามาทำแคนก็มีอายุประมาณหนึ่งปี ถ้าแก่ไปจะไม่นิยมเพราะแข็งและค้ำยากอาจจะแตกและเสียงไม่เพราะเหมือนไม้อ่อน โดยปกติประมาณเดือน ๓ เดือน ๔ ชาวกาฬสินธุ์ก็จะไปตัดไม้นี้ไปจำหน่ายแก่ช่างทำที่ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดและหมู่บ้านใกล้เคียงที่เป็นพวกช่างเช่นเดียวกัน ช่างทำแคนที่จังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานก็มีแต่ไม่มากนัก นอกจากไม้กู่แคนแล้วก็ต้องมีแผ่นเงินหรือแผ่นทองหรือแผ่นเงินผสมทอง เพื่อมาทำลิ้นแคน และมีเต้าแคนคือไม้ที่กลมบ้องตรงกลางข้างในเจาะช่องเพื่อสอดกู่แคนเข้าไปและมีช่องเป่าลมเข้า เต้าแคนยังทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือเป็นที่จับของผู้เป่าด้วย เต้าแคนนิยมทำด้วยไม้หอม ไม้พะยุง (ชะยุงหรือกระยุง) ไม้ตะเคียน (แคน) ไม้หนามแท่ง ไม้ตะแบงหรือสะแบง ไม้กระทุ่ม (ต้นทุ่ม) แต่ที่นิยมมากได้แก่ไม้ประดู่และนิยมใช้รักมัน เพราะเนื้ออ่อนเจาะง่าย เมื่อสอดกู่แคนเข้าไปในเต้าแล้วก็ใช้ชันนะรง (ชันสุต) ปิดรอยรอบกันมิให้ลมลอดออกมา และให้ลมผ่านเข้าออกทางลิ้นแคนเท่านั้น เพื่อให้เกิดเสียง

แคนมีหลายประเภทตามจำนวนของกู่แคนคือ

๑. แคนหก มีกู่แคนหกลำคือ ๓ กู่ น่าจะเรียกแคนสาม แต่ช่างแคนก็เรียกแคนหก มีบางคนเรียกว่าแคนสาม แคนหกเป็นแคนสำหรับเด็ก หรือใช้เป่าเพลงง่ายๆ เพราะมีเสียงไม่ครบ

๒. แคนเจ็ดมีกู่แคน ๑๔ ลำ คือ ๗ กู่ แคนเจ็ดเป็นแคนขนาดกลาง ใช้บรรเลงได้หลายลาย ใช้ได้ทั้งเดี่ยวและแคนวง (แคนวงใช้เฉพาะแคน ๗ รวมกัน) และใช้เป่าคลอ

เสียงหมอลำด้วย แคนเจ็กมีเสียงครบตามบันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์ คือ โด เร มี ฟา ซอล ลา ที และมีระดับเสียงคู่กันเป็นคู่แปด (Octave) หรือมีเสียงต่ำสูงคู่กันเจ็ดคู่

๓. แคนแปด มีคู่แคน ๑๖ ลำ คือ ๘ คู่ มีระดับเสียงเหมือนแคนเจ็ก และเพิ่มคู่ที่แปดขึ้นมาเป็นระดับเสียงสูง ซึ่งเป็นเสียงที่มีอยู่แล้วในแคนเจ็กแต่เพิ่มขึ้นให้เป็นเสียงประสานในการเล่นเพลงพื้นเมือง

๔. แคนเก้า มีคู่แคน ๑๘ ลำ คือ ๙ คู่ เป็นแคนประเภทใหญ่และยาวที่สุด คู่ที่เก้าเพิ่มขึ้นมาเป็นเสียงสูง แต่แคนประเภทนี้เป็นแคนใหญ่ เวลาเป่าต้องใช้ลมมากจึงไม่ค่อยนิยม

สำหรับแคนแปดกับแคนเก้า มักจะใช้เป่าเดี่ยว หรือบางครั้งก็ประสานเสียงกับหมอลำ ที่ใช้มากเห็นจะเป็นลำผีฟ้า แต่จะเอาไปเล่นแคนวงไม่เหมาะ

อาจารย์วิรัช บุษยกุล บอกว่าเพลงพื้นเมืองอีสานประกอบด้วยเสียงห้าชั้น (Pentatonic) จากจำนวน ๗ ชั้น ตามบันไดเสียงไดอะโทนิค (Diatonic Scale) คือใช้เสียงชั้นที่ ๑, ๒, ๓, ๕ และ ๖ หรือเรียกเป็นชื่อโน้ตว่า โด เร มี ซอล ลา ขาตามบันไดเสียงไป ๒ ชั้น คือ ๔ กับ ๗ หรือ ฟาและที (ซีกเรียก) แม้ว่าแคนจะผลิตขึ้นมาบรรเลงเพลงพื้นเมืองที่ใช้ ๕ ชั้นเสียงก็ตาม แต่เป็นที่น่าประหลาดคือ แคนมีระดับเสียงครบและตรงกับบันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์ (Diatonic Major Scale) ทุกประการ บันไดเสียงไดอะโทนิคเมเจอร์เป็นบันไดเสียงสากล กำหนดเสียงดนตรีไว้ ๗ ชั้น นับตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ขึ้นไปถึงชั้นที่ ๗ ระดับเสียงสูง ถัดจากชั้นที่ ๗ ขึ้นไปก็จะเป็นคู่แปดของชั้นที่หนึ่งและที่สองขึ้นไปอีก ความห่างของระดับเสียงแต่ละคู่ กำหนดไว้เต็มเสียง ๕ คู่ ครึ่งเสียง ๒ คู่ ฉะนั้นแคนจึงใช้บรรเลงเพลงต่างๆตามบันไดเสียงสากลได้ ไม่ผิดเพี้ยนนอกจากเพลงนั้น มีเสียงเพี้ยนสูงหรือเพี้ยนต่ำ (Accidental) ระหว่างเพลง

นับเป็นเรื่องอัศจรรย์ที่คนโบราณคิดทำได้ ยังมาใช้กับคนสมัยใหม่ หากแต่ว่าเพลงหรือทำนองของแคนที่นิยมเรียกกันมานั้นไม่เหมือนกับของดนตรีปัจจุบัน คือแทนที่จะเรียกว่าทำนองหรือเพลง เขาเรียกว่า “ลาย” ลายแคนที่มีมาตั้งแต่โบราณ นัยว่ามีอยู่ ๒๐ ลาย แต่เหลือเล่นมาถึงปัจจุบันนี้ประมาณ ๑๒ ลายเท่านั้น เช่น

ลายสะดุคแนแน ลายลมพัดพร้าว ลายแม่ช้างกล่อมลูก ลายโป้ซ้าย ลายส้อยใหญ่ ลายส้อยน้อย ลายยาว ลายล่อง ลายสาวหยิกแม่ ลายกาเต้นก้อน และลายโป้ซ้ายยังแตก ออกเป็นลายแมลงภู่ตอมดอกและลายทางกะเลิงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้หมอแคนที่มีความชำนาญได้คิดประดิษฐ์ลายใหม่ๆ ขึ้น อีกมากมายเช่นลายโปงลาง ลายสาวน้อยข้ามภูพาน ลายผู้ไทเลาะตูป ลายรถไฟออกจากสถานี เป็นต้น แต่ถึงเขาจะประดิษฐ์ลายอะไรขึ้นมากก็ตาม ลายหลักๆ เขาจะไม่ทิ้ง คือหมอแคนทั่วไปจะต้องเริ่มฝึกหัดจากลายพื้นฐานของโบราณก่อน

ลายต่างๆ ที่เป็นของเก่าแก่เหล่านี้ คนสมัยใหม่อาจจะเรียกว่าเป็นท่วงทำนองครั้งอดีต ซึ่งไม่มีใครบอกได้ว่าอดีตเมื่อกี่ร้อยปีมาแล้ว แต่กระนั้นมันก็ได้ล้าสมัยแต่อย่างใด เป้าขึ้นเวลาใด เวลานั้นก็เป็นเสียงสวรรค์ขึ้นมาทันที ลายสะดุคแนแนหรือสะดุคสายเนนแสดงให้เห็นความสุขอันสุดขีดของผู้บรรเลง ซึ่งโลดแล่นออกมาจากส่วนลึกของหัวใจ สายเนนซึ่งซึ่งอารจะหมายถึงเส้นชีวิตหรือลิขิตชีวิต ดังนั้น เมื่อลายสะดุคแนแนดังขึ้น ความสุขอันใดที่เหนือกว่านั้นคงไม่มีในเวลานั้น ลายลมพัดพร้าวเป็นท่วงทำนองแสดงให้เห็นธรรมชาติคือสายลมที่โชยมาตอ้งกิ่งใบมะพร้าวให้อ่อนไหวลู่ไปตามลม พลังของลมอาจจะอ่อนหรือรุนแรงเป็นครั้งคราว นั่นแล้วแต่ลีลาหรือเทคนิคของผู้เป่า ลายลมพัดพร้าวอาจจะไม่เหมาะกับเวลาฝนตกหรือแดดร้อน แต่ถ้าเป็นยามดึกหรือฤดูกลางคืนฤดูกาลหน้าที่ลมหนาวกำลังจะเริ่มแล้ว ลายลมพัดพร้าวก็อมนต์สวรรค์อื่นๆ เอง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีลายสนุกสนานหรือดีดอื่นๆ แล้ว ลายแคนก็ยังมีความไพเราะระทมทุกข์ของแม่ผู้สูญเสียสามีที่รัก กำลังกล่อมลูกผู้ไร้เดียงสาให้หลับในเปล ก็เป็นลายที่นักเป่าแคนทั้งหลายลืมไม่ได้ (แม่ช้างหมายถึงผัวตาย แม่หม้ายหมายถึงผัวหย่า) ท่านที่ไม่เคยเป็นแม่ช้างไม่รู้ลึกถึงหัวใจแม่ช้าง แต่เมื่อท่านฟังแคนลายนี้แล้วแม้ใครๆ จะไม่อธิบายท่านก็คงจะรู้ว่าแม่ช้างระทมทุกข์อย่างไร

* บางถิ่นเรียกเป็น ลายใหญ่ ลายน้อย ลายส้อยก็มี ที่เรียกว่าลายใหญ่ เพราะเสียงใหญ่คือท่อนหรือตัวนั่นเอง ลายใหญ่เป็นลายโบราณ คนแก่คนเฒ่าชอบฟัง มักจะเป็นเพลงเดี่ยวหรือประกอบลำพูน (ลำเรื่อง) เป็นประเภทกลอนสั้นปัจจุบันหาฟังยากเพราะหมอแคนไม่ค่อยนิยม ยิ่งกว่านั้นหมอแคนยังได้ดัดแปลงปรับปรุงทำนองให้มีกลเม็ดเพิ่มขึ้น แต่งไว้ด้วยความไพเราะและความไพเราะมากขึ้น จนมีผู้เรียกขานว่า “ลายหัวตกหมอน” เพราะคนแก่นอนฟังในยามดึก เพลินจนหัวตกหมอนไม่รู้ตัว

ในนิทานท้าวท้าวคำ ท่อนหนึ่งกล่าวถึงอิทธิพลของเสียงแคนที่เปรียบเหมือนเสียง
สรวรค์ที่เดียวว่า

เจ้าก็เป่าจ้อยๆ คือเสียงเสฟเมืองสรวรค์
จนว่าฝูงคนเฒ่า เหนานอนหายสว่าง
จนว่าสาวแม่ช้าง คะนิงโ้ออ่าวผัว
ฝูงพ่อช้าง คิคช่าคินึงเมีย
เหลือทนทุกข์ ผู้เกียวนอนแล้ง
เป็นที่อัครรรยแท้ เสียงแคนท้าวท้าว
ไฟได้ฟังม่วนแม่น ใจสลังวังเวง
ฝูงกินเข้า คาคอค้างอยู่
ผู้อบน้ำ ปะผ้าแล่นมา

(เสฟ = บรรเลง, เฒ่า = แก่, สว่าง = ไม่มืด, โ้ออ่าว = หวลคิดถึงหรือรำพึงถึง,
สลัง = งงวยหรือเพ้อฝัน, วังเวง = ลังเลหรือห้วงหน้าห้วงหลัง, ปะ = ทิ้งหรือปล่อย)

จะเห็นได้ว่าเสียงแคนของท้าวท้าวคำนั้นมีความไพเราะมากน้อยแค่ไหน ขนาดที่กิน
ข้าวติดคอ อาบน้ำอยู่วิ่งมาโดยลืมถุงผ้า แต่ก็น่าเสียดายจริงๆ ในนิทานมิได้บอกว่า เป็น
ลายอะไร ดูตามเรื่องแล้วอาจเป็นลายสุกสะแนกก็ได้

ลายหรือท่วงทำนองต่างๆ ดังกล่าวมา อยากจะเรียกว่า บทเพลงในอดีต ที่ตั้ง
ก้องมาถึงปัจจุบัน ที่ว่านนี้หมายถึงการเล่นอย่างเก่าซึ่งมีดนตรีไม่กี่ชิ้น ไม่มีอิทธิพลแห่งดนตรี
สากลใดๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ในปัจจุบันดนตรีอีสานโดยเฉพาะแคน ได้วิวัฒนาการขึ้นมา เช่น
มีดนตรีชิ้นเล็กชิ้นน้อยเข้ามาประกอบ หรือบางต้นก็ตั้งเป็นวงขึ้นมาเลย แม้กระนั้น รสแห่ง
แคนแบบลายเก่าๆ ก็ยังคงไพเราะและซึ่งใจมากเสียกว่าวงดนตรีเสียด้วยซ้ำ ดนตรีพื้นบ้าน
อีสาน ที่ขึ้นหน้ากว่าดนตรีอื่นก็คือ แคน พิณ ซอ (พิณ เรียกกันโดยทั่วไป แต่มีบางถิ่น
เช่นเขตอุบลฯ เป็นต้น เรียกว่าซุง) ทั้ง ๓ ชนิดนี้สามารถจะเล่นได้ทั้งคนตาดีและตาบอด
เราจะเห็นโดยทั่วไปว่าคนตาบอดอีสานมักจะชำนาญในการเป่าแคนและดัด พิณ ซอ ได้ เมื่อ
๒๔ มี.ย. ๒๕๒๑ ชมรมนักศึกษาศิสาแห่งมหาวิทยาลัยได้เชิญนักดนตรีมืด (ตาบอด ๓ คน)
มาร่วมแสดงพิณ-แคน-ซอ ให้ประชาชนฟังและชมฟรี ปรากฏว่ามีคนสนใจมาก เมื่อถึง

บทเพลงเร่เร้าชวนรำ ได้มีนักศึกษาและผู้ฟังร่วมรำตามเสียงบรรเลงเพลงอันทันของอีสานอย่างคับคั่ง นักดนตรีทั้ง ๓ ได้แสดงเพลงลายต่างๆ เข้ากันได้นิท เมื่อเสียงแคนเริ่มขึ้น พิณและซอก็จะตาม ในการเล่นร่วมกันเช่นนี้หากแคนซึ่งเป็นต้นเสียงเกิดความรู้สึกจะแตกลายหรือเปลี่ยนท่วงที ก็ย่อมทำได้และพิณ-ซอก็จะตามได้โดยไม่ชักช้า จึงเห็นได้ว่าแคนอีสานมิได้สร้างเสียงสวรรค์แก่คนอีสานแต่เพียง ๑๖ จังหวัดเท่านั้น แต่มันได้แพร่กระจายความสุขเร่เร้าไปเกือบทั่วแดนไทยด้วย

มาถึงตอนนี้อาจจะมีบางท่านนึกอยากจะเป่าเป่าแคนลองดู แคนเป็นดนตรีพื้นบ้านที่เล่นง่าย เป่าง่าย แต่จะให้เพลงหรือลายต่างๆ ก็ต้องอาศัยครูเป็นผู้แนะนำ ในข้อเขียนอันสั้นนี้จะขอแนะวิธีเป่าแคนให้ดูพอเป็นตัวอย่างดังนี้ (กรณีที่เป็นแคนเจ็ดให้เอาหัวแม่มือทั้ง ๒ ข้างปัดรูของกู่แคนคู่แรก ส่วนนิ้วที่เหลืออีก ๓ นิ้ว คือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง จะได้นิ้วละ ๒ กู่ ไม่ใช่ใช้นิ้วก้อย)

บันไดเสียง	มือซ้าย	มือขวา
โด	หัวแม่มือ	นิ้ว ๑
เร	นิ้ว ๒	นิ้วนาง ๑
มี	นิ้วกลาง ๑	นิ้วนาง ๒
ฟา	นิ้วกลาง ๒ และนิ้วนาง ๒	—
ซอล	นิ้วนาง ๑	นิ้ว ๒
ลา	—	หัวแม่มือและนิ้วกลาง ๑
ท (ซี)	นิ้ว ๑	นิ้วกลาง ๒

ตัวอย่าง ๑

ซ้าย	○	○	○	○	○	○	○
	หัวแม่มือ	นิ้ว ๑	นิ้ว ๒	กลาง ๑	กลาง ๒	นาง ๑	นาง ๒
ขวา	○	○	○	○	○	○	○

ตัวอย่าง ๒

	โต	ที	เร	มี	ฟา	ซอล	ฟา	ซอล
ซ้าย	○	○	○	○	○	○	○	(○)
								
ขวา	○	○	○	○	○	○	○	(○)
	ลา	โต	ซอล	ลา	ที	เร	มี	ลา

ถ้าเป็นแคนแปด กูแคนจะเพิ่มอีกคู่หนึ่งเป็นคู่สุดท้าย ด้านซ้ายเป็น ซอล ด้านขวาเป็น ลา ดังที่เพิ่มเข้ามาในวงเล็บ (○) ตอนท้ายนั้นแล้ว ในตัวอย่างที่ ๑ เป็นวิธีวางนิ้วมือ หัวแม่มือบีตรูแรก ส่วนนิ้วชี้ บีตรูที่ ๒-๓ นิ้วกลางบีตรู ๔-๕ และนิ้วนาง บีตรูที่ ๖-๗ ตามลำดับ และในตัวอย่างที่ ๒ แสดงให้เห็นตำแหน่งของบันไดเสียงว่าอยู่ตรงไหน ในการเป่าแคน ผู้เป่าจะต้องบีตรูของบันไดเสียงพร้อมกันทั้ง ๒ รูตามที่แสดงไว้ เพราะจะต้องให้ได้เสียงคู่แปด (คือเสียงสูง-ต่ำ) ผู้เป่าจะต้องหัดให้มีความชำนาญไล่หาเสียงตามที่แนะไว้ว่า โต เร มี ฟา ซอล ลา ที อยู่ตรงไหน การหัดเป่าแคนฝึกกับการหัดพิมพ์ดีด คือการหัดพิมพ์ดีดเบื้องต้นต้องอาศัยสายตามองเป็นจนชำนาญแล้วจึงจะพิมพ์สัมผัสได้ ส่วนการเป่าแคนต้องอาศัยหู เพื่อคลำหาเสียงตามชั้นบันได คนตาบอดพิมพ์ดีดไม่ได้ ฉะนั้น คนหูหนวกก็เป่าแคนไม่ได้ฉะนั้น (วิธีเป่าแคนได้ข้อมูลจาก-วิรัช บุญกุล, เจริญชัย ชนไฟโรจน์, สำเร็จ คำโหมง)

ได้พูดถึงประเภทของแคน ลายแคนและวิธีเป่ามาแล้ว อาจจะมีหลายท่านที่สนใจใคร่รู้ว่าแคนมีประวัติเป็นมาอย่างไร อันที่จริงแคนมิใช่มีอยู่เฉพาะในอีสานเท่านั้น หากแต่มีชาติโบราณต่างๆ เช่น กะเหรี่ยงและจีนเป็นต้นใช้อยู่แล้ว แต่มีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันไปคนละแบบ ถ้าจะพูดกันละเอียดคงจะไม่ได้ประโยชน์มากนัก ในที่นี้พูดเฉพาะแคนอีสานก่อน และจะขอนำเรื่องจากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานมาเล่าสู่กันฟัง (เก็บความบางตอน) สาเหตุเกิดแคนนั้นเล่าสืบกันมาว่า ครั้งหนึ่งนายพรานคนหนึ่งไปล่าเนื้อ ได้ยินเสียงนกการเวก (บาลีว่า กรวีก) ร้องไพเราะจับใจมาก จึงเล่าเรื่องนี้ให้ชาวบ้านฟัง ครั้งนั้นสตรีคนหนึ่งอยากจะฟังเสียงนกการเวกยิ่งนักจึงขอติดตามนายพรานไปในป่า เมื่อได้ฟังจริงๆ

สตรีนั้นก็พอใจและติดใจยิ่งนัก อยากจะฟังอยู่บ่อยๆ นางจึงคิดว่า เราต้องทำเครื่องติดสติเบ้าสักอย่างที่มีน้จะให้เสียงไพเราะจับใจเหมือนกับเสียงนกตัวนี้ เมื่อกลับไปถึงบ้านแล้วนางก็พยายามทำเครื่องดนตรีทุกอย่างเพื่อให้มีเสียงเหมือนนก “แต่ก็มีเสียงโคม่วนหวานปานเสียงนกการเวก” ที่สุดนางก็ไปตัดไม้ไผ่ชนิดเล็กมาตัดแปลงแต่งเครื่องเสียงทดลองเป่าและตัดแปลงอยู่นาน จนสำเร็จได้เสียงไพเราะ “คือเสียงนกการเวกอีหลี” นางพอใจในผลสำเร็จครั้งนี้มาก ใครจะนำเครื่องเป่าที่ตนทำขึ้นนี้ไปทูลเกล้าฯ พระเจ้าปเสนทิโกศล นางจึงตระเตรียมทำหลายๆอันและหัดเป่าให้ชำนาญเป็นเพลงต่างๆแล้วจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อได้เป่าถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้งแรกพระองค์ตรัสว่า “เออ พอฟัง” เมื่อเป่าถวายอีกนางทูลถามว่า “เป็นจังใด ม่วนพระทัยผู้ข้า” พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสว่า “เออ เทือนแคนแท้” นางจึงทูลถามว่า “เครื่องดนตรีอันนี้ควรชื่อนี้อย่างไร” พระองค์ตรัสว่า “สูงเอ็นเครื่องดนตรีนั้นว่า “แคน” ตามคำเว้าคำจาของเขาน”

ตั้งแต่บัดนั้นมา คนทั้งปวงจึงเรียกว่า แคน สืบมาจนเท่าทุกวันนี้

อนึ่ง สำหรับท่านที่มีแคน ผมใคร่ขอเสนอแนะ วิธีเก็บรักษาแคนไว้เพื่อให้ทนทานดังนี้

๑. ควรใช้ถุงผ้าหรือถุงพลาสติก กันตัวสัตว์ต่างๆ เข้าไปทำลายคันแคน
๒. อย่าให้ถูกแดดหรืออย่าเก็บไว้ในที่ร้อน
๓. อย่าแขวน อาจจะลวงหล่นแตกได้
๔. ใส่ตุ้มได้ยิ่งดี ไม่เป็นอันตรายแก่แคน
๕. ถ้าเป่าไม่ดัง ให้ถอดก้นแคนที่ไม่ดังนั้นออก แล้วตรวจดูที่คันแคน ใช้เข็มแคะที่คันหรือใช้ปากคุดูว่ามีอะไรติดขัดที่คัน เมื่อมีเสียงดังแล้วค่อยๆ ใส่เข้าที่เดิม และอย่าให้ขลุ่ยติดคัน

๖. พยายามนำออกมาเป่าบ่อยๆ สัปดาห์ละครั้ง เพื่อให้คันได้ทำงานอยู่เสมอ

ของใดก็ตามที่เรารู้จักรักษา ของนั้นก็จะมีค่าอยู่นาน

เรื่องแคนเวลานี้มีแพร่หลายไปยังส่วนต่างๆ ของประเทศไทยแล้ว โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครมีเล่นกันมาก ทั้งเล่นเดี่ยว เล่นเป็นคณะและประกอบกับการร้องของคณะหมอลำเป็นต้น มีนักศึกษาในมหาวิทยาลัยหลายแห่งตั้งกลุ่ม หรือชมรมกันฝึกและเล่นแคน

อิสาน นอกจากยังเป็นสินค้าจำหน่ายแก่คนไทย คนต่างชาติอีกมากมายทั้งในกรุงและชนบท บางบ้านก็ใส่ตุ้มไวโซ้วแต่ก็เป่าไม่เป็น และบางครั้งก็มีผู้เอาแคนไปเป่าขอทานด้วย นับว่าเครื่องดนตรีชนิดนี้ เป็นที่รู้จักและนิยมแพร่หลายมากกว่าดนตรีชนิดอื่น ๆ และขอฝากการส่งเสริมสนับสนุนไปยังช่างผู้ทำแคนทั้งหลายว่า ขอให้รักษาอาชีพและฝีมือการทำแคนนี้ต่อไปให้นานและให้ดีที่สุด

พิณ

คำนี้มาจากภาษาบาลีว่า “วีนา” เป็นเครื่องดนตรีที่มีสายใช้ดีด มีรูปร่างต่าง ๆ กัน ต้นกำเนิดเดิมมาจากสายธนู คือเมื่อถึงสายที่คันธนูให้ตรึงเวลาดีดที่สายจะมีเสียง จึงวิวัฒนาการมาเป็นพิณตามลำดับ จากหลักฐานที่นักโบราณคดีค้นพบนั้น เชื่อว่าพิณ มีมาแล้วประมาณ ๒๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาล พวกนิโกรโบราณบางพวกทำรูปพิณคล้ายธนูแต่เป็นไม้ ๒ ท่อนต่อกันหักมุมใช้สาย ๔ หรือ ๕ เส้นซึ่งระหว่างท่อนไม้สองท่อนนั้น ซึ่งเรียกเป็นภาษาเขาวัวแนนคำ (Nanga) ในอียิปต์ประมาณ ๑๑๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ก็มีพิณใช้หลายชนิด หลายขนาด มีสายมากบ้าง น้อยบ้าง แต่รูปร่างเป็นวงโค้งครึ่งคล้ายรูปสระ ๖ ตรงโคนก็จะทำเป็นโพรงให้มีเสียงก้องพบบนนครีบีสมาก ในกรีกรูปร่างพิณคล้ายกับกบหรือคางคกท่อนหลัง (คือตัดขาหน้าออก) โดยใช้ไม้ ๒ ท่อนต่อที่โพรงกะโหลกแล้วดัดปลายให้โค้งเข้าหากัน ตรงปลายสุดก็มีเหล็กหรือไม้ยึดให้เป็นราวไว้ แล้วมีสายพิณโยงจากราวนั้นมาที่ตัวโพรงดูก็เหมือนกบนอนหงายกรีกนิยมพิณตั้งแต่ ๓ สายถึง ๑๐ สายเรียกว่าไลรา (Lyra) ต่อมาเรียกไลร์ (Lyre) ซึ่งถือเป็นดนตรีที่มีเกียรติมักใช้กับเทพเจ้าหรือวิญญาณแห่งสวรรค์ เทพอพอลโล ซึ่งเป็นเทพแห่งศิลป เมื่ออยู่ในลักษณะนักดนตรีก็มักจะถือพิณ ๓ สาย กรีกยังถือพิณเป็นสัญลักษณ์แห่งศุริยางคศิลป์ด้วย พิณกรีกมีหลายชนิดมีรูปร่างที่แตกต่างออกไปอีก แต่โครงสร้างคล้าย ๆ กัน (การเล่น พวกอียิปต์นั่งกับพื้นแต่กรีกนั่งเก้าอี้หรือยืนเล่น)

อินเดียก็มีมานานประมาณยุคพราหมณ์ (๑๐๐๐ ปีก่อน พ.ศ.) ในสมัยที่เจ้าชายสิทธัตถะบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก พระพรหมได้นำพิณ ๓ สายมาติดให้ฟัง เพื่อเตือนพระสตีว่า

อย่าหักโหมเกินไป จงดำเนินสายกลาง เหมือนพิน ๓ สายถ้าตึงเกินไปก็ขาด หย่อนเกินไปก็ไม่ตึง ให้พอดีๆ ก็จะมีเสียงไพเราะ นอกจากนี้เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นยามาแล้ว ได้เสด็จลาลงสู่มนุษย์โลกนั้น ก็ปรากฏว่าปัญญาธิชระเพทบุตรได้บรรเลงพิน ตามเสด็จลงมาส่งด้วย และดูเหมือนว่า อินเดียสมัยพุทธกาล พินจะเป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับความนิยมมากกว่าอย่างอื่น และก็มีหลายขนาดหลายแบบเช่นกัน ชาวเขาแถบคอเคซัสก็ใช้พินลักษณะคล้ายแนคค่าของนิโกร แต่มีสายมากถึง ๑๕ สาย แต่ละสายทำด้วยหางม้าควั่นรวมกัน ๖-๗ เส้น สูง ๒ ฟุต ในพม่าก็มีพินขนาดใหญ่ คล้ายเรือหัวเรียวอน เรียกว่าโซงหรือซวง Soung)

ในประเทศไทยเข้าใจว่าจะมีพินใช้มาแล้วก่อนสมัยที่เราตั้งตนเป็นอาณาจักรสุโขทัยอย่างช้าก็สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) ส่วนภาคอีสานนั้นคงได้รับอารยธรรมอินเดียไปจากขอมสมัยฟูนาน ส่วนทางล้านหนือคือลาว คงรับอารยธรรมพุทธศาสนามาอย่างเดียวมาตลอดไม่เปลี่ยนแปลงคืออย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ อีสานนิยมพิน ๓ สาย (๔ สายคงมีน้อย) ใช้ดีก็ทั่วๆ ไปทั้งเวลาว่างและเวลาว่าง หนุ่มๆ นิยมใช้เสียงพินเป็นสื่อความสนใจจากสาวรองลงมาจากแคน คือเวลาหัวค่ำจะไปคุยสาว (หลินสาวซึ่งปัจจุบันนี้เรียกเล่นสาวตามหมู่บ้านหรือตามช่วงต่างๆ หนุ่มๆ ก็จะดีพินเดินไปตามหมู่บ้าน ตามตรอกเป็นการสร้างบรรยากาศในยามราตรีให้ชื่นฉ่ำวังเวงเร้าอารมณ์รักได้ดี

พินอีสานนิยมทำด้วยไม้ขนุน (หมากมี้) หรือไม้มะม่วงโดยเอาทั้งท่อนมาแกะเป็นรูปตามที่ต้องการแล้วเจาะกระโหลก (กลองเสียง) ให้ลึกประมาณ ๒ นิ้ว แล้วมีกระดานอีกแผ่นมาปิดด้านหน้าแล้วจึงชิงสายทับหย่องไปยังคันหรือทวน เมื่อก่อนนิยมใช้หางม้าหรือไหมทำสาย ปัจจุบันใช้ลวดเหล็กเส้นเล็กๆ หรือลวดสายเบรครถจักรยานแทน เพราะหาง่ายและเหนียว การเรียกชื่อส่วนใหญ่เรียกพิน แต่บางหมู่เช่นแถบจังหวัดอุบลราชธานีเป็นต้น เรียก “ซุง” อาจจะเป็นเพราะเอาท่อนไม้ทั้งท่อนมาทำกระมังจึงเรียกซุง ส่วนแหล่งที่ทำพินในอีสานนั้น มีอยู่ทั่วๆ ไปทุกจังหวัด ที่ผมไปเห็นมากที่สุดพินและซอซายก็มีที่อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และที่อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคามเป็นต้น พินอันละประมาณ ๑๕๐ ถึง ๓๐๐ บาท ส่วนซอกก็มีตั้งแต่ ๑๐๐ บาทจนถึง ๔๐๐ บาท

ทางภาคกลางบางที่ก็เรียกพิณว่า “กระจับปี” ก็มี ที่กล่าวนี้หมายถึงพิณที่กะโหลก (กล่องเสียง) หน้าแบนราบอย่างธรรมชาติ แต่พิณของไทยที่ต่างออกไปยังมีอีกคือ พิณน้ำเต้า และพิณเทียะ

พิณน้ำเต้า มีสายเดี่ยว คงมาจากอินเดียเช่นกันดังเพลงที่ชื่อว่า “พราหมณ์ตีคิน้ำเต้า” พิณชนิดนี้เอาเปลือกผลน้ำเต้ามาตัดตรงกลาง เอาด้านซ้ายหรือขวา แล้วนำมาตรึงติดไว้กับคัน (ทวน) ของพิณแต่แปลกตรงที่หันปากออกตรงข้ามกับสาย โยงสายมาผ่านตรงขั้วน้ำเต้าแล้วจึงไปยังปลายคัน (ทวน) จึงเหมือนกับคันธนูที่ตีคผลน้ำเต้าไว้ด้านหลัง แล้วดึงสายธนูมาเกี่ยวที่ขั้วนั่นเอง พิณชนิดนี้มีสายเดี่ยว

พิณเทียะ (เปียะ) รูปร่างคล้ายพิณน้ำเต้าแต่มี ๒ สาย และคันโคของคัน ก็มีเสาเล็กๆ ๒ เสาไว้สำหรับผูกสายพิณ โยงไปผ่านขั้วน้ำเต้าเหมือนกัน พิณทั้ง ๒ ชนิดนี้เวลาเล่นต้องถอดเสื้อ (ผู้หญิงไม่นิยมเล่น) แล้วหันปากผลน้ำเต้าเข้าประทับกับหน้าอกหรือพุงตนเอง ใช้มือซ้ายจับคันแล้วคอยกดสายให้หย่อนหรือตึงเป็นเสียงตามต้องการ ใช้มือขวาตีคคนที่เล่นเก่งๆ สามารถจะขยับปากน้ำเต้า (กล่องเสียง) ให้ปิดเปิดเห็นพุง เพื่อให้เกิดเสียงทุ้มแหลมได้ แต่ถ้าใส่เสื้อเสียงจะไม่ไพเราะ ที่ให้ถอดเสื้อก็เพราะอย่างนี้เองมิใช่ออย่างอื่น พิณ ๒ ชนิดนี้ภาคอื่นๆ ไม่ค่อยนิยมแต่ไปมีมากทางภาคเหนือ ใช้ตีเวลาไปเฝ้าสาวเช่นเดียวกับอีสานใช้พิณหน้าแบนไปเล่นสวานนั่นเองทางภาคอื่นๆ ปัจจุบันนี้ไม่มีด้วยซ้ำ ภาคเหนือจึงควรจะอนุรักษ์และปรับปรุงให้ดีขึ้น

เมื่อพูดถึงพิณก็อยากจะพูดต่อไปอีกเสียด้วยว่าพิณเป็นเครื่องดนตรีที่มีชื่อเสียงรู้จักเล่นกันมานานและทั่วไป ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ได้มีการปรับปรุงศิลปการแสดงใหม่ แล้วกำหนดให้มีดนตรีมีบันไดเสียงถึง ๗ เสียง (แบบ Diatonic Scale) ดังนั้นพิณก็ได้พัฒนาขึ้นให้มี ๗ เสียงด้วยต่อมาอีกประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๓ ซอคบรูกเกอร์ นักเล่นพิณชาวบาวเรียก็ได้สร้างกระเบื้อง ๕ อันติดที่ฐานสำหรับเป็นแกนเหยียบดึงสายให้ตึงแทนการบิดที่ลูกบิดจากนั้นประมาณหนึ่งศตวรรษ มาเซบาสเตียน เฮอร์ด ชาวเมืองสตราสบูร์ก ก็ได้สร้างพิณแบบใหม่ขึ้นเป็นพิณใหญ่ที่มีเสียงแบบสากลเรียกว่า Diatonic Harp หรือ Dobeacion Harp คือใหญ่มีสายถึง ๔๖ สายทีเดียว ขึ้นเสียงเรียงตามลำดับได้ ๗ เสียงเหมือน Diatonic Scale เลย จากนั้นพิณก็ได้รับการปรับปรุงต่อๆ มาจนทุกวันนี้ (ส่วนกีตาร์นั้น เกิดหลังพิณ

เข้าใจว่าเป็นของตะวันออกซึ่งพวกแขกมัวร์ได้นำไปเผยแพร่ในสเปนประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ครั้นนั้นกีตาร์มี ๔ สาย ต่อมาพุทธศตวรรษที่ ๒๒ วิเซนเต เอ สปีเนล ชาวสเปน ได้เพิ่มเป็น ๕ สายและดัดแปลงเป็นกีตาร์สเปนไป และพึงจะแพร่ไปทั่วยุโรปในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้เอง (ใหม่กว่าพิณมาก)

ชื่อหรือทำนองเพลง อีสาน เรียกว่า “ลาย” เช่นเดียวกับแคน เช่น ลายลมพัดพร้าว ลายเมฆทอดอก ลายแม่ช้างกล่อมลูก ลายวัวขึ้นเขาเป็นต้น บางทีก็บรรเลงไปพร้อมๆ กับแคนด้วยเป็นลายเดียวกัน เสียงเข้ากันสนิทกลมกลืนน่าฟังมาก แต่ไม่นิยมดัดพิณประสานเสียงหมอลำ เพราะเสียงพิณสั้น ไม่สามารถเอื้อนให้ยาวไปตามเสียงหมอลำได้ ส่วนแคนนั้น จะให้สั้นยาวก็ทำได้ จึงเหมาะกับหมอลำ

ขอ

ขอเป็นเครื่องดนตรีชนิดดี ซอมีหลายชนิดคือซอด้วง ซอสามสาย ซออู้ และซอโหม่ง

ซอด้วงมี ๒ สาย คือสายเอกกับสายทุ้ม ตัวที่อุ้มเสียงเรียกว่า “กระบอก” ทำด้วยไม้หรืองาช้างยาวประมาณ ๑๐ ซม. ไม้ที่นิยมทำคือไม้ชิงชัน ไม้ค่าง หรือรากลำเจียก (อย่างง่าย ๆ ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่หรือกระป๋องขนมปังก็มี) ที่ปากกระบอกหุ้มด้วยหนังงูเหลือมหรือหนังลูกวัวหนังแพะก็ได้เพราะอ่อนและบาง (หนังกบตัวโตๆ ก็เคยเห็นใช้กันในภาคอีสาน) ต่อจากกระบอกมีคันตั้งขึ้นไปเรียกว่า “ทวน” ยาวประมาณ ๗๐-๘๐ ซม. ที่ปลายคันก็มีรูปร่างสำหรับม้วนสาย มีลูกบิดสำหรับพันปลายสาย ๒ ลูก เนื่องจากด้วงเป็นซอเสียงแหลม (อีสานเรียกเสียงทอง) จึงใช้สายที่ทำด้วยไหมหรือเอ็นเส้นเล็กๆ ซอต้องมีคันชักมาสีจึงจะเกิดเสียง คันชักมักจะทำด้วยไม้ไผ่มีเส้นหางม้ารวมกันราว ๑๐๐-๑๕๐ เส้นซึ่ง เส้นหางม้าอยู่ระหว่างสายซอทั้ง ๒ สาย และมักจะทากายสนที่หางม้าเพื่อให้เกิดความฝืดเวลาสีจะได้มีเสียง ที่หนังหน้าปากกระบอกที่สายซอผ่านจะมีไม้รองเรียกว่า “หย่อง” หนุนให้สายทั้ง ๒ มิให้แนบชิดกันกับหน้าซอ และเป็นตัวเชื่อมเกิดเสียงด้วย ตรงกลางของคันหรือทวนจะมีไหมผูกมัดสายทั้ง

๒ ให้ชีวิตพอควรกับกันเรียก “รัดอก” การที่เรียกชอชนิดนี้ว่า “ชอด้วง” ก็เพราะมันเหมือนกับ กับดักสัตว์ที่เรียกว่า “ด้วง” ที่เขาใช้ดักหนู ตุ่น และกระรอก ชอด้วงใช้บรรเลงในวงดนตรีต่างๆ เช่นเครื่องสาย มโหรีกันตรึมเป็นต้น หรือสืเล่คนเดียวๆ หรือคลอไปกับการร้องเพลงก็ได้ แต่นิยมสืซอไปคู่สาวเหมือนพิน เสียงชอสามารถจะทำให้สั่นหรือยัดเสียงให้ยาวให้โหยหวนได้ เพราะเสียงมันแหลม

ชอสามสาย ลักษณะคล้ายชอด้วงหากแต่มีทวนทั้งท่อนบนและท่อนล่าง และกระบอกที่หุ้มเสียงจะทำด้วยกะลามะพร้าวเรียกว่า “กะโหลก” คล้ายกับกะโหลกพิน ทวนจะยาวมากประมาณ ๑.๒๐ เมตร นิยมทำด้วยยางช้างหรือไม้แก่นที่กลึงตอนปลายให้สวยงาม มีลูกบิดสอดขวางทวนบน ๓ ลูกสำหรับพันปลายสาย ส่วนทวนล่างต่อจากกะโหลกลงไปอีกกลึงให้สวยงามและเรียวแหลมลงไป เลี่ยมปลายด้วยโลหะให้แข็งเพื่อบีบลงกับพื้นได้ สายทั้งสามซึ่งจากทวนท่อนล่างผ่านหน้ากะโหลกที่หุ้มด้วยหนังเหมือนชอด้วง มีหย่องรับกับกัน ไปผูกที่ลูกบิดปลายทวนท่อนบน กันชักเหมือนชอด้วงแต่อาจจะงอนและสวยกว่าและอยู่แยกต่างหาก มิได้สอดติดอยู่ระหว่างสายเพราะมันมีสาย ที่สำคัญอีกอย่างของชอสามสายคือ “ถ่วงหน้า ใช้ติดกับหนังหน้าชอตอนบนด้านซ้าย ถ่วงด้านนี้ทำด้วยโลหะประดิษฐ์ให้สวยงาม บางทีคนรวยอาจจะทำด้วยเพชรหรือพลอยก็ได้ และต้องให้หนักได้สัดส่วนกับหน้าชอด้วยจึงจะมีเสียงไพเราะ

ชอสามสายที่มีอะไรสวยงามติดกับชออื่นก็เพราะว่า มักจะใช้ในพระราชพิธีสมโภชต่างๆ ด้วย เช่นขับกล่อมพระมหาเศวตฉัตร กล่อมพระราชาเมื่อขึ้นระวาง เป็นต้น (เรียกว่าวงขับไม้) นอกจากนี้ก็ทำหน้าที่คลอเสียงขับและบรรเลงเพลงแทรก วงมโหรีโบราณซึ่งมีผู้บรรเลง ๔ คนก็มีชอสามสายอยู่ด้วย (คือ ชอสามสาย-กระจำปี-ทับหรือโทน-และกรับพวง) ดังนั้นจึงเป็นประเพณีต่อมาว่า วงมโหรีจะต้องมีชอสามสาย แต่ถ้าจะใช้เดี่ยวเป็นส่วนตัว ก็มักจะเป็นคนมีเงิน คนธรรมดานิยมใช้ชอด้วงชออุ๊แทน

กะลามะพร้าวที่ใช้กะโหลกชอนนี้ต้องมีรูปร่างงาม พูทั้ง ๓ หนุนขึ้นคล้ายหัวช้าง ซึ่งพันธุ์เช่นนี้ก็หายากอยู่ เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงชำนาญการสืซอสามสาย เมื่อทรงทราบว่าสวนของใครมีมะพร้าวพันธุ์ดีเช่นนี้ ก็จะพระราชทาน “ตราภูมิคุ้มห้าม” แก่เจ้าของสวนไม่ต้องเสียภาษีอากร ทำให้เจ้าของสวนเอาใจใส่บำรุงมะพร้าวพันธุ์นี้

เป็นอย่างดี และมีหลักฐานตามจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ ว่า (พ.ศ. ๒๓๕๒) เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมมีหนังสือถึงพระยานครศรีธรรมราช ส่งให้ขอหนังสือแพะที่ตี มาทำขอและกลองแขกเป็นจำนวนมาก เพราะที่กรุงเทพไม่มีหนังสือตี เป็นต้น

ขออุ มีลักษณะคล้ายกับขอค้วงมาก ขนาดคันหรือทวนก็เท่ากัน จะต่างก็เพียงแต่นิยมทำให้กลมและตรง ส่วนขอค้วงนิยมเหลี่ยม และงอนไปด้านหลังเล็กน้อยนอกนั้นเหมือนกัน อนึ่งกระบอกอุ้มเสียงก็ทำด้วยกะลามะพร้าวจึงเรียกว่า “กะโหลก” เหมือนขอสามสาย แต่การตัดกะลามะพร้าวผิดกัน คือตัดตามยาวให้พวยข้างบน พวยข้าง ๒ พวยอีกพวยหนึ่งไปทางด้านหลัง พวยด้านหลังเป็นพวยสำคัญที่จะต้องมีการพ่นขึ้นออกอย่างสวยงาม ปลายพวยด้านหลังแกะสลักเป็นลวดลายสวยงาม และทำหน้าที่เป็นรูระบายอากาศด้วย

ขออุมี ๒ สายแต่ก็มีเสียงต่ำหรือทุ้ม ดังนั้นจึงเรียกขอชนิดนี้ว่าขออุ ขออุใช้บรรเลงอยู่ในวงมโหรี ปี่พาทย์ไม้นวม และปี่พาทย์ตึกคำบรรพ์ ทำหน้าที่หยอกล้อยั่วเย้ากระตุ้นอารมณ์ให้สนุกสนาน โดยเฉพาะประกอบการเล่นหุ่นกระบอก ทำหน้าที่สืบลำไปกับการร้องทำนองสังขาร (ทำนองหุ่นกระบอก) ได้ดีนัก นอกจากนั้นก็ใช้กับการแฉ่อยขอด้วย

ขอโอ้ เป็นขอที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษ ลักษณะคล้ายขออุแต่ใหญ่กว่า ส่วนที่อุ้มเสียงมี ๒ ชนิด ทำด้วยกะลามะพร้าวเหมือนขออุก็มี ทำด้วยกระบอกไม้เหมือนขอค้วงก็มีแต่สั้นและใหญ่กว่า เสียงจึงตึงโอ้ๆ เลยเรียกขอโอ้ ขอชนิดนี้ฟังคึกคักกันในปลายรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่ไม่ได้รับความนิยมจึงเลิกสร้างขึ้นไป ไม่มีคนสืบทอด

ขอสามสายข้างต้นนี้มีใช้ทั้งในภาคกลางและภาคอีสาน (ภาคเหนือเรียกสะล้อ) แต่ทางภาคอีสานนั้น ความนิยมมีน้อยกว่าพิณแคน คนที่จะเก่งด้านสีซอก็ก็น้อยกว่าพิณแคนที่พบส่วนมากมักจะเป็นอีสานใต้เช่นบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ เป็นต้น อาจจะเป็นเพราะว่าส่วนนี้ไม่เก่งเป่าแคนก็ได้

ขออีสานคงจะได้รับอิทธิพลมาจากจีนเพราะจีนเล่นขอมานาน จากนั้นซอกก็คงแพร่ต่อมายังลาวและไทยกลุ่มต่างๆ สมัยที่เรายังไม่มีอาณาจักรไทย ปรากฏในประวัติว่าขงจื๊อใช้เวลาว่างในการเผยแพร่การศึกษา และเล่นดนตรี มีขอเป็นต้น วันหนึ่งขงจื๊อกำลังสีซออยู่ในบ้านพัก มีคนแบกหญาผ่านมาได้ยินเสียงขอเข้า หลังจากยืนฟังอยู่ชั่วครู่ชายแบกหญา ก็กล่าวขึ้นว่า

“คนที่บรรเลงดนตรีนี้ ดูเป็นคนมีอุดมการณ์เสียจริงๆ” ต่อมาอีกรุ่นหนึ่งเขาก็พูด
ต่อไปว่า

“แต่รู้สึกว่าย่างเป็นคนจริงจังกับชีวิตมากเกินไป เสียงดนตรีเร้าเร้ากังวาล ผู้
บรรเลงคงมีกังวาล เกรงผู้อื่นจะไม่รู้คุณค่าของตน เฮ้อ... เมื่อไม่มีใครเข้าใจเรา ก็ปล่อย
มันไปตามเรื่อง ทำไมเอามาเป็นกังวาลด้วยหนอ เหมือนเราจะข้ามน้ำ ถ้าน้ำลึกก็ว่ายข้ามไป
ถ้าน้ำตื้นก็เพียงแต่ตัวช้ำย่ำลุ่มข้ามไป จะไปมัวทุกข์ร้อนทำไมกันนะ”

ขงจื้อได้ยินจึงตอบว่า “ถ้าปฏิบัติได้อย่างนั้นก็เลิกยุ่งยากเท่านั้น”

(ขงจื้อเกิดหลังพระพุทธเจ้า ๗๑ ปี)

ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน
จะเปิดสอนดนตรีอีสานแก่ท่านที่สนใจ

พิณ - แคน - ซอ

ก็จะรวมอยู่ในนั้นด้วย

สนใจโปรดติดต่อเวลาเย็นๆ ที่

- ๒๒๓๘๗๓๕

- ๔๒๔๐๐๔๖

เจ้าหัว - จวน้อย

สิริวัฒน์ คำวันสา

อีสานเรียกพระว่า “เจ้าหัว” เรียกสามเณรว่า “จวน้อย” และเรียกเด็กว่า เถรวัดหรือสังกริ เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบคำเหล่านี้ไว้บ้าง เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมภาษาถิ่น จึงขอลำถึงเรื่องราวของเจ้าหัว - จวน้อยไว้เป็นแนวทางดังต่อไปนี้

อีสานรับนับถือพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งที่ขอมมีอำนาจ (ควมพิศดารมีในเล่มต่อไป) แต่เวลานั้น ๒ ผังแม่น้ำโขงยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อีสานกับลาวอาจจะมีการติดต่อคนเดียวกัน วัฒนธรรมเหมือนกัน ดังนั้นคำที่ใช้กับพระเณรจึงเหมือนกัน แต่เรื่องสมณศักดิ์ไม่เหมือนกัน การบวชถือเป็นประเพณีที่สืบต่อมาช้านาน โดยที่มีความนิยมกันว่า ลูกชายที่ไม่ได้บวช จะเป็นชายไม่สมบูรณ์ ดังนั้นจึงต้องบวช อย่างน้อยเป็นสามเณรก็ยังดี แต่ว่าแม่จะถือเช่นนั้นการบวชก็ยังแบ่งออกตามความมุ่งหมายใหญ่ๆ ถึง ๔ ประเภท คือ

๑. บวชตามประเพณี ประเภทนี้บวชตามความเชื่อถือของชาวบ้านดังกล่าวนำมาแล้ว เหมือนกับภาคอื่นๆ เช่นที่กรุงเทพฯ เป็นต้น แต่การบวชมักจะเป็นเดือน ๖ - ๗ (ดูเรื่องเซ็งบั้งไฟ) ทันฤดูฝน และสึกเมื่อรับภรรยาแล้ว

๒. บวชหน้าศพหรือบวชจุศพ (บวชหน้าไฟ) เมื่อผู้ใหญ่ตายลูกหลานก็จะศรัทธาสละเวลาบวชจุศพไปบ่าช้า เพราะพื้นบ้านเขาห้ามศพไปบ่า มิได้เผาในวัด การจุศพถือเป็นการนำวิญญาณผู้ตายไปสู่สวรรค์ ดังนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ก่อนตายจะสั่งลูกหลานไว้ให้บวชจุศพท่านด้วย ชายบางคนอาจจะบวชถึง ๒ - ๓ ครั้ง เพราะมีญาติหลายคน การบวชจุศพนี้บวชไม่นาน ๓ วัน ๗ วัน ๑ เดือนก็ได้

๓. บวชบ่า (บวชบน) การบวชชนิดนี้เป็นการบวชแก้บน คือได้บนบานกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่า ถ้าหายป่วยหรือชนะความ หรือทำอะไรสำเร็จจะบวชให้สัก ๕ วัน ๑๐ วัน ๑๕ วัน แล้วแต่จะบนไว้ การบนนี้จะบนให้ตนเอง หรือบนให้พ่อแม่ก็ได้ และเมื่อบวชแล้วจะสึกหรืออยู่ต่อก็ได้ทั้งนั้น เพราะตอนบวชได้บวชถูกต้องแล้ว ประเพณีนี้คงได้มาจากจีนแน่

เพราะเงินต้องการอะไรกับนพระเจ้า เมื่อสำเร็จก็เก็บน ถ้าไม่สำเร็จก็ไม่ต้อง วิธีนี้เป็นวิธีตอบแทน ผิดกับอินเดีย คืออินเดียต้องสังเวยก่อน เลี้ยงเทพให้สำราญก่อนแล้วจึงขอ เช่นการบูชาญ การสังเวยต่างๆเป็นการเลี้ยงล่วงหน้าทั้งนั้น คิดว่าเมื่อเทพเอิบอิ่มแล้วคงจะไปรทประทานรางวัลให้ การบวชบาจะเกิดมาตั้งแต่สมัยไคยังไม่พบหลักฐาน พิจารณาตามวิธีการแล้ว ดูเหมือนเป็นการชดเชยสิ่งที่ได้มา คือเมื่อโซคติมา ก็ยอมบวชทรมานตนเองเป็นการตอบแทนสิ่งนั้น การบวชมิใช่สบาย คนที่คิดว่าบวชเพื่อสบายก็คือบวชเพื่อไปนรก บาลีว่า “การบวชเป็นทุกข์” มิใช่สุข ฌณาสานว่า

“ทุกข์แต่ในโลกนี้บ่ท้อบวชเป็นสงฆ์ ทุกข์แต่ในโลกบ่ท้อทงศีลสร้าง ภายในซ้อนคือทวงนขถิ กุฎิกว้างต่อกว้างนอนได้กับเย็น”

๔. บวชเรียน ประเภทหลังเป็นคนรักรู้ รักเรียน รักปฏิบัติ ต้องการหาวิชาความรู้ เพราะวัดเป็นมหาวิทยาลัย วิชาการต่างๆอยู่ที่วัด แม้แต่ตำราพิชัยสงครามพระก็สอนได้ ผู้จะเรียนจริงๆทางธรรมบาลีต้องบวช ประเภทที่ ๔ นี้ยังแบ่งเป็นเรียนเพื่อโลกียและเรียนเพื่อโลกุทธะด้วย คือประเภทเรียนเพื่อโลกียจะต้องสึก แต่ที่เรียนเพื่อโลกุทธะนั้นจะไม่สึกคือบวชปฏิบัติต่อไปเลย ประเภทหลังสุดนี้แหละที่ดำรงความเป็นพระตลอด และมรณะในชีวิตพระด้วย

การบวชทั้ง ๔ ประเภทนี้จะบวชพระหรือบวชเณรก็ได้ทั้งนั้น ปกติถ้าบวชเป็นสามเณรมักจะเริ่มเมื่ออายุ ๑๓ ถึง ๑๕ ปี ถ้าอายุ ๒๐ ปีแล้วก็บวชพระ รายละเอียดก็เหมือนภาคอื่นๆแต่ว่าครั้งโบราณนั้น สามเณรอีสานลาสิกขาได้ไม่มีกำหนด บางทีมีความจำเป็นลาสิกขาไป ๒ วันกลับมามบวชใหม่อีกได้ เพราะพระผู้ใหญ่ในวัดนั้นเป็นอุปัชฌาย์เอง ปีหนึ่งสึก ๒ ครั้งก็ได้แล้วแต่อุปัชฌาย์จะอนุญาต หรือบางทีน้ำท่วมข้าว โยมมาขอเณรไปช่วยอุปัชฌาย์ก็อนุญาตให้ไปช่วยเกี่ยวข้าวด้วย เพราะไม่ผิดศีลข้อใดของสามเณร ต่อมาความนิยมเช่นว่านี้ก็ค่อยๆหมดไป เณรก็ทำอะไรให้เหมือนๆพระมากขึ้น ส่วนพระนั้นบวชแล้วจะอยู่หรือสึกก็ให้เด็ดขาดไปเลย ถ้าสึกถึง ๓ ครั้ง ชาวบ้านจะไม่นับถือ (ชาย ๓ โปสถ์ต้องห้าม)

เหตุใดจึงเรียกเจ้าหัว - จัวน้อย

สันนิษฐานตามรูปคำแล้วน่าจะเป็นการกลายเสียง คือเดิมทีเดิยน่าจะเรียกพระว่า พระคุณเจ้าเหนือหัว หรือพระเจ้าเหนือหัว การเรียกพระว่าเจ้านั้นในสมัยอยุธยาที่เคยพบ ทาง

อีสานคงจะเรียกพระคุณเจ้าเหนือหัวว่า “เจ้าหัว” เพราะบางทีเขาก็เรียกพระว่า “หม่อม” เช่น เรียกพระภิกษุแดงว่า หม่อมแดง เป็นต้น ปัจจุบันนี้เขายังใช้คำนี้อยู่ ก็คงจะมาจาก พระคุณเจ้าเหนือศีรษะหม่อมนั่นเอง เมื่อเรียกพระเป็น “เจ้าหัว” ก็เลยเรียกเณรว่า “เจ้าหัวน้อย” เพราะเล็กกว่าพระ เมื่อเรียกรวมกันจึงเป็น “เจ้าหัว-เจ้าหัวน้อย” ต่อมากลายเสียงมาเป็น “เจ้าหัว-จ้วน้อย” ปัจจุบันนี้เรียกสั้นๆ ว่า “จั่ว” เฉยๆ ก็มี ถ้าเป็นเณรน้อยเรียก จ้วน้อย ถ้าเป็นเณรโตหรือบวชนานเรียก “อ้ายจั่ว” แต่คนอีสานสมัยใหม่เรียก “พี่เณร” หรือ “อ้ายเณร”

สมณศักดิ์ของเจ้าหัว

คำว่าเจ้าหัวเป็นคำเรียกพระโดยทั่วไป แต่ถ้าจะแยกออกตามฐานะพรรษาหรือคุณสมบัตินั้นแล้ว เจ้าหัวจะมีหลายระดับ คือ

๑. หม่อม คือพระบวชใหม่ หรือเก่าแต่ยังไม่ได้หาค
๒. ญาชา คือพระที่หาคแล้ว
๓. ญาครู หรือพระที่หาคครั้งที่ ๒
๔. หลักคำ คือพระเถระเทียบเจ้าคณะจังหวัด

หม่อม คือพระที่บวชใหม่ ทางเวียงจันทน์เรียกว่าสำเริง

ญาชา คือพระที่ทำพิธีหาคแล้ว เมื่อมีพรรษาพอสมควรโดยประมาณก็ ๕ พรรษามีพิธีหาค (รดน้ำ) หรือเรียกเป็นภาษากลางว่า “สร่งน้ำ” นั่นเอง พิธีการหาคนั้นพระทำกันเองไม่ได้ ชาวบ้านเขาจะพิจารณาของเขาเอง เมื่อเห็นว่าพระรูปใดมีพรรษาพอสมควร และมีคุณสมบัติน่าเลื่อมใส ชาวบ้านจะพร้อมใจกันทำพิธีหาค มีการเตรียมธูปบริวาร (บริวาร ๘) มีบาตร จีวร เป็นต้น รอไว้แล้วนำพานดอกไม้รูปเทียนไปนิมนต์พระรูปนั้น โดยไม่รู้ตัวล่วงหน้าว่าญาติโยมจะขอรดน้ำให้ท่าน เมื่อท่านรับพานดอกไม้ก็แสดงว่าตกลงให้รด แต่บางรูปท่านอยากจะสึกท่านก็ไม่รับ เพราะถ้ารับแล้วสึกก็เสียคายบาตรจีวรที่ญาติโยมเตรียมมา อาจจะทำให้ศรัทธาตก ท่านจึงปฏิเสธ แต่ส่วนมากก็มักจะมีการสืบทอดก่อนว่าจะอยู่หรือจะสึกจึงจะไปนิมนต์ เมื่อรับแล้วก็กำหนดวัน เมื่อไรก็ได้แล้วแต่จะพร้อมกัน วันงานนั้นอาจจะมีพิธี

สวคมนตรีหรือจะมีอะไรมาลงก็แล้วแต่เจ้าภาพ เมื่อพร้อมแล้วก็นิมนต์พระเข้านั่งในปราสาทเล็ก ๆ มีเสาสี่ต้น มีต้นกล้วยต้นอ้อยผูก ๔ ทิศติดกับเสา และมีรางสำหรับรดน้ำ (โองหน) พาดอยู่สูงแค่อกคนยืน เมื่อพระนั่งประนมมือเรียบร้อยแล้ว พระสงฆ์สามเณรก็จะสวดชัยมงคลคาถา พระผู้อาวุโสกว่าก็จะทำพิธีเทน้ำลงบนรางให้น้ำหยดลงบนศีรษะพระรูปนั้น แล้วชาวบ้านก็ร่วมกันเทคนละขัน ๆ มีน้ำอบ น้ำหอม น้ำขมิ้น เหมือนสรงพระวันสงกรานต์ ขณะเดียวกันก็มีการตีฆ้องเป็นสัญญาณตลอดเวลาสรงน้ำ เสร็จพิธีแล้วให้พระรูปนั้นใช้กำปั้นตีฆ้อง ๓ ราญาติโยมก็จะทยอยกันว่า เสียงฆ้องนี้แสดงว่าจะบวชนหรือไม่ทน (การท่ายอยู่นอกพิธี) จากนั้นก็ถวายผ้าไตรให้ไปเปลี่ยน ชุดเก่าให้เณรน้อยไปเลยเป็นการเปลี่ยนชุดทั้งบริวาร ๘ ค่าย นับจากวันทีนั้น ชาวบ้านก็จะเรียกพระรูปนั้นว่า “ญาชา” หรือ “ชา” เฉย ๆ เช่นชาแดง ชาทองคำ เป็นต้น

ญาครู คือญาชาที่มีพรรษาประมาณ ๑๐ หรืออาจจะไม่ถึง แต่มีคุณสมบัติเหมาะสมน่าเลื่อมใส ชาวบ้านก็จะทำพิธีห่ออีกครึ่ง เลื่อนจากญาชาเป็น ญาครู

หลักคำ เป็นสมณศักดิ์ฝั่งลาว ทางอีสานนำมาใช้แต่ไม่มากนัก บางจังหวัดชายแดนในครึ่งโบราณ คือในสมัยก่อน ร.ศ. ๑๒๑ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ตำแหน่งหลักคำซึ่งเดิมเป็นตำแหน่งเจ้าคณะเมืองทางอีสานก็กลายเป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดต่างๆ ได้รับพัดยศเจ้าคณะจังหวัด (พัดใบสาเก) เหมือนภาคอื่นๆ หลักคำจึงหมดไป

เมื่อเทียบกับทางวินัยน่าจะเป็นดังนี้

หม่อม = พระนวกะ (ผู้ใหม่)

ญาชา = พระมัชฌิมะ (มีพรรษารับ ๕ แล้ว)

ญาครู = พระเถระ (มีพรรษารับ ๑๐ แล้ว) เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ตามวินัย

หลักคำ = พระมหาเถระ (มีพรรษาเกิน ๒๐)

ท่านเหล่านี้ มียศศักดิ์ขึ้นเพราะญาติโยมศรัทธาเลื่อมใสพร้อมใจกันยกย่อง เป็นการได้จากเสียงประชาชน และแต่ละตำแหน่งก็ไม่มีสิทธิพิเศษ ไม่มีนิตยภัต (เงินเดือนพระ) คือเป็นการยกย่องด้วยความเคารพของชาวบ้านอย่างแท้จริง จึงเป็นเรื่องน่าภูมิใจยิ่งสำหรับพระผู้ที่ได้รับการหัด

ท่านเหล่านั้นเมื่อบวชอยู่ก็เป็นทีการปลุกการะของชาวบ้าน เมื่อสึกออกมาชาวบ้านก็ยังนับถือให้เกียรติในฐานะเคยบวชเรียน เคยฝึกอบรมมาแล้ว สาวๆ ก็ชอบ พ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ของสาวๆ ก็อยากได้เป็นลูกเขย เพราะมีความเชื่อกันแบบโบราณว่าได้คนที่อบรมมาดีแล้ว ตรงกันข้ามถ้ายังไม่ได้บวชเรียนเขาจะเรียกว่า “คนดิบ” เป็นลูกเขยเขาก็เรียกว่า “เขยดิบ” บางครั้งก็เรียกว่า “คนตาย” ทางอีสานจึงไม่มีข้อรังเกียจเลยที่ใครจะสึก เพราะเชื่อว่าจะต้องมาเป็นคนดี และก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ ผู้ที่บวชนานๆ มักจะเป็นที่ปรึกษาหรือผู้นำในหมู่บ้าน ตำแหน่งที่ท่านสึกออกมาแล้ว เขาก็เรียกกันเป็นสัญลักษณ์ต่อมาอีกดังนี้

สามเณร สึกออก เรียก เขียง หรือเขียงน้อย

หม่อม ,, ,, ทิต (บัณฑิต)

ญาชา ,, ,, จารย์ชา } คืออาจารย์นั่นเอง
 ญาคู ,, ,, จารย์ครู }

หลักคำ มักจะไม่สึก เพราะเป็นพระผู้เฒ่าแล้ว

อนึ่ง ประเพณีการบวชการสึกของพระเถรภาคอีสานดูเหมือนจะรับอิทธิพลมาจากไทยทางเหนืออยู่มาก จึงใคร่ขอเล่าถึงพวกไทลื้อ ในสิบสองปันนาบ้างเล็กน้อย คนไทยในสิบสองปันนานิยมบวชสามเณรตั้งแต่อายุยังน้อย ประมาณ ๘-๑๐ ปี แต่ถ้ามีอายุมากเกินไป ๑๕ ปีขึ้นไปไม่นิยมบวช เพราะถือว่าห่วยโลกมากเกินไป การบวชไม่ว่าจะเป็นบวชพระหรือบวชเณร มักจะถือกันว่าพรรษาแรก ปลดเปลื้องบาปให้พ่อ พรรษาที่ ๒-๓ ปลดเปลื้องบาปให้แม่ บวชต่อไปปลดเปลื้องบาปให้ญาติและชาวบ้าน ชาวบ้านจึงขอให้บวชอยู่นานๆ (ชาวบ้านเขาเปรียบพระ) สามเณรเขาเรียกว่า “ประ” (พระ) ส่วนพระภิกษุเขาเรียกว่า “ตุ้เจ้า” การสึกก็ไม่มีข้อเสียหาย สามเณรสึกออกเรียกว่า “จิ้น้อย” (ทางอีสานเรียกเขียงน้อย) ถ้าเณรบวชไม่เรียนสึกออกมาเขาเรียกว่า “จิ้น้อยเกือกแกบ” (เขียงน้อยคลุกเกลบ) หรือจิ้น้อยตอกแตน (เขียงน้อยขี้เกียจ จันอาหารแล้วไม่รู้ธรรม ไม่รู้เวทมนต์ คาถา) เมื่อสึกออกมาต้องไปขอขมาคนเฒ่าคนแก่ว่า “เวลาที่ข้อยเป็นประหรือเป็นตุ้เจ้า พ่อแม่พี่น้องได้นับ (ไหว้พระ) ข้อย บัดนี้ข้อยได้สึกมาแล้วได้มาสู่มาเถ่า (ขอขมา) บุญคุณพ่อแม่ข้อยได้ขอเทื่อ (ให้) ข้อยอย่าได้เป็นบาป เป็นกำเป็นแวร” จากนั้นผู้ใหญ่ก็จะให้พร ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่รังเกียจที่สึกมาและให้ขมาทุกอย่าง พร้อมทั้งสั่งสอนให้ขยันทำมาหากินด้วย

ที่เหมือนกันกับอีสานคือว่า คนที่ไม่บวช หญิงสาวจะไม่คบไม่แต่งงานด้วย เรียก
คนนั้นว่า “อ้ายดิบ” หรือ “อ้ายเขียว” หรือ “อ้ายเป๋าคาย” (อ้าย = พี่ชาย) อีสาน
โบราณก็เคยมีความเชื่อความนิยมเช่นเดียวกันนี้ แต่ไม่รุนแรงเหมือนไทลื้อ ดังนั้นจึงเข้าใจ
ว่าเรื่องประเพณีการบวชทางอีสานคงจะสืบมาจากไทลื้อในสิบสองปันนา (พื้นนา) นั้นเอง
และคำว่า “เป๋าคาย” ก็เหมือนกับอีสานที่ว่า “คนตาย” ซึ่งอาจจะเป็นคำเดียวกันมาก่อน

อย่างไรก็ตาม เรื่องเจ้าหัว – จวน้อยนี้ ไม่ใช่ว่าถูกต้องทั้งหมด หากท่านผู้รู้จะ
วิจารณ์ หรือต่อเติมก็ยินดีจะนำมาเผยแพร่ในเล่มต่อไป

ผญา

สิริวัฒน์ คำวันสา

ในอีสานคติ เล่มแรกได้รวบรวมผญาไว้แต่โดยย่อ ปรากฏว่ามีผู้อ่านสนใจติดตาม สอบถามอยู่บ่อยๆ และเมื่อกลางปี ๒๕๒๒ ผมก็ได้รับเชิญให้จัดเรื่องผญาออกในรายการ “อยู่อย่างไทย” ที่สถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ ด้วย เวลานั้นก็มีผู้รักผญา ได้รวบรวมผญาและทำการเผยแพร่ไปแล้วหลายท่าน เช่นอาจารย์พรชัย ศรีสารคาม เป็นต้น และเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๒๒ อาจารย์วิชามนุษย์วิทยา ซือติบอร์ เซเกลจ์ (Tibor Sekelj) ชาวยูโกสลาเวีย ก็มาขอความช่วยเหลือให้ผมแปลผญาให้เพื่อจะนำไปตีพิมพ์เผยแพร่ในประเทศของเขา ดังนั้น จึงคาดว่าผญาคงจะยังยืนอยู่ต่อไปอีกนาน อีสานปริทัศน์ ๒ จึงได้รวบรวมเพิ่มเติมต่อจากเล่มแรกอีก และจะต่อไปทุกๆ เล่มเท่าที่จะรวบรวมได้

หมวดภาษิต

- เกลี้ยงแต่นอกทางในเป็นหมากเคื่อ หวานนอกเนื้อในส้มจิ้งบักนาว (หวานนอก ขมใน)
- ของดีคนทำยากยิ่ง ของช้ายันทำได้ชู้ยาม (ความดีคนทำยาก ความชั่วทำได้ง่ายทุกเวลา)
- คิดไปหลายนับมือหยังมุงมากือฮากไผ่ คิดไปหลายนับมือพ้อ พอแล้วบ่อยากเห็น (ยิ่งคิดยิ่งยุ่งเหมือนรากกอไผ่ ยิ่งคิดยิ่งเจอเบื้อไม่อยากเห็น)
- ความปากหวานจั่งอ้อย ใจส้มจิ้งหมากนาว (ปากหวานใจเปรี้ยว)
- สาวมีหลายชู้ก็อกันกับเข้าห่อ บาทเพิ่นกินอ้มแล้วไลถิ่นแต่ตอง (สาวหลายใจก็เหมือนข้าวห่อจะถูกทอดทิ้งเหมือนใบตอง)
- มีปลาบมีหม้อชื้อเฮยยังต้มอ่อม หม้อนั้นคันข้างเขาบับบ่มีได้อ่อมแกง (มีปลาต้องมีหม้อต้ม หม้อจะคันข้างเขาบับบ่มีได้อ่อมแกง)

- พริกอยู่เชื่อนเหนือ เกลืออยู่เชื่อนใต้ หัวสิงไคอยู่เชื่อนเพิน
- แนวนามเชื้อสิงดงปล้องห่าง พิษบ่ช้อนกลายใกล้เคียงบ่กลัว (งูสิงคงไม่มีพิษคนไม่กลัว)
- แนวนามเชื้อทำทานปล้องถี่ กันได้ตอดพิน้องบ่ทันได้ส่งไฟ (งูสามเหลี่ยมถ้ากัดใครแล้วตายยังไม่ได้ส่งเพื่อน)
- แนวเด็กน้อยตากอความคืดม่อ ได้ ก. ข. ข้อหล้อความเว้าอยู่ดาว (เด็กตาป้อหลอคิดตื้นๆ รู้ ก. ไก่ ข. ไข่ ก็พูดโอวตุนัก)
- แนวความชู้ในเชื่อนหายาก กันบ่ออกจากบ้านบ่มีได้ท่อย (ต้องออกจากบ้านไปแสวงหาวิชา)
- เลี้ยงช้างเถ่าชายงาได้กินค่า เลี้ยงช้างน้อยตายจ้อยจุ่มหิน (เลี้ยงช้างแก่เองาขาย เลี้ยงลูกช้างตายแล้วขาดทุน)
- ใจบ่โสดาค้วยเว้าแม่นก็เป็นผิต ใจบ่โสดาคอมเว้าตีกก็เป็นช้าย (ใจไม่สมัครพูดถูกก็เป็นผิต พูดผิดก็เป็นร้าย)
- งัวเห็นหญ้า แมวเห็นปลา เด็กน้อยเห็นเข้าจี แม่นชี้ย้ายฟู้ๆ ปานนั้นกับหนี
- กินเพราะปาก อยากเพราะท้อง เทียวชู้แม่นชา
- เสือสาข้างกวางฟ่านอาศัยบ่า บ่าอาศัยสัตว์สิงช้าย จังหนาแน่นมีตมุง (สัตว์ร้ายอาศัยบ่า บ่าอาศัยสัตว์ร้าย จึงอยู่หนาที่บ)
- กันเฮาหนีไกลบ้าน เชื่อนซานชืเป็นบ่า บ้านชืเป็นเหล่าเชื้อเคื่อเกียวมิตมุง (เราไม่อยู่บ้าน บ้านก็จะกลายเป็นบ่า ก็ต่างก็อาศัยกัน)
- มักเหล่านเสียความชู้ มักชู้เสียความหลัก
- ควายตมักชน คนจนบักเว้า
- ฝนตกขินมาไหล คนจ้งโฮบฮักหมู่ (คนจ้งไรไม่รักเพื่อนฝูง)
- ความดีผั่งไว้เก้าศอก ความช้ายผั่งนอกเก้าวา (ความดีเอาไว้ใกล้ความชั่วไว้ไกล)
- ใจหนักได้กินเข้า ใจเบาได้กินนุ่น
- ชาตืออ้อยตักปากช้าง บ่มีมือชียาย

— ช้างหนีจากป่าไม้กอไผ่มันเป็นขี มันบ่มีแนวกินแสบพุงพวนท้อง (กอไผ่เป็นชุกตายช้างจำหนึ่)

— นาดีถามหาเข้าปลุก ลูกดีถามหาพ่อแม่

— มีเงินบ่มีค่าเผ่าจากหนีมือฮ้อยเทื่อ มีค่าบ่มีอันฮ้อยฮ้อยได้กะบ่ฟัง (มีเงินก็ต้องมีทองคำและมีอันฮ้อยด้วย อันฮ้อย = หอยชนิดหนึ่งถือเป็นของมีค่าและศักดิ์สิทธิ์คนร่ำรวยสมัยโบราณมีไว้เป็นเครื่องประดับ)

— แนวเสือบ่หนีเชื้อ แนวเกียบ่หนีบ่าง แนวช้กะทางบ่หนีเชื้อช้กะปอม (เสือกเหมือนเผ่าพันธุ์มัน ค้างคาวก็คล้ายๆ บ่าง จึงกะช้คิดใหญ่ก็เหมือนกั้งกะช้คิดเล็ก)

— แมงวันเขี้ยวตายย่อนช้ สาวผู้ตายเป็น้อง (แมงวันตายเพราะช้สาวสวยตายเพื่อหยิ่งในความสวย)

— เป็นช้ข้าอาชญา เป็นหมาวัด (โบราณว่าดี)

— เชือนบ่มีสีหน้ากบิณมานันชิล่วง เชือนบ่มีพ้อบ้านโจรช้เข้าล่วงของ (ครอบครัวไม่มีพ้อบ้านโจรไม่กลัว)

— เขียนนำพ้อ ก่อหน้าครู (นำ = ตาม, เอาอย่าง)

— เชื้อชาติช้างหางยาวสนุกแกว่ง เชื้อไก่กุ่มหางสั้นแกว่งบ่คือ (ไก่กุ่ม = ไก่หางสั้น, คือ = เขาทำ)

ปริศนา

— เจงเลงน้ำทาวหาบ่เห็นต่อน ชดแต่น้ำคาเขี้ยวแส่มงตาย

— ปุ่มหลวงบอกยาบ่าง แม่ฮ้างบอกยาเสน่ห์ (ปุ่มหลวง = คนท้องโต บ่าง = โรคท้องปวม แม่ฮ้าง = หญิงที่หย่ากับผัว)

— สองเชื้อเถ่าเฮ็ดนากลางโคก ปีบไซโคได้สาม ปีบงามได้สี่ ปีบได้ดึๆ ขางเล้าเอ่นกลาง (๒ ตายายทำนาที่ดอนสูง ปีบไซโคไม่ได้ได้ ๓ เท้า ปีบข้าวไม่งามได้ ๔ เท้า ปีบไม่ได้เลย ยิ่งข้าวจะหักพัง?)

— อยากกินเข้าให้ปลุกใส่พะลานหิน อยากมีศีลให้ข้าพ่อดีแม่ อยากให้เพื่อนมาแวะให้ข้าหมู่เดียวกัน อยากมีสีสน်ให้นอนดินเกือกฝุ่น อยากอุ่นให้อาบน้ำยามหนาว อยากกินปลาขาวให้แบกบินขึ้นโลก อยากกินไก่ผู้โงกให้สั๊กส้มลงหนอง?

- เชือนมุงหญ้าฝนตกมาสังมาชั่ว บาคว่าลตหญ้าไ้วฝนแห่งบ่ต้อง
- ไซหลังหล้าบ่หามาปลาดีกแต่เต่า ไปยามแต่เช้าคล้าพ้อว่าแม่นโพน โนน ๆ มีแต่หญ้าหยา ๆ คือซากไผ่ ทางโนมีแต่หญังกุ้งกุ้งชิกั่นคี่
- กวางกินหมากขามบ่อมไปคาคอมั่ง มั่งบ่ซ้สามมือกระต่ายตาย กระต่ายตายแล้ว เหนอ้มเน่าน่า

- กรรมสังโธ โธทองสังมาแตก บาคกะโป้หมากพร้าวสังมาหม่นกว่าโอ
- คนจนมั่งมี เศรษฐีทุกข์ไ้ย ของหาได้แต่บ่มี ของมีหาบ่ได้
- จัวยกินหญ้า หมากตายหอนเห่า เต่าตายคั่นได้ จัวน้อยเขียนพระกร
- น้ำไหลไปเหนือ เื่อไหลไปใต้ ปลูกปลาอยู่กับที่ สังมาเป็นจิ้งช้เป็นหน้าอยาก

หัว

- จังพันเชื้อไ้ว หลายลำแฮท่า หม่าเข้าไ้ว หลายบ้านทั่วเมือง
- ทำคุณได้โทษ โศคสัตว์ได้บาป
- ไก่น้อยให้กินนมเน่าก หนูหมาให้กินนมเสือโคร่ง ปลาอยู่หน้า สังมาย้ายสู่ตง
- เงินหัวขวันเจ้า เข้าหัวขวันหมา
- ผูกควายใส่หินลาด เคาบ่ขาดควายก็ตาย
- นกเขาเปิดเข้า นกกาเวาเปิดไซ่ นกใส่เปิดต้าง งอเงี้ยวทอดโกน
- อัจจรรยไจไ้อ้ตักเตนโมบ่้องหม่มมั่ง เขียจจ่านาบ่้องหม่มข้าง ใจไค้งเข้าท่งหลวง
- เว้าเล่นเป็นอีหลี ตี้หีเป็นปลาข้าง ขางไฟเป็นปลาปิ่น (ข้าง=ข้าง ย ทางยาว)
- เว้าตำฝ้ายลง เว้าตุงฝ้ายขึ้น
- เว้านำหมาหมาเลียปาก เว้านำสากสากวัดหัว (วัด=กระทบ, โทน)
- บ้านใกล้เกลือกินดั่ง (ต่าง) อยู่ใกล้คลั่งย้อมคลั่งบ่แดง นอนตะแคงฝิ่งแตก

บ่อุ้น สวดจุ่มบุมมือจุ่มบ่ถึง

- คนทุกข่หนึ่งคี่ คนมีนึ่งขาด นักปราชญ์บ่เว้าหลาย
- นกเขาเปิดเข้า นกกาเวาเปิดไซ่ นกใส่เปิดต้างแวนข้างเป็น (เปิด = เปื้อ, นกใส่ = นกหัวขวาน หรือ นกกระไน)
- สองผิตบ่แม่น สองเล่นบ่เพียง ?

– บักหอยโข่งไหลมาโอ่งโล่ง ถ่มใส่น้ำก็เหลือ ถ่มใส่เชือกก็ฉีก ถ่มใส่บ่าวสำ
น้อย ตายเกลี้ยงบ่เหลือ

กตีสอนใจ

– เป็นเสนาแล้วอย่าเบียดบังเงิน อย่าเดินเลินหลายแท่นซิเพพังบ้าง (มีตำแหน่ง
แล้วอย่าเห่อ อย่าลืมตัวเก่าจะพัง)

– พันขวานให้ล่าปลายผ้า พันพร้าให้ล่าปลายตีน (ใช้ขวานใช้มีดฟันไม้ระวังมัน
จะถูกแซ้งถูกซา)

– เพ็นนึ่งให้โตอย่างนึ่งหัว เพ็นซังโตอย่าโง่ไปค่า (เพื่อนร้องให้อย่าหัวเราะ
เพื่อนโกรธอย่าไปค่าตอบ)

– คั้นเจ้าได้ซึ่งข้างซ่มเป็นพญา อย่าชะลิมคนจนผู้ซึ่งควายคอนกล้า (เป็นใหญ่
เป็นโตอย่าลิมคนจน)

– เป็นพญาให้เหลียวเบิ่งไพร่ เป็นใหญ่ให้เหลียวเบิ่งบริวาร

– ปลุกเขื่อนอย่าให้ไกลกว่าน ปลุกฮ้านอย่าให้ใกล้ทางหลวง (อย่าปลุกเรือน
ไกลหัวหน้าหมู่บ้าน อย่าปลุกร้านคือยกพันติดกับถนนหลวง)

– ไปเที่ยวบ้านให้เบิ่งหนทาง เห็นคนตาฟางให้หลีก

– บ่อนผู้ใหญ่อย่าไปนั่งแทน ของหวงเห่นอย่าได้ไปตอง ของพี่น้องอย่าได้ไปขอ
(อย่าไปนั่งที่ของผู้ใหญ่ อย่าขอของรักจากคนอื่น)

– ลาบงวออย่าเสียตายเข้าขัว

– เป็นผู้ชายให้เรียนความรู้ มักเหล้นซู้ให้ค่อยเพียรจา (ลูกผู้ชายต้องเรียน
อยากมีแฟนต้องพยายามพูดจา)

– อยากเห็นให้ไปเที่ยว มีเสียให้หมั่นไปยาม

– อย่าเบี่ยนสัตว์น้อย อย่าบ้อยยังผี อย่าติเทวดา อย่าว่าโตตี

– อย่าได้มัวเมาเหล้าการพนันเบ้ยโบก ลางเท่อโซคบให้ตงเป้ชิตาตกลง

– ญิงฮ้าย ชายแสบ น้ำแกงฮั้วน ให้ระวังเก้อ

– ปลุกไม้ให้เป็นตง ปลุกบงให้เป็นเหล่า (ทำอะไรทำให้จริง ๆ)

- อย่าปากก่อนกวน อย่าขานก่อนเจ้า (อย่าปากเพราะก่อนผู้ใหญ่)
- ช่างให้เป็นครู กุให้เป็นเศรษฐี (ฉลาดจนเป็นครู ขยันจนรวย)
- เช็ดอ้อหลังจึงเห็นหลักเฟิน เช็ดเหล่านๆ เห็นแต่สิ้นของเขา (ทำจริงๆ จึงจะได้ลูกสาวเขา)

ตอบข้อสงสัย

เนื่องจากมินิสิต-นักศึกษาและท่านที่สนใจเรื่องของอีสาน ได้ติดต่อถามทางโทรศัพท์บ่อยครั้ง และเขียนจดหมายจากต่างจังหวัดก็มี เกี่ยวกับเรื่องของอีสาน ผมก็ตอบไปเท่าที่จะตอบได้ บางคำถามก็เก็บไว้อย่างไม่มีเวลาไปค้นให้ - สรุปเรื่องที่ถามมากมี บั้งไฟ ไล่โปงจุ่ม กล่องเข้าน้อยฆ่าแม่ ตัวสะกดการันต์ของภาษาอีสาน เป็นต้น ผมได้ตอบไปบ้างแล้ว แต่เห็นว่าจะมีประโยชน์แก่ท่านอื่นด้วย จึงขอตอบในรายการนี้อีกครั้ง

บั้งไฟ เป็นประเพณีบุญเดือน ๖ มีการจุดบั้งไฟ จึงเรียกว่าบุญบั้งไฟ การจุดบั้งไฟก็เชื่อกันว่าเพื่อบูชาพญาแถนบ้าง เพื่อบอญ์บั้ง ประเพณีการจุดบั้งไฟนี้มีอยู่ในท้องที่อีสาน ๑๖ จังหวัด และที่อื่นก็มีบ้างเช่นทางภาคเหนือ ที่ปราจีน และสุพรรณบุรี เป็นต้น ความละเอียดเรื่องบั้งไฟ ผมเขียนให้กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการแล้ว

ไล่ คือกางเกง ลาวไล่คำ คือพวกที่นิยมนั่งกางเกงคำ เวลานี้ผมกำลังค้นคว้าอยู่ว่า ไทยดำกันลาวไล่คำ คือคนเผ่าเดียวกันหรือไม่ พุดถึงคำภาษาแล้วเกือบเป็นอันเดียวกันจะเผยแพร่อีกครั้ง

โปงจุ่ม คือใบบอกหรือหมายสั่ง ซึ่งเป็นเอกสารราชการสมัยโบราณ เขียนบนกระดาษบ้าง บนแผ่นผ้าบ้าง บางทีเขียนแล้วเอาใส่ในกระบอกถือไปเรียกว่า บั้งจุ่ม เอกสารเหล่านี้ที่พบส่วนมากจะเป็นอักษรไทยน้อยที่ใช้อยู่ในอีสาน (คู่กับอักษรธรรม) ส่วนอักษรธรรมนิยมใช้ในวัดเกี่ยวกับเรื่องศาสนาจึงเรียกว่า ตัวธรรม คำว่าจุ่ม แปลว่า ชุ่มนม กลุ่ม รวมกัน เช่นเวลามดทนน้มนันจะรวมกันเป็นจุ่ม เป็นต้น เวลานี้ในโปงจุ่มยังมีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ (แผนกอักษรโบราณ) ประมาณ ๓๐-๔๐ ชิ้น ซึ่งเคยมีข่าวทางหนังสือพิมพ์ว่าหายนั้นบัดนี้เจ้าหน้าที่ได้เอาใจใส่รวบรวมได้มาบ้างแล้ว

เขือช่วง คือเรือแข่ง ช่วง=ช่วงชิงหรือแข่งกัน แต่ถ้าแข่งกลองเรียกว่า "เส็ง" โดยเฉพาะงานบุญบั้งไฟจะมีการเส็งกลอง

กลองเข้าน้อยฆ่าแม่ พี่บ้านอีสานเขียนเป็น ข้าแม่ไม่ใช่ตัว “พ” เรื่องย่อมีอยู่ว่า ลูกชายไปไถนาแม่ไปส่งข้าวข้า ลูกชายหิวจัดโมโหจนล้มตัว ตีแม่จนล้มลง แล้วจึงกินข้าวที่แม่นำมาส่ง ข้าวเหนียวในกลองข้าวเหนียวแน่นกินไม่หมด ลูกชายอิ่มแล้วระลึกถึงแม่แต่เมื่อไปอ้อมแม่ขึ้นจึงรู้ว่าแม่ตายแล้ว ลูกชายสำนึกบาปได้จึงไปสารภาพผิดต่อเจ้าเมืองและขอบวชอุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่ เจ้าเมืองยอมยกโทษให้ เขาจึงบวชแล้วสร้างพระเจดีย์สูงชั่วลำตาลเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่โยมแม่ ด้วยเหตุที่ทำงานบวชปฏิบัติเคร่งครัดจริงๆ เจ้าเมืองเลื่อมใสจึงได้สร้างไม้กวาดลานวัดไปถวาย เอาทองคำหุ้มด้ามไม้กวาดด้วย เขำทำนองว่า “ไม้เท้ายศทอง” นั่นแหละ ไม้กวาดลานวัดอีสานเรียก “ทาด” หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านทาดทอง สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ หมู่บ้านนี้อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดชัยภูมิห่าง ๗ ก.ม. ริมถนนสายชัย-อุบลฯ คือหมู่บ้านทาดทอง (มิใช่ทาดทอง) เรื่องนี้หลวงพ่อบุญรอดพระอรหันต์ เล่าให้ฟัง และนิทานเรื่องนี้ตามวัดต่างๆ ใช้ประกอบการเทศน์เรื่องเท้านันนมแม่ มีผู้จารไว้เพื่อให้พระเถรบรรพชต์ใหม่เอาไปเทศน์ เวลานี้เรื่องนี้มีเหลืออยู่ที่วัดบ้านหัววัว ต. ยางตลาด อ. ยางตลาด จ. กาฬสินธุ์ (ผมฟังพบฉบับเดียว)

การสะกดการันต์ในอักษรธรรมที่จารไว้ในใบลานตามวัดต่างๆ ในอีสานนั้น ส่วนมากเป็นเรื่องเก่าเขียนไว้นานแล้ว สมัยโบราณด้านอักษรศาสตร์ยังไม่เจริญ ภาษาเขียนก็เขียนตามสำเนียงพูด คือขอให้อ่านได้ยินเสียงก็พอสื่อความหมายได้ ดังนั้นพยัญชนะจึงมีไม่มากนักก็เพียงพอในการใช้ในครั้งนั้น นักไวยากรณ์ก็ยังไม่มีการเขียนจึงไม่ได้มาตรฐานอย่างในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามภาษาโบราณ อักษรโบราณไม่เฉพาะตัวธรรมเท่านั้นที่ไม่ได้มาตรฐาน ภาษาอื่นๆ ก็เหมือนกันหมด แม้ภาษาไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหง เราก็อ่านไม่ออกฟังก็เกือบจะไม่รู้เรื่องแล้ว คุณลองอ่านนั้นไทป็นันทุตรคำหลวง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรดู เรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๘ นี้เอง “... อันเป็นคนพาลา เป็นมฤจนาทฤษฏิน กบมีรูว่าบุคคลเป็นอรหันตศรมณกต” หรืออีกแห่งหนึ่งว่า “... เพื่อจะให้จำเรอญปริตภิรมย์ แห่งนิกรสรมณพราหมณา... เป็นณนิมิตนภริญชิตกรรณา แห่งเมธาในโลกยนี้แล” เพียงเท่านี้ก็พอเห็นแล้วมิใช่หรือว่าคนสมัยนั้นท่านเขียนสะกดอย่างไร เราเข้าใจมากน้อยแค่ไหน

หนึ่ง อักษรควบกล้ำของอีสาน เวลาเขียนเขามี แต่เวลาพูดหรืออ่านเขาไม่นิยม เขาจึงพูดตามสบาย ความ ว่า ความ กราบ ว่า ขาบ ไกล ว่า ไก เป็นต้น คนกรุงเทพฯ ปัจจุบันก็เช่นกัน เราได้ยินอยู่เสมอว่า เด็กไปโรงเรียน คุณต้องฟัง คำลวดปาวผู้ล้าย เป็นต้น

พุทธศาสนาในอีสาน

นิสิตพุทธศาสตร์ปี ๑ ม.จ.ร. ถามเรื่องพุทธศาสตร์ในภาคอีสานว่าไปจากไทยสมัยอยุธยาหรือจากขอม เรื่องนี้ถ้าจะตอบให้ละเอียดก็น่าจะเป็นเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งจะต้องขอเวลาไปค้นคว้าก่อน ในรายการนี้ ผมจะตอบสั้นๆ ดังนี้ อีสานเคยรับอิทธิพลพุทธศาสนา เถรวาทไปจากทวารวดี (ประมาณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง) ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ แล้ว เพราะทางโบราณคดีมีหลักฐานศิลปวัตถุทวารวดีที่ นครราชสีมา ชัยภูมิ อุตรธานี กาฬสินธุ์ และบุรีรัมย์ ที่เด่นกว่าเพื่อนคือที่ เมืองฟ้าแดดสงยาง ท. หนองแบน อ. กมลาสัย จ. กาฬสินธุ์ หลักฐานนี้บ่งชี้ว่าอีสานรับวัฒนธรรมของทวารวดีแล้ว แต่ยังไม่ได้รับรายละเอียดด้านตำรา ต่อมาสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๖๒) แผ่อำนาจเข้ามายังลุ่มน้ำเจ้าพระยาและภาคอีสาน พุทธศาสนาแบบเขมรก็ลักลั่นเข้ามาอีก เป็นแบบผสม มหายาน ยังมีร่องรอยของมหายานเหลืออยู่มากในภาคอีสานและแม้แต่ในสมัยกรุงสุโขทัย อย่างไรก็ตามแม้เมืองอื่นจะถูกอิทธิพลของขอมครอบงำก็ตาม แต่ฟ้าแดดสงยางก็ยังคงเอกลักษณ์ของทวารวดีไว้ได้ อีกครั้งก็สมัยเจ้าชัยวงษ์ที่ ๗ ของเขมร (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๔๕) พระองค์นับถือนมหายาน (มีชินตูปนต่วย) และได้ขยายอาณาเขตไปถึงจำปาส ลาว พม่าถึงแหลมมลายู มหายานถึงเข้าสู่อีสานในยุคนี้มาก (พระเจ้าชัยวงษ์ที่ ๗ ทรงกระทำพระองค์เหมือนพระเจ้าอโศกมหาราช) แต่มหายานในอีสานก็คงจะอยู่ไม่นาน เพราะปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า พระองค์ส่งพระภิกษุตามลันทะ (โอรสของพระองค์) ไปลังกา เป็นสมัยเกี่ยวกับที่พระจากพม่าและตอนใต้ของประเทศไทยไปลังกา ลังกาเวลานั้นรุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพระต่างประเทศเหล่านั้นกลับบ้าน ก็ได้มาปรับปรุงศาสนาในบ้านเมืองของตน พ่อขุนรามคำแหงได้อาราธนาพระจากนครศรีธรรมราชขึ้นไปสุโขทัย พระตามลันทะก็คงกลับไปเขมร ในสมัยนี้กลับเป็นสมัยเถรวาท และเมื่อสุโขทัยเจริญขึ้น ขอมเสื่อมอำนาจในย่านนี้ มหายานในอีสานก็คงเสื่อมลง

ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มแห่งลาว (พ.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๑๖) พระองค์ก็ได้แผ่อำนาจคลุมภาคอีสานทั้งหมด ก่อนจะยึดครองอีสาน พระองค์มีพระราชสาส์นมายังกรุงศรีอยุธยา (คงจะเป็นพระเจ้าอู่ทอง) มีใจความโดยย่อว่า “เจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์ล้านช้างร่วมชาวหลวงพระบาง มีความประสงค์จะรวบรวมราชบุตรในลุ่มแม่น้ำโขงให้เป็นอันเดียวกันทั้งสองฝั่ง แต่ไม่ทราบว่าจะ

พระองค์จะทรงขัดข้องประการใดมิแจ้ง” สมัยนั้นไทยกำลังทำการสู้รบกับขอม ไม่คิดจะขยายอำนาจไปทางอีสาน จึงไม่ขัดข้องแต่ประการใด จึงได้ตอบพระราชสาส์นไปว่า “เราเป็นลูกพ่อเดียวแม่เดียวกันมาแต่สมัยขุนบรมโพ้นแล้ว เจ้าอยากได้ดินแดน ให้เอาแต่เขตเขาภูสามเส้า (ภูเขาเพชรบูรณ์) ไปถึงภูพระยาพ่อ (ดงพระยาเย็น) นั้น อึ่ง ถ้าพระนางแก้วยอดฟ้ามีพระชนม์พรรษามากแล้ว ก็ส่งมาให้ปิดเสียปทุมอน (ให้เป็นมเหสี) เพื่ออาณาจักรของเราทั้งสองจะได้เป็นพี่น้องกันชั่วกาลนานแล” (ดู ราชอาณาจักรลาวของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ หน้า ๓๓๙ และอีสานคดีฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ หน้า ๔๐ ของจารุบุตร เรื่องสุวรรณ) พระเจ้าฟ้าจัม ได้อาณาเขตอีสานทั้งหมด ตลอดถึงนครจำปาศักดิ์และแกว (ญวน) แต่เนื่องจากพระองค์เป็นราชบุตรเขยของเจ้าเมืองอินทปัตต์แห่งเขมร เจ้าเมืองเขมรจึงขอเชิญเสด็จเขมร แล้วขอร้องให้พระองค์เลิกการสงครามข้ามนุญเสีย หนึ่งมารบศึก ๕ ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยธรรมะ เจ้าฟ้าจัมจึงเลิกสงคราม รบศึก ๕ จากพระอาจารย์มหาเถรปาสะมัน ผู้ซึ่งเคยชุบเลี้ยงพระองค์เมื่อยังทรงพระเยาว์ (เจ้าฟ้าจัมหนีมาไท่ที่เขมร แล้วกลับไปครองอาณาจักรลาวในภายหลัง ถ้ามีโอกาสอาจจะเล่าประวัติในเล่ม ๓) ตอนเสด็จกลับ เจ้าฟ้าจัมได้ทูลขอพระบางเพื่อไปสักการบูชาที่ล้านช้าง พร้อมทั้งพระสงฆ์ ๕ รูป มีพระอาจารย์มหาเถรปาสะมันเป็นประธาน และได้ต้นศรีมหาโพธิ์ไปอีกต้นหนึ่ง จากเรื่องทั้งหมดผมคิดว่า พุทธศาสนาสมัยนั้นเป็นเถรวาท คือส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลของลังกาซึ่งผ่านทางสุโขทัยสู่ล้านนาแล้วเข้าล้านช้าง จากล้านช้างจึงลงสู่อีสาน อีกส่วนหนึ่งเป็นเถรวาทครั้งพระตามดินทะ เข้าสู่ลาวและอีสาน เพราะอีสานมีเขตติดต่อกับเขมร ในยุคนั้น ทางกรุงศรีอยุธยาที่ไม่มีกำลังที่จะไปปกครองเพียงแต่เป็นไมตรีกันไว้กับทางล้านช้างเท่านั้น วัฒนธรรมล้านช้างทั้งด้านศาสนาและอักษรศาสตร์ จึงแพร่ลงมาสู่อีสานตลอดหลายศตวรรษ อุปสรรคทางธรรมชาติที่อยุธยาไม่สามารถจะแพร่ศาสนาเข้าสู่อีสานอย่างหนึ่งก็คือภูเขาเพชรบูรณ์และเขาคงพระยาเย็น ซึ่งเมื่อครั้งโบราณมีอันตรายนานหลายจนเรียกว่าดงพระยาไฟ ตอนหลังจึงเปลี่ยนเป็นดงพระยาเย็น อีสานฟังจะมาสัมพันธ์ใกล้ชิดกันทางใต้ก็ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมาเอง เพื่อสนับสนุนคำตอบของผมได้เสนอเรื่องเจ้าหัวจวนน้อยให้ท่านได้อ่านประกอบด้วยแล้ว ส่วนปัญหาที่ยังตอบไม่ได้ จะขอศึกษาต่อก่อน

สังข์ศิลป์ชัย วรรณคดีอมตะ

จารุบุตร เรืองสุวรรณ

เค้าโครงเรื่องของวรรณคดีภาษาอีสานนั้น ส่วนใหญ่มีที่มาจากเรื่องนิทานชาดกของพระพุทธองค์ เช่น เรื่องพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๕๐ ชาติ และพระเจ้า ๑๐ ชาติ ซึ่งเรื่องสังข์ศิลป์ชัยก็เป็นเรื่องหนึ่งของพระเจ้า ๕๐ ชาติ ดังปรากฏคำกลอนตอนต้นว่า

“บัดนี้ข้าจักป่วนแต่งทั้งไซ่ชาติแปดธรรม เป็นที่ยุ่งแย่งฟุ้งฟ้างกายช่วย
ควรที่อัครยล้าโลกาภังโลก มีใน ๕๐ ชาติแท้เทียวใช้ส่งเวร . . .”

บทกวีชาวอีสานมิใช่แต่จะมีความเสนาะไพเราะ หรือมีความสูงส่งทางอักษรศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นกุศโลบายที่จะสอดแทรกหลักธรรมของพระพุทธองค์ให้ซึมซาบเข้าถึงประชาชนทุกชั้นทุกสังคมทั่วไป โดยอาศัยศิลปในเชิงวรรณคดี ตรงกันข้ามกับวรรณคดีของสังคมยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งมักจะมีเค้าโครงเรื่องนั้นหนักไปในทางกามารมณ์และความรุนแรงทำลาย จนมีผู้วิจารณ์ว่าถึงกับให้เลือกท่วมจอ หรือน้ำกามท่วมหน้ากระตาส เต็มไปด้วยตัวอย่างของบทบาททางอบายมุข ตามสันดานดิบสันดานเถื่อน เป็นเครื่องยั่วย้อมใจให้คนหมู่มากกลายเป็นสังคมอันเน่าเฟะ

ในบรรดาวรรณคดีรุ่นเก่าของภาคอีสานนั้น เรื่อง “สังข์ศิลป์ชัย” หรือ “สินไซ” นับว่าเป็นเรื่องที่รู้จักแพร่หลายที่สุดในหมู่คนอีสานวัยกลางคนขึ้นไป ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากลักษณะคุณค่าทางวรรณคดีอันสูงส่ง อันเป็นผลของความสามารถในทางอักษรศาสตร์ และการประพันธ์ของบรรพบุรุษชาวอีสาน ซึ่งได้ถ่ายทอดลักษณะของความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ตลอดจนลักษณะของความรู้สึคนึกคิด และปรัชญาคนสมัยก่อนไว้มากมาย สำหรับในเชิงการประพันธ์โดยเฉพาะแล้ว วรรณคดีเรื่องสังข์ศิลป์ชัยได้รับการยอมรับว่า เป็นแบบของกลอนมาตรฐานแบบหนึ่ง ที่ใช้เป็นกลอนลำอยู่ในภาคอีสานปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกว่า “แบบกลอนสินไซ” เช่น กลอน “สัพพะกอด” เป็นต้น

การส่งสอนอบรมเผยแพร่หลักการต่าง ๆ เพื่อให้คนกระทำแต่ในสิ่งอันดีงามนั้น จะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และสังคม ในสังคมยุคก่อนหรือในสังคมปัจจุบัน ซึ่งยังนับว่าล้าหลังอยู่นั้นอาจจะต้องใช้ “กุศโลบาย” หรืออุบายในทางกุศล เพื่อย้อมจิตใจให้คนทำดี การที่ศาสนาให้มีนรก-สวรรค์ มีพระเจ้า ฯลฯ นั้น ถ้าวิเคราะห์ให้ซึ่งลงไปก็ต้องยอมรับว่าเป็นกุศโลบาย โดยเฉพาะการที่มีเค้าโครงเรื่องนิทานชาดก ซึ่งเสมือนกับชีวประวัติของบุคคลสำคัญให้เป็นตัวอย่าง มีคติสอนใจในทางดีควบไปด้วยนั้น ไม่น่าจะเป็นเรื่อง การมอมเมาเลวร้ายตามความเข้าใจของบุคคลบางจำพวก

มีบุคคลบางจำพวก เสนอให้เผาหนังสือวรรณคดีเก่าทิ้งเสียหมด แม้ว่าจะไม่ต้องถึงกับใช้ ไฟเผา เพียงแต่ให้เลิกศึกษาเล่าเรียนกันคว่ำ ก็รู้สึกว่าจะออกจะเป็นความคิดที่วิถถาร ไม่น้อย ถ้าเราไม่คลั่งหรือตกเป็นทาสลัทธิใดลัทธิหนึ่งจนเกินไป และยังมีสติยังคิดอยู่เราก็คควรวิเคราะห์หาเหตุผลกันบ้าง ซึ่งจะขอเสนอเป็นข้อสังเกตดังต่อไปนี้

๑. เค้าโครงเรื่องของวรรณคดีเก่านั้น เป็นกระจุกฉายให้เห็นถึงสภาพของสังคม ในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะวรรณคดีภาษาอีสานนั้น มีที่มาจากนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ผ่านการกลั่นกรองมามากแล้ว เว้นแต่ผู้ที่ไม่ยอมรับปรัชญาพุทธศาสนา ก็อาจจะถือว่าเป็นการมอมเมาในทางเลวร้ายตามทัศนะของเขา

๒. ในยุคปัจจุบันนี้มักจะมีบุคคลบางจำพวกที่ไม่ค่อยสนใจจะศึกษา หรือวิเคราะห์ให้เข้าถึงปัญหาต่างๆ เสียก่อน เมื่อตนตกเป็นทาสของลัทธิใดแล้ว ก็มักจะใช้ความ ไม่ค่อยเต็มเต็งของตนสรุปหาข้อยุติเอาตามอารมณ์ทาส

๓. วรรณคดีเป็นมรดกของสังคมซึ่งตกทอดกันมา ย่อมมีเค้าเรื่องหรือข้อความที่ขัดกับความรู้สึกนึกคิดของคนรุ่นปัจจุบันนี้ได้ ซึ่งเราจะสามารถวิจัยวิจารณ์ออกมาด้วยเหตุผล ถึงสิ่งที่ผิดที่เลวตามความเห็นของตน และคนรุ่นใหม่อาจจะใช้เป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นถึงความ เลวร้ายตอนไหนก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเผาหรือสลัดทิ้งเสียให้สิ้นเชิงโดยใช้หลักปัญญาอ่อน อันเกิดจากอาการคลั่ง

๔. เมื่อ ๓๐-๕๐ ปีมานี้ เคยมีพฤติการณ์ยั่วให้เผาทำลายหนังสือผูกใบลาน ซึ่งเป็นวรรณคดีและตำรับตำราในภาษาอีสาน อันมีอยู่ตามวัดต่างๆ เป็นจำนวนมากโดยท่าน ผู้ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ไปจากกรุงเทพฯ ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นอันล้ำค่าต้อง

เสื่อมสูญไปเกือบหมด ทั้งนี้ เพราะคนรุ่นใหม่ สมัยนั้นอ่านหนังสือเหล่านี้ไม่ออก หรืออาจจะมึนเบืองหลังบางประการแฝงอยู่ก็ได้ ปัจจุบันนี้ยังมีบุคคลบางจำพวก กำลังบ่อนทำลายอยู่โดยนำเอาหนังสือโบราณมาเผาให้เป็นขี้เถ้า เพื่อผสมทำพระพิมพ์ออกขาย

๕. การศึกษาถึงวรรณคดีท้องถิ่น อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม นั้น วรรณคดีทางภาคเหนือได้รับความเอาใจใส่สนใจจากสถาบันการศึกษาชั้นสูงดีพอควร เช่น ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็มีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้จนสามารถพิมพ์ตำราออกมาเป็นหลักฐานได้ แต่วรรณคดีทางภาคอีสานนั้นสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางภาคอีสานไม่ค่อยให้ความสนใจเท่าที่ควร เมื่อคนรุ่นใหม่ไม่มีโอกาสรู้จักคุณค่าเพราะไม่เคยสัมผัส จึงอาจจะเห็นตีเห็นงามไปในทางให้เผาทำลายเสียก็ได้ เรื่องนี้จะไปโทษคนรุ่นใหม่ก็ไม่ถนัด เพราะคนรุ่นเก่าไม่ค่อยเอาธุระบอกสอนเขา

ทั้งได้กล่าวแล้วว่า การแต่งวรรณคดีอีสานส่วนใหญ่เป็นการแต่งตามแนวของนิทานชาดก ผู้แต่งจึงถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ดังมีคำกลอนว่า “ถวามหาคุณเจ้าทั้งสามสุกเกษ เป็นคังตวงประทีปใต้ทางสลั่งข่งเห็น” การทำบุญแบบนี้จึงไม่นิยมพูดถึงตัวเอง เพราะเกรงจะเป็นการทำบุญเอาหน้า—หาเสียง—อยากดัง ดังนั้น จึงทำให้มีความยุ่งยากภายหลังในการสืบค้นหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

หลักฐานที่ปรากฏตามท้องเรื่องเกี่ยวกับผู้แต่งและแต่งสมัยใดมีอยู่เพียงว่า

“อาทิจจะจวนแจ้ง	เดือนสามสัตะพีส
จลรูปเนื่อ	เนาช้อยชอบบาม
เมื่อนั้น ปางคำคัม	กะนิงธรรมทงมาก
เห็นช่งญาณยอดแก้ว	เทียวใช้ชาติพระองค์ . . .”

ซึ่งจับความได้ว่า วรรณคดีเรื่องนี้เริ่มแต่งในวันอาทิตย์เดือนสามปีฉลู ศักราชไม่ปรากฏ ผู้แต่งใช้นามว่า “ปางคำ” (ปาง=ปรารภหรือปราสาท ปางคำนี้คือปราสาททอง) นามปางคำนี้ ปรากฏอยู่ในหนังสือผูกสุตท้ายตอนจบอีก มีความว่า

“อันว่า ปางคำท้าว	ทางขานเขียนชูป
ยกแย่งถ้วน	ถวายไว้แว่นแยง แท้แท้แล้ว . . .”

คำว่า “ศิลปะชัย” หรือ “สินชัย” นี้ บางท่านก็อาจจะแปลว่าผู้ชนะเลิศด้วย
ทรัพย์ (สิน) อันประเสริฐ ซึ่งเรียกว่า อริยทรัพย์ อันได้แก่ความปรีชายอดเยี่ยมของบุคคล
ผู้นั้น (ชาวบ้านมักจะเขียนเป็นสินไช แต่อ่านว่า สินไช - ส.)

คำกลอนสังข์ศิลปะชัยนี้ นอกจากจะอุดมไปด้วยคำประพันธ์ที่มีคุณค่าทางวรรณคดี
อย่างสูงสุดแล้ว ยังประกอบไปด้วยเนื้อหาเกี่ยวแก่ความเป็นอยู่และปรัชญาชีวิตในด้านต่างๆ
อีกมาก และการพูดถึงเรื่องนี้ในเวลาอันเล็กน้อย ไม่อาจทำได้โดยทั่วถึง เพื่อให้เห็นถึง
ลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องสังข์ศิลปะชัย จึงขอยกตัวอย่างคำกลอนบางส่วนมาเพื่อท่านผู้ฟัง
จะได้พิจารณาต่งต่อไป

ตัวอย่างการพรรณนาถึงสภาพบ้านเมืองในเรื่อง

“... ยังมีนครธรรมาฐานชื่อเบญจาล	นิคมคนคั่งเฟื่องพ้อตอ
เวียงหลวงลั่นลงลั่นล้านยาน	น้ำแผ่ล้อมระวีงท้ายชัฏตา
ชุงคำเข้าชาวเทศเที่ยวสะเภา	อุดมโดยคังคาวะคิงส์ฟ้า
พระนั่งยังล้อมหลายถันแถวตาก	คนคั่งเค้าเลงเข้าส่วนสน ...”

ตัวอย่างการพรรณนาถึงฝ่ายพระเอก

“... นับแต่ระยะมัยหน้าเนาป่าสามเขื่อน	นานเจ็ดปีไปมีภโยทอ
พระก็ทรงโฉมเพียงเทพาพรหมวาท	ได้เดชด้ามโดยไทเทพพระอินทร์
แม่นว่าสังขราชท้าวเกิดช่วมอูร กิติ	ท้าวก็เฟื่องคิงงามเจื่อนพรหมเพียรลัม
โฉมศรีน้อยคุณควรชัฏชูป	คือคังผลึกแท่งแก้วกลมเกลี้ยงแข่งขาว
เทโชมังเขาขวงเงินชาด	ปานเป้านันองลั่นลวดสุเมร
แม่นว่าลือเดชไต่สหัสราชกุมาร กิติ	ท้าวก็เฟื่องคิงคือคูอินทร์ตาเต็ม

ตัวอย่างการพรรณนาถึงฝ่ายผู้ร้ายและสัตว์ร้าย

“บัดนี้จกกล่าวถึงยักษ์เก่าเนาในมโนราช	เป็นอาชญาไต่ลุ่มฟ้าสรวงเชื้อช่วยสิน
เชิงช่อกุมภกัณฑ์แท่นทรงลือฤทธิเดช	มันนั้นชู้ถ้วนคองชั้นสาตศิลป์
จบเพทด้วยมนต์มากายำ	เทิงธรณีไปป่วนไผเพียง ...”
และ “... ที่นี่ยังมีสรวพิชช้ายตัวขนาคูชวง	มันก็เทียวระเขวเซตแดนตงกว้าง

แม่นว่าฟังคนเนื้อตัวไต่เดินฮอด
เมื่อนั้นตนประเสริฐให้ทางเดชลือฤทธิ์
คอยเห็นช่วงหลวงพั้นยังสามหลายหลาก

มันพ่นน้ำลายแก้วมีคมัว
ทวนพีตาไต่ทางน่าน้อง
ยาวฮอดฮ้อยประมาณเส้นเชือกงัว

สำหรับการพรรณากว้างความเป็นไป และความสวยงามทางธรรมชาติของป่า
เขาลำเนาไพร ในระหว่างที่พบเห็นในการเดินทางนั้น มีความไพเราะเป็นเลิศตลอดทั้งเรื่อง
แต่จะขอยกตัวอย่างมาเพียงบางส่วน เช่น

“... ลูกส่งแล้วเจียรจากนครหลวง
หกกษัตริย์เข้าศิริแถวเดือน
คิดแม่เจ้าทั้งพวกภายหลัง
เขาก็จาถึงชนลือลือเดช
ฟังยิน ชว่า ๆ ชนชมกณในเถื่อนพุ่มเยอ
ไม้ใหญ่ตัวคองมีเขาเขียว
กุมารเจ้าทั้งหลายเหลียวผ่อ

ทั้งปวงประทับตั่งเดินดาดัน
แยงชวนชั้นเหวห้วยฮ่อมผา
ฟังยินอุมลัวเหินโหน้นกงห้วย
ไต่ลุ่มฟ้าเชิงตำแน่งแปดม
แซวเทดท้วงถั่วถั่วเล่าลาง
ฟังยินคำหลวงไหลหล่นเต็มโตนท้าง
มีหมูลิงออกเต้นโตนค่างค่างชะนี ...”

และ

“... ฟังยินกคกล่าวท้วงกลาง -
- เหล่าคือนเลา พุ่มเยอ
แม้งหนึ่งวันสุญตัวคองหลวงมล่อง
พวงพายเกี่ยวกะโยงสิ่งสารสิงห์
ดงหลวงโอ้ไพรสณแสนสำ

ชะนีหนึ่งคราญส่งเสียงสุรย์เสียง
พัดเมฆค้ายคือมัลลวงมา
บางพ่องคือมอมผายมาชุมชู้
มีดอกไม้บานห่อนหินหอม ...”

และ

“กอยแซงชั้นเขาวงเวระบาท
กงสะถานแก้วเกียงลมเลียนตาด
สะพากหญ้าเขียวคู้ค้อย
สาระพันแผ้วผายแค้นระชาติ

หอมเกษแก้วโศยเข้าท้าวทรง
บานแบ่งต้นแคค้อมแก้ผา
ลางลือประทับดอกกาแวมแก้ว
แมงภูแล้วแสวงซ้อนส่วนสน ...”

อวสานของศิลป์ชัยยักษ์ใช้กำลังลักพาไป แต่พอเป็นผัวเมียกันแล้ว ยามเมื่อถูก
หลานศิลป์ชัยบังคับให้หนีจากผัวนั้น มีคำกลอนพรรณาดึงน้ำใจหญิงไว้อย่างซาบซึ้งดังต่อไปนี้

“... เซ้งๆ น้าชลดะทาแถวถ้ง
บักนหลานจักเอาเมียข้ามเขาทอง—

— ไกลพีจริงแหล่ว

อยู่ดีเยอพระที่จ้งตนเซ้งชีวะคิซ้อยเฮย

“... ทงพระเนตลันลาที่ทังกะสน

ทูลหลานแก้วกรุณาผายไผค้อถ้ออัน

ท้าวเซ้งฮ้วนเฮ้วฮีบทันที

ลูกๆ ถ้ออันเมียพรากกลอยไกลก่อนแหล่ว

เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าครองนางนาคอบ

จัดฮีบฮ้อนคำเก้งไสแดลง

มือชวงเกยวุกมพันธ์ทังพัง

บาโจรรถล้าจำจากทังเฮง

นางก็ลงถึงห้องเฮือนครว้คุมชั่ง

ขอไผดย้งยามหนึ่งกรุณาอาแม่

นางก็เซ้งเฮงคั่นคุมผัวซักสน

นับแต่นางปักคันคชุนฮ้องสั่ง

บาฮ้อฮ้องยากมีนนาน

เฮ้วเซ้งต่านองค์อาฮีบเซ้ง

ท้าวท้าวทองเท้าถึงเขตทวารทอง

ขอหลานแก้วคีนมาสามเล่า

เจ้าลูกถ้ออันชิงยาดเอาอวนแต่แม่

คิดเมื่อเจ้าฮักน้องพันทีแถมถนัด

เมื่อนั้นภูวนาดคำคอยเกียตคั่นพลัน

นางครวญเบอเบาใจจักพลาก

บาก็จักฮีบฮ้อนเยี้ยวฮ้องฮามการ

เขี้ยวคีนพันทงทองท้าวบาป

เยอนบได้หิวให้ส่งผัว

น้องก็จับได้เยี้ยวฮ้อนหลาน

ขออย่ามีบาปบาปโคตอมฮ้อย...”

คิงแพงถึงข่วงคองกะนิงได้

อาทิลมแผ่นผ้าสะไบบังค้ำควร

นางก็คีนคองผัวคองคองหิวให้

สั่งว่ามานอนหลับคั่นคองคช้าย

เสด็จท้าวต้งถึงห้องแห่งความ

นางก็กลัวตายผ่นแผ่นสะไบบังได้

นางสั่งฮ้อนเสียงแค้นกลอลง

เยี้ยวว่ามันมารหลวงตั้นมาชิงได้

อาทิลมปีนเก้าหัวแก้วค้ำคามแท่นา

บาก็วางนาคีนคอบผัวหิวให้

ยักฮยังหลบลันคั่นคชเมือคิง

คิดเมื่อเจ้าตั้นแล้วบ่เห็น

น้องอยู่ค้อม — แลนอ

ผายเซ้งถึงถอดท้าวค้ำค้ำ

นางก็สว้ยปีนเก้าก้าได้ค้วนลง

นางก็พรางภูมิดลิมยังฮ้อง

ฮ้องฮ้อให้เสียงฮ้อยส่งผัว

เยียมบ่มีใจคิดได้เมื่อเมืองบ้าน

ก็เบ้ามีคำทักช้แตกผ่นมีฮู้

ยอคดาวแสงบันปุ่นพะลันฮ้อน

ต่านสั่งเสื่อเสียงแจจจากไป

นางก็คีนค้อมหลานคั่งทางทังเยอง

ผ่อเห็นเคือนทวนฮั่นเขาล้านส่องฮุน

สังข์แซกซ้อนพาพี่เดินพะลัน

เทือนหลานจักเอาเข้าแค้นใจ

ดูยากเขวแล้ว

นางก็จามคุณค่อยทุลทั้งให้

คิดเมื่อมันตื่นได้พลลั่นล่งนำ . . .”

เมื่อศิลป์ชัยผู้เป็นหลานจะกลับคืนไปฝ่ายักษ์ นางก็อ้อนวอนว่า

“ . . . เมื่อนั้นอาชูงูซุ่มให้ชูงวอน

ขอแต่ตื่นาบให้มันหลาบกลัวเกรงสน้อยแทน

หลานจงอิตูอาแหววอนวารชน

ท้าวชูงแล้วคิดซ้ำกะนิงใจ

นางนี้ไกลตากกลางจักคืนถึงเก่า . . .”

การพรรณนาถึงลักษณะความเป็นอยู่ ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตตามความรู้สึกนึกคิดของชนสมัยก่อนที่มีปรากฏอยู่ในบทกลอน ก็อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยศาสตร์เศรษฐกิจได้บ้างว่าในยุคนี้มีภาวะสังคมเศรษฐกิจการค้ำเป็นประการใด ดังนี้

“ . . . พวกหนึ่งให้แต่งตั้งประดับช่อท่งไซ

เลียนเป็นถันเชื้อเชื้อเหลื่องเหลื่อง

ชาวเหลื่องเหลื่องอ้อนอิตอ้อนก็มี

เคียระดาคล้อมสองข้างแควทาง

พวกหนึ่งตั้งหลาตแก้วชายจ้ายเอาของ

ยุท่างทางเบ็งจาร์ไถ่เอาลือไช้

พวกหนึ่งนั้นตั้งหลาตจ้ายคำเหลื่อง

๕ บาทเบ็งต่อ ๑ บาทคำเหลื่องแท้

ฝูงหมู่โยธาชาวเบ็งจาร์ไถ่เอาเหลื่องลัน

พวกหนึ่งนั้นตั้งหลาตจ้ายทองแดงก็มี

ทั้งทองเหลื่องอะเนกนองกองลัน

พวกหนึ่งตั้งหลาตชั้นมีท่อนปาแถม

มิแต่มีงสังทั้งสุราใส่ในแสนต่อ

พวกหนึ่งให้แต่งตั้งหลาตจ้ายชายปากมี

หามังสังแปดเกมมีได้

พวกหนึ่งให้แต่งตั้งหลาตจ้ายโพชะนัง

ทั้งพัพันหมากยามีพ้อม

พวกหนึ่งชายแต่กาสาผ้าแฮลวงลายเทศ

ทั้งแผ่นเสื้อแพลวยอดทอง

พวกหนึ่งชายเข้าตำทั้งหมู่หม่มจีนก็มี

น้ำมันทาใส่กันมีพ้อม

ตั้งหากเหลื่องหลายลันแถมทางเคียระดาต

ยุท่างฝูงไฟ่น้อยเขาซื้อจ้ายกิน

ทุกที่พ้อมสัพพะสิ่งนานาแลเยอ

ตั้งหากดูตระการคือเคื่องเมืองสวรรค์ฟ้า . . .”

วลา

หากสนใจศึกษาถึงประวัติศาสตร์ทางด้านรัฐศาสตร์ หรือการปกครองบ้านเมืองในยุคก่อนว่า เขาวางหลักการหรือมีค่านิยมไปในทางใด เราอาจจะวิเคราะห์เอาได้จากบทกลอนดังต่อไปนี้

“... เมื่อนั้นพระบาทเจ้าชมพูชั้นหมื่นหัว
พระกัณฑ์ธรรมแท่นเทศนาเหนืออาสน์
เทือนเสียงจากปูนแปลงไว้เป็น -

- พระยาทางแท่น

ถึงเมื่อเดือนหกให้ประทานเหลียว -

- หลายแห่ง

อันว่าโยเรศท้าวทุกที่คืนแดน

ฝูงหมู่เสนาหน้ามีคุณคลองประเสริฐ

ฝูงหนึ่งอำมาตย์น้อยเอาแอบทางตา

องค์กะษัตริย์ไว้เป็นจอมยังยก

ชดแผ่พังทะหลบฮอดแดนใดก็ดี

อันนัยัตถาแท่นธรรมนิยมปูน -

- เปரியจริงแท้แล้ว

อันหนึ่งฝูงเผ่าหน้าแนวหน่อกลดวงศ์กิต

ปีเดือนแท่นทวนศีลชีช้า

กันจักทำการให้ช่อมณฑลไพร่

อันหนึ่งเมื่อออกห้องมานั่งเนื่องขุนกิต

คำใดหนามนตรีทูลทอด

การนี้เป็นประโศทเบื่องพลไพร่ชนชวย

โยธาแท่นทั้งแดนโดยลูกเขาคาย

ทั้งแดนเขาขาบขอมไหว

สอนสั่งท้าวทงสร้างสืบเมือง

หอมไพร่ชุ่มขอบฟ้าฟุ้งถ้วนถ้วนครแท่นเอน

เลี้ยงหมู่หม้ายหอมใช้จริงขวางแท่นกาย

ให้ข้าชีปายเหมือนข้าของกายพัน

เลือกผู้แก้วปูนไว้ตั้งลำ

ปูนคงเป็นสาขางามระวังไว้

ระคุแผ่ผั่งบานลั่นลุ่มเทิง

ฟังณาสัตว์ชอบชุ่มชมเข้า

กันว่าซากบ่หมื่นเหมือนต้นตุ่มตายแท่นแท้แล้ว

กันไต่โดยค่อมเขาเป้าเป็นเมืองบ้าน

ไผ่ผู้คุณเค่งให้สินชัยชวตเพิง

ดีชั่วให้เห็นเจ้าอย่าเล็งพระเฮย

เขาฮีบทำกระบวไขคู่เทพาย้อง

ให้ฮีบต้านไต่เสียงสิ้นแล้วส่งหนีพระเอย

อย่าให้ซามเลงงายแต่งกีนการย้าว

ไผหากผิตชีตชัยจอมเจ้าอย่าโบย . . .”

หนังสือผูกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ เป็นวรรณคดีอมตะที่ยิ่งใหญ่และแพร่หลายที่สุดในภาคอีสาน มีความยากมาก ซึ่งเราสามารถจะศึกษาวิจัยถึงปรัชญาอันสูงส่ง ล้ำค่าของวัฒนธรรมเก่าแก่ได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นทางอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ การเมือง การทหาร การเศรษฐกิจ และสังคม

ประชาสัมพันธ์ท้ายเล่ม

ความหวังของคนอีสานที่อยากจะเห็นคนอีสาน ร่วมแรงร่วมใจกันทำงานเพื่อประโยชน์แก่ท้องถิ่นนั้น มีมาตลอดเวลา แต่ก็ดูเหมือนว่าจนแล้วจนเล่า ความหวังนั้นก็ไม่มีฤทธิ์ผลสักที จนมีคนพูดกันหนาหูว่า “เข้าเหนียวเงี้ยว” คือรวมกันไม่ติดต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ แต่ละปีมีการจัดงานต่างๆ เกี่ยวกับภาคอีสานมากต่อมาก เช่นผ้าป่า กรฐิน นิทรรศการ อภิปราย ชุมนุม ชมรม สมาคม แสดงดนตรี หนัง ละคร วิทย์ ไทรทัศน์ ฯลฯ แม้กระทั่งมูลนิธิ แต่ก็ยังไม่ได้ผลิตผลงานเป็นที่น่าพอใจออกมาเหมือนกับภาคอื่นๆ ซึ่งเขาได้ทำไปมากกว่าของอีสาน เฉพาะด้านวรรณกรรม ผืนแผ่นดิน ๑๖ จังหวัดของอีสานมีมรดกด้านวรรณกรรมมากเท่า หรืออาจจะมากกว่าภาคอื่นๆ ด้วยซ้ำ แต่ในสายตาของนักศึกษา นักวิชาการทั่วไปที่ต้องการจะรู้จะค้นคว้าแล้ว เห็นว่ายังล้าหลังมาก จะว่าคนอีสานไม่มีฝีมือก็ไม่ใช้ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะอะไร ปัญหาที่ยังท้าทายให้คนอีสานหาคำตอบต่อไป

ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน ?

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๒ คุณป้าสมบูรณ์สุข ทิวาจิน นายกสมาคมจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นนักสังคมสงเคราะห์คนสำคัญของประเทศไทยคนหนึ่ง ได้ริเริ่มที่จะอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น โดยที่ท่านมีความคิดว่า “วัฒนธรรมอีสานยังเป็นของดี มีประโยชน์แก่มวลชนอีสานและแก่ชาติไทยส่วนรวม วัฒนธรรมของชุมชนเป็นเสมือนยารักษาความรัก ความสามัคคี และสันติของมวลชน ป็นเป็นเครื่องมือป้องกันศัตรูของชาติ แต่ถ้าชาติขาดความรักและความสามัคคี ป็นก็ไม่มีประโยชน์อันใด ดังนั้นวัฒนธรรมของชาติ จึงเป็นพลังภายในที่จะช่วยให้ชาติมั่นคง วัฒนธรรมอีสานก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาติไทย” คุณป้าสมบูรณ์สุข ได้คิดและตั้งความปรารถนาเช่นนั้นอยู่นานในที่สุดก็ได้ก่อตั้ง ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน ขึ้นที่ประจักษ์เวศน์ ๒ ถนนประจักษ์เวศน์ บางซื่อ

คุณป้าได้เสียสละที่ดินไร่เศษ สร้างเป็นศูนย์การค้าขึ้น และยกชั้นบนให้เป็นศูนย์วัฒนธรรมอีสาน โดยจะให้มีการจัดการ ๑๖ จังหวัด มีร้านจำหน่ายสินค้าและอาหารพื้นเมืองอีสาน มีการแสดงดนตรีและการละเล่นของอีสาน ทุกวันเสาร์-อาทิตย์ วัตถุประสงค์หลักที่คุณป้าสมบูรณ์สุข ตั้งไว้ก็คือ

๑. เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของอีสาน
๒. เพื่อฝึกและอบรมเยาวชนและคนหนุ่มสาวอีสาน ให้รู้จักคุณค่าแห่งศิลปวัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจนอนุรักษ์และเผยแพร่ด้วย
๓. เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์พี่น้องชาวอีสานที่ได้รับความเดือดร้อน
๔. เพื่อช่วยเหลือประเทศชาติ ด้วยการหาเงินสมทบทุนมูลนิธิต่างๆ เช่น มูลนิธิสายใจไทย เป็นต้น

“ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน” ไม่มีวัตถุประสงค์ด้านการเมือง จึงไม่เปิดโอกาสให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปใช้ศูนย์นี้เพื่อประโยชน์ทางการเมือง จักยินดีต้อนรับทุกท่าน ไม่จำกัดว่าท่านจะเป็นคนอีสานหรือไม่ก็ตาม ที่มีจิตเป็นกุศล เพื่อช่วยกันทำงานตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๔ ข้อข้างต้น เวลานี้ศูนย์นี้เสร็จไปแล้ว ๔๐% คาดว่าปลายปี ๒๕๒๓ นี้ก็จะเปิดศูนย์นี้ได้

อีสานปริทัศน์เล่มนี้ จึงขอทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์กับท่านผู้อ่าน ให้ทราบเรื่องราวขั้นต้นนี้ก่อน อาจจะมีการแก้ไข เพิ่มเติมอีกก็ได้หากท่านผู้ใดมีความคิด ความรู้มีศรัทธา หรือทุนทรัพย์ที่จะร่วมกับศูนย์ ก็ขอเชิญเถอะครับ เชิญมาร่วมกันทำงานเพื่อสังคมและประเทศชาติ คุณป้าสมบูรณ์สุข ถือว่าเงิน อายุก็มากแล้วมีเงินทองที่จะนอนกินนั่งกิน ไปอย่างมีความสุข แต่ก็ไม่พอใจในความสุขส่วนตัว อุทิศสำหรับงานที่ให้ออกสร้างให้ด้วยโดยไม่หวังผลกำไรจากงานนี้เลย ผลประโยชน์ที่จะเกิดจากศูนย์ ก็จะตกเป็นของศูนย์และของประเทศชาติ ตามวัตถุประสงค์ ๔ ประการที่ตั้งไว้แล้ว

ใครก็ว่าอีสานแล้ง เพราะขาดน้ำ แต่คนอีสานไม่แล้งน้ำใจดอกครับ สภาพปัจจุบันมันขาดน้ำ แต่ครั้งโบราณอีสานเคยเป็นแหล่งวัฒนธรรมมาแล้ว คนโบราณท่านเคยพูดว่า

“บ้านชัยพูนดินตำน้ำข่ม ปลูกทางลุ่มเป็นหน่วยทางเทิง” อีกโพด

นางสมบุรณ์สุข ตี๋วาจิน ๑๓๒/๑๘ ชอย ๙๕ (ชอยสมบุรณ์สุข) ถนนจรัล
สนิทวงศ์ บางอ้อ กทม. กหปตานี นักสังคมสงเคราะห์คนสำคัญของเมืองไทย เป็นบุคคล
ที่หาได้ยากที่ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นเฉยเมื่อเห็นเพื่อนมนุษย์เดือดร้อน นางสมบุรณ์สุข ได้
ทุ่มเทกำลังกายกำลังทรัพย์ในด้านสาธารณประโยชน์มาเกือบ ๒๐ ปี โดยไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อย
และเบื่อหน่าย งานที่ทำมาแล้วและยังทำอยู่ สรุปได้ดังนี้

๑. อาสาสมัครสภาสังคมสงเคราะห์
๒. กรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรีสภาสังคมสงเคราะห์
๓. รองประธานกรรมการกองบรรเทาทุกข์สาธารณภัยสภาสังคมสงเคราะห์
๔. กรรมการศูนย์และหัวหน้าศูนย์บริการอาสาสมัครมูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการ
ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
๕. กรรมการที่ปรึกษาสมาคมสตรีลานนาไทย
๖. ประธานริเริ่มก่อตั้งกลุ่มอาสาสมัครส่งเสริมอาชีพและงานสังคมสงเคราะห์ หมู่
บ้าน จ. ขอนแก่น
๗. กรรมการบีทีเอสสากล
๘. ประธานชมรม ลส.ชบ. ส่งเสริมการเกษตร อ. องครักษ์ จ. นครนายก

ฯลฯ

(ทั้งหมด ๑๗ หน่วยงาน)

๑๗. นายกสมาคมชาวจังหวัดขอนแก่น

นางสมบูรณ์สุข อยู่บ้านวันหนึ่งไม่กี่ชั่วโมง มักจะใช้เวลาส่วนใหญ่ทำงานเพื่อสาธารณประโยชน์ ซึ่งบ่อยครั้งก็ต้องเสี่ยงอันตราย เช่นนำสิ่งของและอาหารไปแจกทหาร ตำรวจในแดนผู้ก่อการร้าย และศูนย์อพยพต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้สละทรัพย์สินในการกุศลทางศาสนาและตามมูลนิธิต่างๆ อีกมากมาย เฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เพียงปีเดียวได้บริจาคเงินถึง ๘๕๔,๖๒๒ (เฉพาะรายใหญ่ๆ ที่มีหลักฐาน ส่วนรายย่อยๆ ๓๐-๔๐ บาทไม่นับ) ถ้าคิดรวมทุกๆ ปีมากถึงหลายล้าน เราน่าจะถือว่าบุคคลเช่นนี้ เป็นบุคคลตัวอย่างผู้ทำประโยชน์เพื่อเพื่อนร่วมชาติ.

คนที่มีความรู้ มีทรัพย์สินหาได้ง่าย แต่คนที่จะมีใจรักเพื่อนมนุษย์เช่นนี้หายาก

อีสานปริทัศน์ ขอบก่อด้วยใจบริสุทธิ์

ผู้ใหญ่อธิษฐานว่า . . .

มากรุงเทพฯ ใครๆ พูดว่าทุกบาททุกสตางค์ด้วยธานินทร์ จะดูละคร ฟังเพลง เบิกเทป ก็ต้องธานินทร์ ผมไม่มีธานินทร์ ไม่รู้จะทำอย่างไร ?

ผู้ใหญ่วางใจตอบทันทีว่า . . .

ช่วย . . . บ่ยากดอก ขึ้นรถสาย ๗๐ ที่สนามหลวง ไปลงสุดสายแล้วเดินไปหน่อยเดียว ไปฟังหมอลำที่ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน ก็ได้

อภินันทนาการ

จาก

ธนาคารกรุงไทย จำกัด

ธนาคารพาณิชย์ ของรัฐบาล

เราช่วยกันสร้างงาน

การพาณิชย์ และการเกษตรกรรม

บ้านเมืองจักเจริญ

อภินันทนาการ

จาก

บริษัท อุตสาหกรรมนมไทย จำกัด

ผู้ผลิต

นมข้นหวาน นมข้นจืด ตรามะลิ

และ

ออร์กิด เนยสดแท้ ตรากล้วยไม้

อภินันทนาการ

จาก

บริษัท ธานินทร์อุตสาหกรรม จำกัด

ธานินทร์เป็นผลิตภัณฑ์ของคนไทย ต่อบุเพื่อคนไทย

หากเรารักไทย บัองกันเงินร้วไหล

เราต้องใชัธานินทร์

อภินันทนาการ

จาก

บริษัท เอส. พี. ไอ. จำกัด

ผู้จัดจำหน่าย จักรยานยนต์ซูซูกิ

และผู้จัดจำหน่าย รถโตโยต้า

900838

กรุงเทพมหานคร

๔-๑๐ ถนนราชบพิธ กรุงเทพฯ โทร. ๒๒๒๕๑๗๖-๕
นายจุฑาภรณ์ เทษฐพงศ์พันธุ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๓